T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS

EBÛ ALİ el-MERZUKİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ARAP DİLİNDEKİ YERİ

Metin BAYRAM

2501210026

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Cemal Abdullah AYDIN

İSTANBUL – 2024

ÖZ

EBÛ ALİ el-MERZUKİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ARAP DİLİNDEKİ YERİ

METİN BAYRAM

Şair Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse* adlı şiir antolojisinin şârihi olarak haklı bir şöhrete ulaşan Ebû Alî el-Merzûkî zamanının büyük dil alimlerinden birisidir. Telif ettiği eserleri sayesinde bu alanda imam lakabıyla anılmıştır. Yaşadığı dönemde birçok öğrenci kendisinden faydalanmış hatta sultanların çocuklarına hocalık yapmıştır. Kaleme aldığı diğer eserlerine de şiir, lügat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerine dair derin birikimini yansıtarak kendinden sonraki alimlerin başvurduğu bir referans olmuştur. Bu çalışmada onun Arap dilindeki yeri incelenmiştir. Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun amacı, önemi, yöntemi ve kaynaklarına değinilmiş, birinci bölümde Merzûkî'nin hayatı ve eserleri, ikinci bölümde *Emâlî* adlı eseri ışığında sarf ilmine dair görüşleri, üçüncü bölümde ise *Şerhu'l-Hamâse* eserinde nahiv ilmini nasıl ele aldığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Merzûkî, Nahiv, Sarf, Hamâse, Emâlî.

ABSTRACT

THE LIFE, WORKS AND PLACE OF ABŪ ALĪ AL-MARZUKĪ IN THE ARABIC LANGUAGE

METİN BAYRAM

Abū 'Alī al-Marzūkī was one of the great linguistic scholars of his time, who achieved a well-deserved fame as the commentator of the poet Abū Temmām's poetry anthology al-Hamāsa. Thanks to his works, he was known as an “imam” in this field. During his lifetime, many students benefited from him and he even taught the children of the sultans. In his other works, he reflected his deep knowledge of poetry, lexicon, morphology, grammar and rhetoric and became a reference for later scholars. In this study, we have examined his place in the Arabic language. The study consists of an introduction and three chapters. In the introduction, the purpose, importance, method and sources of the subject are mentioned, in the first part, al-Marzūkī's life and works, in the second part, his views on the science of sarf in the light of his work called 'Amālī, and in the third part, how he deals with the science of grammar in his work Sharh al-Hamāsa are examined.

Keywords **:** al-Marzūkī, Grammar, Morphology, al-Hamāsa, 'Amālī.

ÖNSÖZ

Ebû Alî el-Merzûkî yaşadığı devrin önde gelen dil alimlerinden biri sayılmaktadır. Büveyhî sultanlarının çocuklarına hocalık yapması ve dil ilimlerinde "imam" olarak anılması bu hususu desteklemektedir. Ayrıca şiir şerhleri ile farklı dil konularına dair teliflerinin bulunması ve bu eserlerin içinde nahiv, sarf, belâgat ve lügate dair bilgileri tartışarak serdetmesi bunu kuvvetlendirmektedir.

Tezimizde nahiv, sarf ve belâgat ilimlerinin teşekkül devrinde yaşayan ve bu ilimlere eserlerinde yer veren Ebû Alî el-Merzûkî'nin hayatı, eserleri ve Arap dilindeki yeri incelenmiştir. Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde onun hayatı, hocaları, öğrencileri, eserleri ve ilmi şahsiyeti ele alınmıştır.

İkinci bölümde, kendisini Basra ekolüne nispet eden Merzûkî'nin Arap dilinin farklı konularını ele aldığı *Emâlî* eserinde yer verdiği sarf ilmine dair görüşleri incelenmiştir. Bölümün ilk kısmında *Emâlî* hakkında bilgi verilmiştir. İkinci kısmında ise sarfa dair zikrettiği bilgileri kendinden önce yaşayan Basra ekolüne mensup Sîbeveyh, Müberred, Ebû Alî el-Fârisî, İbn Cinnî gibi alimlerin görüşleriyle kıyaslanarak ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde ise en meşhur eseri olan *Şerhu'l-hamâse'*de nahiv ilmini şerhine nasıl yansıttığını anlamak için şerh esnasında işaret ettiği nahiv konularına yer verilerek bu ilimdeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde önce *Şerhu'l-hamâse*'nin içeriği ve yöntemi incelenmiştir. Ardından beyitlerde temas ettiği nahivle alakalı konuları belli başlıklar altında tasnif edilmiş ve bu konular etrafında nahiv alimlerinin görüşleri de beraberinde zikredilerek onun bakış açısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Öncelikle çalışmamızı bitirmeyi nasip eden Yüce Allah'a hamd ederim. Başından sonuna kadar ilgisini ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Cemal Abdullah AYDIN'a teşekkürü bir borç bilirim. Jüri üyeliğini kabul ederek okuma zahmetinde bulundukları için Prof. Dr. Ömer İSHAKOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Yakup KARA'ya müteşekkirim. Bu süreçte bana destek olarak dualarını eksik etmeyen aileme ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Metin Bayram – Sinop, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **İi**

ABSTRACT ..... **İİİ**

ÖNSÖZ ..... **İV**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **İX**

GİRİŞ……..……**1**

BİRİNCİ BÖLÜM

MERZÛKÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.MERZÛKÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ 5

1.1.SİYASÎ DURUM 5

1.1.2. Büveyhî Devleti *6*

1.2. İLMÎ DURUM 7

2.MERZÛKÎ'NİN HAYATI 9

2.1. DOĞUM VE VEFAT TARİHİ 9

2.2. ADI VE NİSBESİ 10

2.3. ÖĞRENCİLİĞİ 10

2.4. HOCALARI 11

2.4.1. Ebu Ali el-Fârisî *12*

2.4.2. Ebu Ahmed Askeri *13*

2.4.3. Hamza el-İsfahâni *15*

2.4.4. Ebu'l-Fazl İbnü'l-A'mîd *16*

2.5. ÖĞRENCİLERİ 17

2.5.1. Sa'îd b. Muhammed el-Bakkâl *17*

2.5.2. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulvâhid ez-Zeccâc *18*

2.6. ESERLERİ 18

2.6.1. Şerhu'l-Hamâse *19*

2.6.2. Şerhu Müşkilâti Divâni Ebî Temmâm *20*

2.6.3. Şerhu'l-Fasîh *22*

2.6.4. Kitabu'l-Emâlî *23*

2.6.5. Şerhu'l-Mufaddaliyyât *25*

2.6.6. el-Ezminetü ve'l-Emkine *25*

2.6.7. Beyânu'l-asl fî lafzı bâ-fadl *26*

3. İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ 27

3.1. ŞERH METODU 28

3.2. MERZÛKÎ'DE BELÂGAT 29
3.3. ALİMLERİN MERZÛKÎ HAKKINDAKİ ÖVGÜLERİ 31
3.4. ŞİÎLİĞİNE DAİR İDDİALAR 31

İKİNCİ BÖLÜM

EMÂLİ ESERİNDE SARF İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

1.ARAP EDEBİYATINDA EMÂLÎ GELENEĞİ 33
1.2. Önemli Emâlî Eserleri 33
2. MERZÛK'İ'NİN EMÂLÎSİ HAKKINDA 34
2.1.Eserin Yazılış Amacı 35
2.2.MERZÛKÎ'NİN SARFA DAİR GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 35
3.SARF İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ 37
3.1.İLK HARFİ VÂV OLAN İSİM VE FİİLLER 37
3.1.2. Misâl Fiillerin Emr-i Hâzırı 38
3.1.3. Misâl Fiilerin Masdarı 38
3.1.4. Misâl Fiillerin İsm-i Fâil ve İsm-i Mef'ulleri 38
3.1.5. İlk Harfi ي Olan Mâzi Fiiller 39
3.1.6.Orta Harfi (Aynü'l-fiil) Kesre Olan Mazi Fiiller 39
3.2. ORTADAKİ HARFİ (AYNÜ'L-FİİL) İLLETLİ OLAN FİİLLER (ECVEF FİİL) 40
3.2.1 Ecvef Fiilin Mâzi ve Muzârîsinde Gerçekleşen İ'lâl 41
3.2.2 Ecvef Fiilin Emr-i Hâzırı 42
3.2.2 Ecvef Fiilin Meçhulü (mâ lem yusemme fâiluhû) 43
3.2.3 Ecvef Fiilin İsmi Fâili 44
3.2.4 Ecvef Fiilin İsmi Mef'ûlü 45
3.3 SON HARFİ İLLETLİ OLAN FİİLLER (NÂKIS FİİLLER) 47
3.3.1 Nâkıs Fiilin Babları 47
3.3.2. Nâkıs Fiilin Mâzisi 48
3.3.3 Harekeli İllet Harflerinde Kalb ve Hazif 48
3.3.4. Nâkıs Fillerde Emir 49
3.3.5. Vâv ve Yâ harflerinin İllet Harfi Olmaları 50
3.3.6. Nâkıs Mâzî Fiilin Müennesi 51
3.3.7. Nâkıs Fiilin İsm-i Fâili 51
3.3.8. Nâkıs Fiilin İsm-i Mef'ûlü 52
3.3.9. Nâkıs Fiilin Meçhûlü 52
3.4. LEFİF FİİLLER 53
3.4.1. Lefif Fiillerin Muzârisinde İllet Harfinin Hazfedilmesi 53
3.4.2. Lefif Fiillerde Emir 53
3.5. İLLETLİ FİİLLERİN MEZİD BABLARI 54

3.5.1. Misâl fiillerin İft'âl kalıbı *54*
3.5.2. İf'âl Babının Masdarı *55*
3.5.3. Ecvef Fiillerin Bazı Mezid Babları *55*
3.5.4 İsm-i Mekân ve Masdar-ı Mîmî *56*
3.5.5 İsm-i Fâil ve İsm-i Mef'ûl *56*
3.5.6. Vâv Harfinin Yâ Harfine Dönüştürülmesi *57*
3.5.7. Nâkıs Fiilin Mezîd Babları ve Son Harfi Vâv ve Yâ Olan Bazı Kelimeler *58*
3.5.8. Sondaki İllet Harfinin Yerine Hemze Konulması *60*
3.6. MUZAAF FİİL 61
3.6.1. Muzaaf Fiilde İdğam *61*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERHU'L-HAMÂSE'DE NAHİV

1.ŞERHU'L-HAMÂSE'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ 63
1.1.EBÛ TEMMÂM'IN HAMÂSE ESERİ 63
1.2.ŞERHU'L-HAMÂSE'NİN YAZILIŞ SEBEBİ VE TARİHİ 65
1.3.ESERİN İSMİ 65
1.4.ESERİN İÇERİĞİ VE YÖNTEMİ 65
1.5. KAYNAKLARA YAKLAŞIMI 66
1.6. MERZÛKÎ'YE KADAR NAHİV İLMİNİN TARİHSEL SÜRECİ 66
1.7. NAHİV EKOLÜ 69
1.8. ŞERHU'L-HAMÂSE'DE İSTİŞHÂD 70
1.8.1. Ayetle İstişhâd *70*
1.8.2. Hadisle İstişhâd *71*
1.8.3. Şiirle İstişhâd *73*
2. ŞERHU'L-HAMÂSE'DE NAHİV 74
2.1. NAHİV EKOLLERİNİN GÖRÜŞLERİNE ATIF YAPMASI 74
2.2. NAHİV ALİMLERİNİN GÖRÜŞLERİNİ ZİKRETMESİ 77
2.3. ALİMLERİN GÖRÜŞLERİNDEN YARARLANARAK ŞERH ETMESİ 80
2.4. NAHİV ALİMLERİNE MUHÂLEFETİ VE MUVÂFAKATİ 81
2.5. GÖRÜŞLER ARASINDA TERCİHTE BULUNMAMASI 82
2.6. KÂİDELER HAKKINDA BİLGİ VERMESİ 83
2.7. İRABA GÖRE ANLAM DEĞİŞMESİ 86
2.8. RİVAYETE GÖRE İ'RAB DEĞİŞİMİ 86
2.9. SORU-CEVAP YÖNTEMİNİ KULLANMASI 87
2.10. NAHİV KÂİDELERİNİ TA'LİL ETMESİ 90
2.11. FARKLI VECİHLERİ ZİKRETMESİ 93

SONUÇ 95

KAYNAKÇA 97

KISALTMALAR LİSTESİ

b. : İbn, bin

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

ed. : Editör

thk. : Tahkik Eden

m. : Miladî Tarih

h. : Hicrî Tarih

ö. : Vefat Tarihi

ra. : Radıyallahu anh

s. : Sayfa

sav. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

ts. : Tarihsiz

TTK : Türk Tarih Kurumu

vb. : Ve Benzer(ler)i

vd. : Ve Diğerleri

Yay. : Yayınevi, Yayınları

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Bir alimin sahasındaki mevkiini tespit etmek bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Teliflerinin birçok alanda olması veya alan içerisinde dallara ayrılan ilimlerde farklı eserlerinin olması, fikirlerini anlayıp kuşatmak açısından zor gözükmektedir. Ayrıca her alimin öne çıktığı bir ya da birkaç ilim dalı bulunmaktadır. Bilgilerimizin ve söyleyebileceklerimizin sınırlı olması da işin başka bir boyutudur. Ancak her çalışma ilme bir katkı ve yapılacak diğer çalışmalara yardımcı olma gayesi barındırır. Bu çalışma da Türkiye'de daha önce pek çalışılmamış bir alimin hayatını ve ilmi şahsiyetini inceleyerek bir boşluğu doldurma amacı taşımaktadır.

Cahiliye döneminden itibaren büyük bir ilgiye mazhar olan şiir, korunması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi için çeşitli divanlarda toplanmıştır. Sonrasında bu divanlar daha iyi anlaşılabilmesi için dil alimleri tarafından farklı açılardan şerh edilmişlerdir. Ebû Temmâm da edebi zevkine uygun şiirleri bir araya getirmiş ve *Hamâse* adıyla meşhur olan antolojisini ortaya koymuştur. Bu divan üzerine birçok şerh kaleme alınmış, ancak bunların arasından Merzûkî'nin "*Şerh*"i meşhur olmuştur. Bu eser sayesinde Merzûkî, biyografi kitaplarında "şârihu'l-hamâse" adıyla anılmaya başlanmıştır. Kaleme aldığı şerh, divanda yer alan şiirleri hem dil yönünden hem de edebi açıdan ele almasıyla kendisinden sonra yazılan eserlere kaynaklık teşkil etmiştir. Aynı zamanda onun şiir, lügat ve belâgat alanındaki derin bilgisini göstermesi açısından da bu unvanı hak ettiğini göstermektedir. Merzûkî'nin yazdığı *Şerhu'l-Hamâse'nin* mukaddimesi de onun farklı bir yönünü göstermektedir. Bu mukaddimede şiir-nesir ve Ebû Temmâm'ın şiir seçmedeki yöntemi üzerine konuşarak bu alandaki özgün görüşlerini aktarmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Merzûkî'nin hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyeti incelenmiştir. Türkçe literatürde hayatını anlatan kaynak sayısı azdır. Bu çalışma ile kadim dönem alimlerinden birinin detaylı biyografisi Türkçe literatüre kazandırılacaktır.

Tezin ikinci bölümünde sarf ilmine dair zikredilen görüşleri onun Basra ekolü çerçevesinde bu ilme olan yaklaşımını ortaya koymaktadır. İlletli fiiller ve muzaaf fiile dair zikrettiği bilgiler, Basra ekolüne mensup kendinden önceki alimlerin görüşleriyle kıyaslanarak ekol içindeki konumu gösterilmeye çalışılmıştır.

Nahiv alimi olarak anılmasından dolayı bu alana dair görüşleri önem arz etmektedir. Buna istinaden üçüncü bölümde onun nahiv görüşleri ele alınmıştır. Ancak ona nispet edilen nahiv eserlerinin günümüze ulaşmaması ve var olan kitapları içerisinde de nahiv ilmine ait görüşlerini derli toplu bulabileceğimiz bir bölüm olmadığı için en meşhur eseri *Şerhu'l-Hamâse* aracılığıyla onun nahivciliği ve nahiv yöntemi incelenmiştir. Şerhinde birçok ilimden istifade ettiği gibi nahiv ilminden de faydalanmıştır. Şerh ettiği beyitlerin tamamına yakınında nahiv ilminin etkisi görülebilir. Hem Basra hem Kûfe ekollerinin görüşlerine yer vermiş, bu ekollerin içinde önde gelen alimlere atıflar yapmış, soru cevap yöntemini kullanarak nahiv konularını izah etmiş, konulara dair gerekçelendirmeler yapmıştır. Nahiv ilmine dair bu zengin içeriğinden dolayı *Şerhu'l-Hamâse* aslında onu tüm yönleriyle anlayabileceğimiz bir eserdir. Ancak konunun sınırları gereği sadece nahiv görüşlerine bağlı kalınmıştır.

Tüm bu zikredilen bilgiler, Merzûkî'nin Arap dili içerisinde seçkin bir yeri olduğunu gösterir. Şiir şerhleri, sarf, nahiv ve belâgata dair söyledikleri incelenerek alan içindeki konumunun tespiti önemlidir. Yazdığı eserlerle, dile dair serdettiği fikirlerle özgünlüğünü ortaya koymuş bir alim olması hasebiyle bu çalışmada onun nahiv ve sarf ilimleri çerçevesinde Arap dilindeki yeri incelenecektir.

II. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle Merzûkî'nin yaşadığı dönem siyasi ve sosyal açıdan incelenmiş ve kaynak olarak tarih ve İslam medeniyetiyle ilgili birçok kitaptan istifade edilmiştir. Ardından yazarın hayatı, hocaları, öğrencileri, yazdığı eserlerin detaylı tanıtımı, bir dilci olarak ilmî şahsiyeti ve itikadî mezhebi hakkında bilgi verilerek etraflıca tanıtılmaya çalışılmıştır. Tabakât kitaplarının onun hakkında kısıtlı bilgi vermesinden dolayı eserlerinin içinde kendine dair verdiği bilgiler göz önünde bulundurularak hayatı anlatılmıştır. İkinci bölümde

Emâlî eserinin başında illetli fiiller ile muzaaf fiiile dair verdiği bilgiler kitabın yöntemine sadık kalınarak aktarılmıştır. Bu bölümde sadece kendi eserine değil Sîbeveyh'in *el-Kitâb'ı*, Müberred'in *el-Muktedab'ı*, Ebû Alî el-Fârisî'nin *et-Tekmile'si*, İbn Cinnî'nin *el-Munsif'i* ve diğer sarfa dair bazı eserlere müracaat edilmiştir. Üçüncü bölümde ise önce *şerhu'l-Hamâse* kısaca tanıtıldıktan sonra nahiv ilminin Merzûkî'ye kadar geçirdiği evreler hakkında bilgi verilmiştir. Ardından şerhindeki nahiv yöntemi belli başlıklar altında tasnif edilerek ele alınmıştır. Onun yöntemini ve görüşünü zikrettikten sonra başta Sîbeveyh'in *el-Kitâb'ı* olmak üzere Müberred'in *el-Muktedab'ı*, İbn Ya'îş'in *Şerhu'l-Mufassal'ı* Ebû'l-Berakât el-Enbârî'nin *el-İnsâf fî Mesâili'l-Ḫilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*'i, İbn Mâlik'in *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id*'i, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab'ı ve* Suyûtî'nin *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi' 'si gibi* temel nahiv eserlerinden yararlanılarak aynı ya da farklı görüşler zikredilmiştir.

III. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Tez konumuzu belirlediğimiz zaman Türkçede Merzûkî'ye dair herhangi bir çalışma bulunmamaktaydı. O sıralarda *Klasik Arap edebiyatı şiir şerhi geleneği: Ebû Ali el-Merzûkî'nin el-Hamâse Şerhi* adlı bir doktora tezi hazırlanmaktaydı. Adından da anlaşılacağı üzere bu çalışma Merzûkî'nin *Hâmâse* şerhine odaklanırken bizim tezimizin konusu Merzûkî'nin Arap dilindeki yerine odaklanmaktaydı. Tezimizin başlığından ötürü Merzûkî'nin sadece sarf ve nahiv ilimlerinde değil ayrıca belâgat ilimlerinde de mevkiini ele almak gerekirdi. Bu yüzden onun belâgat tarafını *Şerhu'l-hamâse* üzerinden anlayabilmek için bir bölümünü de şerhindeki belâgat tahlillerine ayırmıştık. Ancak tezimizin bitmesine yakın bir zamanda bahse konu çalışmanın yayınlanması ile müellifimizin belâgatını incelediğimiz bölümün bu tezin bir kısmı ile benzerlik göstermesi ve o çalışmanın belâgat açısından daha detaylı olmasından dolayı bu bölümü kaldırarak sadece sarf ve nahiv yönüne odaklandık.[1]

[1] Tez için bkz: Hatice Derebaşı, **Klasik Arap edebiyatı şiir şerhi geleneği: Ebû Ali el-Merzûkî'nin el-Hamâse Şerhi** Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

Arapça literatürde ise Merzûkî'nin edebî anlayışı, nahivciliği, eserlerindeki edebi üslubu vb. alanlarda birçok tez ve makale mevcuttur. Tâhir el-Hamrûnî "*Menhecü Ebî Alî el-Merzûkî fî şerhi'ş-şi'r*" adlı eserinde onun *Şerhu'l-hamâse* mukaddimesini incelemiş ve şerhini Tebrîzî, Me'arrî ve İbnü'l-Müstevfâ'nın şerhleriyle kıyaslamıştır. Bu eser bizim yararlandığımız kaynaklar arasında bulunmaktadır. Merzûkî'nin nahivciliğine dair Alî Ahmed Ayfân et-Tavâlibe tarafından hazırlanan *Ebû Alî el-Merzûkî Nahviyyen* adlı bir çalışma bulunmaktadır. Muhammed Osmân Ali tarafından hazırlanan *Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm fî Menâhicihâ ve tatbîkıhâ* adlı eserde de Merzûkî'nin *Hamâse* şerhindeki yöntemini incelemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MERZÛKÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1 MERZÛKÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

Merzûkî hicri 330-421 yılları arasında günümüzde İran devletinin sınırları içerisinde bulunan Isfahan şehrinde yaşamıştır. Onun yaşadığı yüzyıl hem ilmi anlamda gelişmelerin yaşandığı hem de siyasi çalkantıların olduğu bir dönemdir. Merzûkî yönetimde sembolik olarak Abbâsî hilafetinin devam ettiği ancak idarede farklı devletlerin etkin olduğu bir zaman diliminde yaşamıştır. Nitekim onun döneminde Abbâsî hükümranlığı zayıflamış, İslam topraklarında farklı sebeplerden dolayı karışıklıklar meydana gelmiş ve birçok devletler ortaya çıkmıştır. Merzûkî'nin yaşadığı şehir olan Isfahan da bu karışıklıklardan nasibini almış ve siyasi istikrarsızlıktan dolayı birçok devletin eline geçmiştir. Ancak hicri dördüncü yüzyılın başlarında Şii Büveyhî devletinin idaresi altına girmiş ve bir süre istikrara kavuşmuştur.

Tezimizin başında Merzûkî'nin yaşadığı asrı daha iyi anlayabilmek için Abbâsi ve Büveyhî devletlerinin tarihlerine kısaca değinerek bilgi vermek istiyoruz.

1.1.1 SİYASÎ DURUM

Hicri 132 (m.749) yılında Kûfe'de Ebu'l-Abbâs Seffâh'a beyat edilmesiyle başlayan Abbâsî devleti Moğolların 652 (1258) yılında Bağdat'a girerek Abbâsî halifesini öldürmesiyle tarih sahnesinden çekilmiştir. Tarihçiler Abbâsî devletinin 132-232 (749-847) yılları arasını birinci ve 232-656 (861-1258) yılları arasını da ikinci Abbâsiler dönemi olarak ikiye ayırmaktadırlar. Birinci Abbâsiler dönemi halifelerin otoritesinin bulunduğu ve dokuz tane halifenin hükmettiği dönemdir.

İkinci Abbâsiler dönemi ise halifelerin otoritesinin zayıfladığı ve askerin idareyi ele aldığı dönemdir. Aynı zamanda bu dönemde yirmi sekiz tane halife tahta geçmiştir.[2]

Abbâsî devletinin ikinci döneminde idarede önce Abbâsî ordusu içerisinde bulunan Türk komutanların nüfuzu, ardından Şii-Büveyhî devleti, daha sonra ise Selçuklu devletinin nüfuzu etkin olmuştur. Ayrıca Abbâsîlerin ikinci döneminde Şiiliği benimseyen devletler kurulmuş, farklı bölgelerde emirlikler tesis edilmiş, Batınîlik hareketi ortaya çıkmış, İslam topraklarına batıdan haçlılar, doğudan Moğollar saldırılar gerçekleştirmiştir.

1.1.1.1 Büveyhî Devleti

Büveyhî'ler ismini devletin kurucusu olan üç kardeşin Deylem asıllı babaları Ebû Şucâ' Büveyh'ten alır. Büveyh'in Ebu'l-Hasan Alî, Ebu'l-Hüseyin Ahmed ve Ebu Alî Hasan adında üç oğlu vardı. Bunlar Mâkân b. Kâkî'nin ordusunda kumandandılar. Ancak Ziyârî devletinin kurucusu Merdâvic, Mâkân b. Kâkî'yi mağlup edince üç kardeş Merdâvic'in safına geçtiler. Merdâvic en büyük kardeş olan Alî'yi 320 yılında Kerec'e vali olarak atadı ve burada otoritesini güçlendirdi. Ali ve diğer iki kardeşi zamanla Taberistan, Cürcân ve Rey gibi Fars topraklarında yürüttükleri askeri harekatlarla bu bölgeyi ele geçirdiler. [3]

Büveyhîler gittikçe güçlendiler ve 334 (945) yılında Ebu'l-Hüseyin Ahmed önderliğinde Bağdat'a girdiler. Ahmed Bağdat'ta halife Müstekfî-billah'a beyat etti ve halife ona Müizzuddevle, kardeşi Ali'ye İmâduddevle ve Hasan'a da Rüknuddevle lakabını verdi. Adları dinar ve dirhemlerin üzerine basılarak cuma hutbelerinde halifeden sonra okunmaya başladı. 334 yılından itibaren Abbâsi halifeleri üzerinde

---

[2] Adem Apak, Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-4 (Abbâsîler Dönemi) İstanbul: Ensar, 2015, 4/45.; ***Şevkî Dayf, Târîhu'l-Edebü'l-'Arabî: el-'Asru'l-'Abbâsî es-Sânî***, Kahire: Daru'l-Meʿârif, ts., 17. ;

[3] Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-4,** 4/419,420,421.; Ebû Zeyd ʿAbdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Haldûn, **Dîvânu'l-Mubtedeʾ ve'l-Haber fî Târîhî'l-ʿArab ve'l-Berber ve men ʿÂsarahum min Zevî'ş-Şeʾni'l-Ekber,** thk. Halîl Şehâde Beyrut: y.y., 1408/1988, 3/491.

Büveyhî sultanlarının etkisi olmuştur. Halifeleri diledikleri gibi azledip yerine istedikleri kişiyi halife yapmışlardır.[4]

Büveyhî devleti Irak, Fars, Taberistan, Rey, Kerec, İsfahan, Kirman ve Ahvaz bölgelerine hakim olmuştur. Büveyhîler devleti üç bölgede hüküm sürmüş ve Fars bölgesini İmâduddevle; Rey,İsfahan ve Taberistan bölgesini Rüknuddevle; Irak bölgesini de Muizzuddevle yönetmiştir. Üç kardeş vefat ettikten sonra devletin başına Ruknüddevle'nin oğlu Adududdevle geçmiş ve devletin son güçlü sultanı olmuştur.[5]

1.1.2 İLMÎ DURUM

Merzûkî'nin yaşadığı Abbâsilerin ikinci dönemi her ne kadar siyasi karışıklıklarla ve savaşlarla dolu olsa da ilmi açıdan birçok gelişmenin yaşandığı zamandır. Nitekim doğuda ve batıda fethedilen geniş topraklar ve hicri ikinci yüzyılda başlayan tercüme hareketiyle birlikte Hintçe, Yunanca, Süryanice, Farsça vb. dillerden Arapçaya çevrilen kitaplar İslam coğrafyasında felsefe, mantık, matematik, geometri, astronomi ve tıp gibi müspet ilimlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu alanların gelişmesiyle birlikte felsefede Fârabî (ö.339), İbn Miskeveyh (ö.421) ve İbn Sînâ (ö.428), astronomide Birûnî (ö.453), Matematikte İbnü'l-Heysem (ö.420) ve coğrafyada Mes'ûdî (ö.345) gibi alimler bu devirde öne çıkmıştır.[6]

Abbâsi halifelerinin etraflarında bulunan alimleri desteklemesi ve onları kendilerine ve çocuklarına müderris olarak görevlendirmeleri gibi sebepler de nahiv, sarf, belâgat, şiir, aruz, fıkıh, hadis, tefsir, kelam vb. ilimler de Abbâsiler döneminde gelişmesine ve bu alanlarda önde gelen alimler yetişmesine katkıda bulunmuştur. Bu devirde yetişen alimler arasında kelam ilminde Ebû Bekir el-Bâkıllânî (ö.403), İbn Fûrek (ö.406), Hadis ilminde Dârekutnî (ö.385), Taberânî (ö.360), Fıkıhta Debûsî

---

[4] Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-4,** 4/421-422.

[5] İbrâhim Selmân Kurevî, **el-Büveyhiyyûn ve'l-Hilâfetü'l-Abbâsiyye** İskenderiye: Merkezü'l-İskenderiyye li'l-Kitâb, 2007, 197.

[6] İbrahim Sarıçam-Seyfettin Erşahin, **İslam Medeniyeti Tarihi** Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017, 211-235.

(ö.430), nahivde Ebû Alî el-Fârisî (ö.377), İbn Cinnî (ö.392), edebiyatta Ebu'l-Ferec İsfahânî (ö.356) sayılabilir. Mütenebbî (ö.354) ve Ebû Firâs el-Hamdânî (ö.357) bu dönemin önde gelen şairlerindendir.[7]

Bu dönemde dil ve edebiyat gelişmiş, nahivde Basra ve Kûfe ekolleri gelişerek sistemleşmiştir. Müberred'le birlikte ilk tohumları atılan Bağdat ekolü de bu dönemde gelişme göstermiştir.[8] Bu dönemin önde gelen dilcileri arasında *el-İzâh* adlı eseriyle tanınan Ebû Alî el-Fârisî,*el-Hasâis* adlı eserinde nahiv ilminin metodolojisini inceleyen İbn Cinnî (ö.392), şarkı ve bestekarları ele aldığı *el-Eğânî* adlı eseriyle Ebu'l-Ferec İsfahânî, Hz.Ali'ye (ra) nispet edilen sözleri *Nehcü'l-belâga* adlı eserinde toplayan Şerîf er-Radî (ö.406) ,*Tâcu'l-luga* adlı sözlüğüyle tanınan Cevherî (ö.400), İbnü'l-Enbârî (ö.328),Sa'lebî (ö.427) sayılabilir.

Merzûkî'nin yaşadığı asırda Isfahan Şii-Büveyhî devletinin idaresi altındaydı. Büveyhî hükümdarları siyasetteki güçlerini ilme de yansıtmışlar ve etraflarına şairleri ve ilim adamlarını toplayarak onlara çokça destekte bulunmuşlardır. Nitekim birçok alim Büveyhî sultanı Adududdevle'ye yazdığı eserleri ithaf etmiş ve bunun karşılığında ihsanlara nail olmuştur. Mesela Ebû Alî el-Fârisî nahiv ilmine dair yazmış olduğu *el-îzâh* ve *et-tekmile* adlı eserlerini ona ithaf etmiş, Mütennebbî de Adududdevle'yi öven şiirler yazmıştır.[9] Adududdevle alimlere önem vermiş ve Sâhib b. Abbâd (ö.385), Ebû İshâk es-Sâbiî (ö.384), İbn Nübâte (ö.374), Şerîf er-Radî' (ö.406), Şerif el-Mürtezâ (ö.436), İbn Hâleveyh (ö.370), Bediîuzzamân el-Hemedânî (ö.398) ve Fârisî gibi alimlerin ilim meclislerine katılmıştır.[10]

Yine bu dönemde Büveyhî sultanı Rüknuddevle'ye vezirlik yapan İbnü'l-Amîd de hem vezir olmasından dolayı siyasette hem ilimde önde gelen şahsiyetlerdendi. Nitekim kendisi geniş kültüründen dolayı ikinci Câhız olarak

---

[7] İbrahim Sarıçam-Seyfettin Erşahin, **İslam Medeniyeti Tarihi,** 184-206.

[8] M.Şirin Çıkar, "Nahiv İlmi", **İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler**, ed. İsmail Güler İstanbul: İSAM, 2015, 103.

[9] Ebû'l-ʿAbbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî **, Vefeyâtu'l-Aʿyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân,** thk. İhsân ʿAbbâs Beyrut: Dâru Sâdır, 1391/1971-1415/1994, 4/51.

[10] Sıbtu İbni'l-Cevzî, **Mirâtu'z-zamân fî tevârîhî'l-'ayân** Suriye: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013, 17/557.

lakaplandırılmıştır.[11] İbnü'l-Amîd'in en yakın öğrencisi olan Sâhib b. Abbâd da bu dönemin önde gelen isimlerindendir. Zira Büveyhî devletine vezirlik yapmış, edebi kişiliğiyle öne çıkmıştır.[12]

Sonuç olarak Merzûkî'nin yaşadığı asırda farklı ilimlerde meşhur olmuş birçok alim yetişmiştir. Bu alimlerin birçoğu farklı bölgelerde yaşamış olmalarına rağmen ilmi seyahatler sonucunda birbirleriyle karşılaşma imkânı bulmuşlardır. Gittikleri bölgelerde ders halkaları kurarak birçok öğrenci yetiştirmişlerdir.

1.2 MERZÛKÎ'NİN HAYATI

Merzûkî'nin hayatını anlatmaya başlamadan önce belirtmek isteriz ki hakkında kaynaklarda yeterli miktarda bilgi bulamadık. Anlatacaklarımız ancak biyografisini veren kitaplardan ve eserlerinde kendisiyle alakalı zikrettiği az sayıdaki bilgilerden ibaret olacaktır.

1.2.1 DOĞUM VE VEFAT TARİHİ

Kaynaklarda Merzûkî'nin ne zaman doğduğu hakkında herhangi bir bilgi zikredilmemiştir. Eserlerini tahkik eden araştırmacılar ellerindeki verilerle Merzûkî'nin doğum tarihini tahmin etmeye çalışmışlardır. Nitekim *Şerhu Müşkilâti dîvâni Ebî Temmâm* eserinin muhakkiki Süleymân Cerbû', Zehebî'nin (ö.748) "*doksan yaşına yaklaştığında hicri 421 yılının zilhicce ayında vefat etti"* sözünden yola çıkarak yaklaşık 331 yılı civarında doğduğu sonucuna ulaşır.[13] Ancak Zehebî'nin sözünde yer alan "*doksan yaşına yaklaştığında*" sözü ihtimal içermesinden dolayı Süleymân Cerbû''nun ulaştığı bu sonuç kesin değildir.[14]

---

[11] İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-Aʿyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, 4/51.

[12] Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ʿOsmân ez-Zehebî, ***Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'***, thk. Suʿayb el-Arnâvut b.y.: Muʾessesetu'r-Risâle, 1405/1985, 12/137.

[13] Süleymân Cerbû', "Mukaddime", **Şerhu Müşkilâtı Divânı Ebî Temmâm**, thk. Süleymân Carbû' Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1986, 21.

[14] Ali Ahmed Ayfân et-Tavâlibe-Hanâ b. Cemîl el-Haddâd, **Ebû Alî el-Merzûkî Nahviyyen** İrbid: Yermük üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996, 9.

Yine *Şerhu'l-Hamâse* eserinin muhakkikleri Ahmed Emîn ile Abdüsselâm Hârun da Merzûkî'nin doğum ve ölüm tarihlerini bulabilmek için ellerindeki verilerle tahminde bulunmaya çalışmışlardır.[15]

Ölüm tarihine dair elimize ulaşan bilgi ise Zehebî ve Yâkut el-Hamevî'den (ö.626) gelmektedir. Zehebî ölümü hakkında "*doksan yaşına yaklaştığında hicri 421 yılının zilhicce ayında vefat etti*" demiştir.[16] Yâkut el-Hamevî de "Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Mende'nin zikrettiğine göre 421 yılının zilhicce ayında vefat etti"[17] demiştir.

Bu veriler ışığında Merzûkî'nin yaklaşık 331 (942) yılında doğduğunu ve 421 (ö.1030) yılında vefat ettiğini söyleyebiliriz.

1.2.2. ADI VE NİSBESİ

Tam adı Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Merzûkî el-Isfahânî'dir. Merzûki nisbesinin nereden geldiği bilinmemektedir. Bazı kaynaklar bunun Merzûkî'nin dedelerinden kaynaklanabileceğini söylemektedir.[18] Adı ve nisbesi konusunda tüm kaynaklar ittifak halindedir.[19]

1.2.3. ÖĞRENCİLİĞİ

Elimizdeki rivayetlerden anlaşılacağı üzere Merzûkî'nin öğrenciliği ve ilmi hayatının tamamı doğduğu şehir olan Isfahan'da geçmiştir. Isfahan o zamanda meşhur ilim merkezlerinden biridir. Nitekim bu şehirde birçok alim yetişmiş, birçok alim de ilmi seyahatleri sırasında buraya uğramıştır. Merzûkî de bu ilmi ortamdan faydalanarak harici bir ilim merkezine uğrama gereksinimi hissetmemiş olabilir.

---

[15] Ahmed Emîn-Abdüsselâm Hârûn, "Mukaddime", **Şerhu'l-Hamâse**, thk. Ahmed Emîn-Abdüsselâm Hârûn, Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1991, 19.

[16] Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ʿOsmân ez- Zehebî, ***Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'***, thk. Suʿayb el-Arnâvut b.y.: Muʾessesetu'r-Risâle, 1405/1985, 17/476.

[17] Yâ'kût el-Hamevî, **Muʿcemü'l-üdebâʾ**, thk. İhsân ʿAbbâs, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993, 2/506.

[18] Ali Ahmed Ayfân et-Tavâlibe-Hanâ b. Cemîl el-Haddâd, **Ebû Alî el-Merzûkî Nahviyyen,** 2-3.

[19] Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ʿOsmân ez- Zehebî, ***Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ',*** 17/476.;Yâ'kût el-Hamevî, **Muʿcemü'l-üdebâʾ**, 2/506.; Ebû'l-Hasan ʿAlî b. Yûsuf el-Kıftî el-Kıftî, **İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ ʾEnbâhi'n-Nuhât**, thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm Kahire: Dâru'l-Fikri'l-ʿArabî, 1406/1982, 1/141.

Sahib b. Abbâd "İsfahan'dan üç tane alim çıkmıştır. Bunların birisi dokumacı birisi hallaç ve diğeri de kunduracıdır. Dokumacı olan Merzûki'dir. Hallaç olan Ebu Mansur b. Mâşde'dir. Kunduracı ise dil ilimlerine dair eserleri olan Rey hatibi Ebu Abdullah'tır" demiştir.[20]

Bu rivayetten anlaşıldığı üzere Merzûkî ilim haricinde dokumacılıkla da uğraşmıştır. Yani sadece müderrislik yaparak para kazanmamış aynı zamanda kendi mesleğini icra ederek de gelir elde etmiştir. Mesleğini, ilimle uğraşmaya başlamadan önce mi yoksa ilim tahsiliyle beraber mi icra ettiği hakkında elimizde bilgi yoktur.

Merzûkî ileride zikredeceğimiz üzere birden fazla hocadan ders almıştır. Hocaları sadece dil alimleri olmamış bunun yanında hadis, tefsir ve tarih ilimleriyle ilgilenen alimlerden de ders almıştır. Ancak eserlerinden de anlaşılacağı üzere diğer ilimlerden ziyade dil ve edebiyat alanına daha fazla yoğunlaşmıştır.

1.2.4. HOCALARI

Merzûkî'nin kaynaklarda zikredilen iki hocası Ebû Alî el-Fârisî ve Abdullah b. Cafer b. Fâris'tir.[21] Ancak Merzûkî'ye dair *Menhecü Ebî ʿAlî el-Merzûḳī fî şerhi'ş-şiʿr* adlı bir çalışma yapan Tâhir Ahdar Hamrûnî eserlerini incelerken onun farklı alimlerden de doğrudan sema yoluyla rivayetler aktardığını tespit etmiştir. Bunlardan yola çıkarak bu alimleri de Merzûkî'nin hocaları arasında saymıştır.[22] Ancak Merzûkî'ye dair *Ebû Alî el-Merzûkî nahviyyen* adlı bir çalışma yapan Alî Ahmed Ayfân ise Hamrûnî'yi bu konuda eleştirerek rivayetlerin hoca-talebe ilişkisinin kesinliğini gerektirmediğini savunmuştur.[23]Merzûkî'nin rivayette bulunduğu alimlerin, kendisinden yaşça büyük olmaları, Ebû Ali el-Fârisî'nin daima Isfahan'da durmaması gibi durumları göz önünde bulundurarak Merzûkî'nin hocaları olması hususunda Hamrûnî gibi düşünmekteyiz. Bu yüzden hocaları arasında rivayette bulunduğu kişilerin de biyografisini vermek istiyoruz.

---

[20] Yâ'kût el-Hamevî, **Muʿcemü'l-üdebâʾ**, 2/506.
[21] Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ',** 17/476.
[22] Tahir el- Ahdar Hamrûnî, **Menhecu Ebî Alî el-Merzukî fî Şerhi'ş-Şi'r** (Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984), 144-145.
[23] Ali Ahmed Ayfân et-Tavâlibe-Hanâ b. Cemîl el-Haddâd, **Ebû Alî el-Merzûkî Nahviyyen,** 16-17.

1.2.4.1. Ebu Ali el-Fârisî

İsmi Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdulgaffâr b. Süleymân el-Fârisî'dir.[24] Nahiv ilminde önde gelen alimlerdendir. Merzûkî'nin en meşhur hocasıdır. Eserlerinin farklı yerlerinde ondan duyduğu bazı bilgileri aktarmaktadır. Ayrıca Merzûkî Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini ondan okumuştur. [25]

Fârisî hicri 288 (901) yılında Şiraz şehrinin yakınlarında bulunan Fesâ kasabasında doğdu. Fesâ kasabasına nisbetle fesevî nisbesi ile de anılmıştır. Yolculuk yaptığı şehirler arasında birçok İran şehri, Musul, Halep ile hicri 307 yılında giderek on yılı aşkın kaldığı ve vefat ettiği Bağdat vardır. Halep'te iken Hamdâni hükümdarı Seyfüddevle'nin sarayında gerçekleştirilen ilim meclislerine katıldı. Ardından Büveyhi hükümdarı Adududdevle'nin (ö.372) daveti üzerine Şiraz'a geçti. Burada ona nahiv okuttu ve telif ettiği bazı eserlerini ona ithaf etti. Adududdevle Bağdat'a hükümdar olunca beraber Bağdat'a gitti ve hicri 377 yılında 89 yaşında orada vefat etti.[26]

Fârisî Bağdat'ta nahiv dersleri vermeye başladıktan sonra öğrenciler tarafından rağbet görmüş ve bazı talebeleri kendi aralarında onun nahiv ilminde Müberred'den daha üstün olduğunu söylemişlerdir.[27]

Tahsil hayatı sırasında çok fazla şehir dolaşmasından dolayı Fârisî'nin birçok hocası ve öğrencisi olmuştur. Hocaları arasında Ebû İshak ez-Zeccâc (ö.311), Ebû Bekir İbnü's-Serrâc (ö.316), Ebû Bekir b. Hayyât (ö.320), İbn Düreyd (ö.321), Sibeveyh'in *el-Kitab'ını* okuduğu Ebu Bekir Muhammed b. Ali (345) bulunmaktadır.

---

[24] Ebû Bekr Ahmed b. ʿAlî b. Sâbit el-Bağdâdî Haṭîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd,** thk. Muṣṭafa Abdulḳadir ʿAta (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1417), 7/285.

[25] Ebû Alî el-Merzûkî, **Şerhu'l-Fasîh**, thk. Süleymân b. İbrâhim Kaplân (Mekke: Mektebetü'l-'Arâf, ts.), 122.

[26] Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'**, 16/379-380.;Ḫaṭîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Bağdâd**, 7/285.

[27] Ḫaṭîb el-Bağdâdî, **Târîḫu Bağdâd**, 7/285.

Öğrencileri arasında ise İbn Cinnî, el-Cevherî (ö.393), Ali b. İsa er-Rebeî (ö.420), Adududdevle gibi alim ve yöneticiler vardır.[28]

Büveyhî hükümdarı Adududdevle Fârisî'yi överken "*ben nahivde Ebû Alî el-Fârisî'nin oğluyum*" demiştir.[29]

Merzûkî, Sîbeveyh'in *el-Kitâb* eserini Fârisî'den okumuştur. Kaynaklar Merzûkî'nin bu eseri tahsil hayatını bitirip hoca olduktan sonra Fârisî'den okuduğunu söyler. *A'yânu'ş-Şîa* müellifi Merzûkî'nin bu hareketini tevazu ve kemal-i edeb sahibi olmakla yorumlar.[30]

Fârisî'nin nahiv, sarf ve kıraat alanında pek çok eseri bulunmaktadır. Bazıları şunlardır:[31]

1-*el-Hücce li'l-ḳurrâ'i's-sebʿa* : Adududdevle adına kaleme alınan kıraat eseridir.

2-Şerhu'l-ebyâti'l-müşkileti'l-iʿrâb fi'ş-şiʿr.

3-*el-İżâh fi'n-nahv*: Nahiv alanında Adududdevle adına kaleme aldığı en meşhur eseridir. Üzerine birçok şerh ve ta'lik kaleme alınmıştır.

4-*et-Tekmile:* Sarfa dair yazdığı eserdir.

5-el-Mesâ'ilü'l-ʿAskeriyyât

6-el-Mesâ'ilü'l-Basriyyât

7-el-Mesâ'ilü'ş-Şîrâziyyât

1.2.4.2. Ebu Ahmed Askeri

Askeri kaynaklarda Merzûkî'nin hocaları arasında yer almamaktadır. Ancak Merzûkî'nin eserlerini okurken ondan birkaç yerde şiir rivayet ettiğini tespit ettik.[32]

---

[28] Ebû'l-Berakât ʿAbdurrahmân b. Muhammed b. ʿUbeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn el-'Enbârî, **Nuzhetu'l-'Elibbâ' fî Tabakâti'l-'Üdebâ'**, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâ'î Zerka: y.y., 1405/1985, 234.

[29] Ebû'l-Berakât el-'Enbârî, **Nuzhetu'l-'Elibbâ' fî Ṭabaḳâti'l-'Üdebâ',** 234.

[30] Muhsîn Emîn, **A'yânü'ş-Şîa**, thk. Hasan Emîn Beyrut-Lübnan: Dâru't-Te'âruf li'l-Matbûât, 1983, 3/93.

[31] Eserleri için bkz: İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-Aʿyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, 2/81.

[32] Rivayetler için bkz: Ebû ʿAlî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî el-İsfehânî el-Merzûkî, **el-Ezmine ve'l-Emkine** , Beyrut: y.y., 1417, 7-291-305.

Bu rivayet sayesinde Merzûkî'nin uzun süre olmasa da halkasında bulunduğunu varsayabiliriz. Askerî'nin defalarca İsfahan'a geldiği ve bunlardan birisinin de 354 olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.[33] Bu tarihte Merzûkî'nin yaşı yirmi civarındadır. Böylece Merzûkî'nin Isfahan'da ders halkasına katılmış olması muhtemeldir.

İsmi Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh b. Saîd el-Askerî'dir.[34] Hicri 293(906) yılında Huzistan bölgesindeki Askerîmükrem'de doğdu. Askeri nisbesi buraya nispetledir. Ardından Isfahan, Bağdat ve Basra gibi ilim merkezlerine seyahatler yaparak hadis, fıkıh ve dil alanında kendini geliştirdi. İlim yolculuklarından sonra doğduğu şehir olan Askerimükrem'e dönerek hayatının tamamına yakınını burada ilimle geçirdi. İlmin yanı sıra kumaş ticareti ile de meşgul oldu. Hicri 382(992) yılında Askerimükrem'de vefat etti.[35]

Bulunduğu şehirlerde İbn Düreyd (ö.321), İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî(ö.316), Niftaveyh (ö.323), İbn Cerîr et-Taberî (ö.310) ve Ebü'l-Kāsım el-Begavî (ö.516) gibi tanınmış hocalardan dersler aldı. Ebû Sa'd el-Mâlînî (ö.412), Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430) ve Ahmed b. Muhammed b. Zencûye gibi alimler ondan hadis rivayet ettiler. Dayısı olduğu Ebu Hilal el-Askeri (ö.400) tanınmış öğrencilerindendir.[36]

Eserleri:[37]

1-*ez-Zevâcir ve'l-Mevâ'iz*

2-*Kitâbü't-Tashîf ve't-tahrîf*

3-*Tashîfâtü'l-muhaddisîn fî garîbi'l-hadîs*

4-*el-Kitâbü'l-Masûn*

---

[33] Ebû Nuʿaym Ahmed b. ʿAbdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahâni, **Târîẖu ʾIsbahân (ʾAẖbâru ʾIsbahân)**, thk. Seyyid Kisrevî Hasan Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1410/1990, 1/323.

[34] Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ',** 16/413.

[35] İbn Ḫallikân, **Vefeyâtu'l-Aʿyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân,** 83-84-85.; **Zehebî, Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ',** 16/414-415.

[36] Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ',** 16/414.;Kıftî, **İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ ʾEnbâhi'n-Nuhât,** 4/189.; Ziriklî Hayreddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, **el-'Alâm** Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002, 2/196.

[37] Ziriklî Hayreddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, **el-'Alâm**, 2/196.

5-*Risâle fi't-tafzîl beyne belâgateyi'l-ʿArab ve'l-ʿAcem*

6-*Râhatu'l-ervâh*

7-*el-Hikem ve'l-emsâl*

1.2.4.3. Hamza el-İsfahâni

Merzûkî *Şerhu'l-Hamâse* adlı eserinde Hamza el-İsfahânî'den şiir rivayet etmiştir.[38] Hamza el-Isfahânî de Merzûkî'nin biyografisini veren kaynaklarda yer almayan bir isimdir. Merzûkî'nin onunla karşılaşmış olma ihtimali çok yüksektir. Çünkü ikisi de İsfahan'da aynı zaman diliminde yaşamışlardır. Merzûkî'nin gençliğinde derslerine katılıp ondan tarih ve dil dersleri almış olabileceğini varsayıyoruz. Ondan yaptığı rivayet sebebiyle Hamza el-İsfahânî'yi Merzûkî'nin hocaları arasında sayarak biyografisine yer vermek istedik.

Tam ismi Ebû Abdullâh Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî'dir. Hicri 280 (893) yılında İsfahan'da dünyaya geldi. İlk tahsilini burada yaptıktan sonra Basra, Kûfe ve Bağdat'a ilmi seyahatlerde bulundu ve bu şehirlerde birçok alimin ders halkasına katıldı. Ancak hayatının büyük bir kısmını doğduğu şehir olan İsfahan'da geçirdi ve h.360 yılında bu şehirde vefat etti. [39]

Hadis, tefsir, felsefe, edebiyat, nahiv ve tarih alanlarında dersler aldı. Ancak daha çok tarihçiliği ile tanındı. Bulunduğu şehirlerde Abdân el-Cevâlîkī (ö.316), Abdullah b. Kahtabe b. Merzûk es-Sâlihî, Mahmûd b. Muhammed el-Vâsıtî (ö.401), Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbn Ebû Âmir, Ebû Bekir en-Nahvî el-Bağdâdî ve Ebû Sadaka el-Âmidî gibi alimlerden ders okudu.[40] Dil, edebiyat ve tarih alanlarında birçok eseri bulunmaktadır. Bazıları şunlardır:

1-*Kitâbü İsfahân ve aḫbârihâ*

2-*Târîḫu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâʾ*

3-*Kitâbü'l-Emsâl ʿalâ efʿal el-fâhire*

---

[38] Bkz: Ebû Alî el-Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** thk. Ahmed Emîn-Abdüsselâm Hârûn, Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1991, 1/406.

[39] ***Kıftî, İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ ʾEnbâhi'n-Nuhât,*** 1/370-371.; Abdülkerim Özaydın, "Hamza el-İsfahânî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** , İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

[40] Kıftî, **İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ ʾEnbâhi'n-Nuhât,** 1/370-371.;Özaydın, "Hamza el-İsfahânî".

4-*Kitâbü't-Tenbîh ʿalâ hudûsi't-tashîf*

5-*Kitâbü'l-Ḫasâʾis ve'l-muvâzene beyne'l-ʿArabiyye ve'l-Fârisiyye*

6-*Dîvânü Ebî Nüvâs*

7-*Kitâbü'l-Emsâli's-sâdire ʿan büyûti'ş-şiʿr*

1.2.4.4. Abdullah b. Cafer b. Fâris

Zehebi *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ* adlı eserinde Merzûkî'nin Abdullah b. Cafer b. Faris'ten hadis rivayet ettiğini aktarır. Merzûkî'nin kaynaklarda zikredilen iki hocasından biridir.[41]

Tam ismi Abdullah b. Cafer b. Ahmed b. Fâris Ebu Muhammed el-İsfahânî'dir. Hicri 248 yılında İsfahan'da doğdu. Doğduğu bölgede ilk tahsilini yaptıktan sonra ilmi seyahatlere çıktı. Bu seyahatlerinde birçok hocadan ders alıp hadis rivayet etti. Zehebi'nin aktardığı bir rivayette onun hicri 307 yılında Mekke'de hadis rivayet ettiği zikredilmektedir. Hicri 346 yılının Şevval ayında doksan sekiz yaşında vefat etti. Birçok alimden hadis rivayet etmiş ve birçok râvi de ondan hadis almıştır. Kimi alimler onu cerh ederken kimisi de sika olduğunu belirtmiştir. Zehebi onu 'acem diyarının müsnidi' olarak vasıflandırmıştır.[42]

Hadis rivayet ettiği hocaları arasında Muhammed b. Asım es-Sekafî, Yunus b. Habib, Ahmed b. Yunus ed-Dabbî, Harun b. Süleyman, Ahmed b. 'İsam, İsmail Semmûye gibi alimler vardır. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında Ebu Abdullah b. Mende, Ebu Zer b. et-Taberânî, Ebu Bekr b. Fûrek, İbn Merduye (ö.410) ve Ebu Nuaym gibi alimler vardır. [43]

Zehebî, Abdullah b. Cafer b. Fâris'in herhangi bir eserini zikretmemiştir.

1.2.4.5 Ebu'l-Fazl İbnü'l-A'mîd

---

[41] Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ',** 14/475.
[42] Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'**, 15/553.
[43] Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ',** 15/553.

İsmi Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Kâtip'tir.[44] Hicri üçüncü yüzyılının sonlarına doğru İran'ın Kum şehrinde doğdu. Babasından dolayı Amîd nisbesiyle anılmıştır. Belâgat, inşa ve katiplikte çok iyi olmasından dolayı ona ikinci Câhız denilmiştir. İnşa sanatındaki başarısından dolayı "katiplik Abdülhamit'le başladı İbnü'l-Amid'le sona erdi" sözü meşhur olmuştur. Hicri 328 yılında Büveyhi emiri Ruknüddevle'nin veziri oldu. Otuz yıldan fazla bu görevde kaldı ve başarılı bir siyasi hayat yaşadı. Ayrıca birçok ilimde de söz sahibiydi ancak inşa, belâgat, şiir, lugat ve tefsir alanlarında öne çıkmıştır. 359 yılında vefat etti.[45]

İbnü'l-Amîd vezir olmasından dolayı etrafına birçok ilim adamını toplamış, meclislerinde bulunmuş ve onları desteklemiştir. Birçok şair de onu öven şiirler yazmıştır.[46]

Kendisinden faydalananlar arasında öğrenciliğinde ondan hiç ayrılmamasından dolayı Sâhib olarak lakaplandırılan Sahib b. Abbâd vardır.

1.2.5. ÖĞRENCİLERİ

Kaynaklarda Merzûkî'nin iki tane öğrencisi zikredilmiştir. Bunlar Sa'îd b. Muhammed el-Bakkâl ve Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulvâhid ez-Zeccâc'dır. Merzûkî'nin biyografisini veren Hamevî ve Safedî gibi alimler onun Büveyh ailesinin çocuklarına da muallimlik yaptığını aktarmıştır.[47] Kaynaklarda iki tane öğrencisi zikredilmiş olsa da Zehebî ve Kıftî'nin onun hakkındaki "*insanlar ondan ilim almış*" ve "*insanlar ondan ilim öğrenmek için yolculuk yapmıştır*" ibarelerinden yola çıkarak birçok öğrencisinin olduğunu söyleyebiliriz.[48]

1.2.5.1. Sa'îd b. Muhammed el-Bakkâl

---

[44] İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-Aʿyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, 5/104.

[45] İbn Ḫallikân, **Vefeyâtu'l-Aʿyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, 104-105-106.; Ahmet Güner, "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

[46] Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'**, 16/137.

[47] Yâ'kût el-Hamevî, **Muʿcemü'l-üdebâʾ,** 2/506.

[48] Zehebî ve Kftî'nin sözleri için bkz: Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'**, 17/476.; Kıftî, **İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ ʾEnbâhi'n-Nuhât,** 1/141.

Hatip Bağdâdî onun adını ve nesebini "Sa'îd b. Muhammed b. Ahmed b. Sa'îd b. Sâlih b. Suveyd b. Abdullah b. Ma'den Ebu'l-Kâsım el-Bakkâl el-İsfahânî" olarak vermiştir. [49]

Sa'îd el-Bakkâl hadis ilmiyle meşgul olmuş, Bağdâdî hadis rivayetinde sadûk[50] mertebesinde bulunduğunu zikretmiştir. 434 yılında Isfahan'da vefat etmiştir.[51]

1.2.5.2. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulvâhid ez-Zeccâc

Zeccâc'ın Merzûkî'nin öğrencilerinden olduğunu Zehebî zikretmiştir.[52] Ancak kaynaklarda onun hayatına dair herhangi bir bilgiye rastlamadık.

1.2.6. ESERLERİ

Merzûkî hayatını sadece tedris ile geçirmemiş bunun yanında birçok önemli eser de telif etmiştir. Eserlerinin sayısı ve isimleri kaynaklarda tam olarak zikredilmese de bu sayının on dörde ulaştığını söyleyebiliriz. Eserleri genellikle şiir şerhi, lügat ve farklı dil konularına dairdir. Ayrıca nahiv ilmindeki bilgisinden dolayı kaynaklar onu nahiv alimi olarak göstererek "nahiv imamlarından biridir"[53] şeklinde tanımlamaktadırlar. Ancak elimizde ona ait derli toplu bir nahiv kitabı bulunmamaktadır. Nahiv hakkındaki görüşlerini diğer eserlerinin içinde dağınık olarak bulmak mümkündür. Nahiv ve sarf ilimlerinde genellikle Basra ekolüne bağlı kalmış ve bunu eserlerinde "ashabımız Basralılar" ifadesiyle dile getirmiştir. Önemli bir dil alimi olmasından dolayı görüşleri alimler tarafından önemsenmiş ve Nevevi (ö.676), Aynî (ö.855), Suyutî (ö.911), Hafâci (ö.1069) gibi eski dönem, Âlûsi (ö.1270) ve İbn Âşûr (ö.1284) gibi yakın dönem alimleri eserlerine atıfta bulunmuşlardır.[54]

---

[49] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd,** 9/115.
[50] Sadûk, Râvinin genellikle güvenilir olduğunu ifade eden bir terimdir.
[51] Hatîb el-Bağdâdî, **Târîẖu Bağdâd**, 9/116.
[52] Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ',** 17/476.
[53] Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ',** 17/476.
[54] Süleymân b. İbrâhim Kaplân, "Mukaddime", **Şerhu'l-Fasîh**, thk. Süleymân b. İbrâhim Kaplân Mekke: Mektebetü'l-'Arâf, ts., 22-23-24.

1.2.6.1. Şerhu'l-Hamâse

Arap edebiyatında şiir antolojisi oluşturma geleneği erken dönemlerden itibaren başlamıştır. Bunların en meşhurları arasında *Asmaiyyât* ve *Mufaddaliyyât* gibi eserler bulunmaktadır. Ancak müellifleri bu eserlerde herhangi bir yöntem izlememişlerdir. Ebu Temmâm da buna benzer *hamâse* ve *vahşiyyât* gibi farklı şiir antolojileri oluşturmuştur. Ancak onu diğerlerinden ayıran yön şiirlerini seçerken konularına göre seçmesidir. Yani şiirleri gelişigüzel bir şekilde eserine almamış, bir konu etrafında kendi edebi zevkine uygun olarak zikretmiştir. Bunlardan en önemlisi Hamâse adıyla bilinen şiir seçkisidir. Bu isim kitabın ilk bölümünün başlığıdır ancak zamanla kitap bu isimle anılmaya başlamıştır. Eser, isimleri belli olan şairler göz önünde bulundurulduğunda üç yüz elli iki şairin şiirlerinden dokuz yüze yaklaşan kesitler içermektedir.[55]

Hamâse, bu şiir antolojileri içerisinde en çok beğenilen eser olmuş ve Sûlî,İbn Cinnî, Âmidî ve diğer alimler tarafından üzerine birçok şerh kaleme alınmıştır. En meşhur şerhleri arasında Merzûkî'nin ve Hatib et-Tebrizî'nin (ö.502) şerhleri vardır. Ancak Merzûkî'nin şerhi bazı yönlerden Tebrizî'nin şerhinden daha üstündür. Mesela şerhi en hacimli şerhlerden biridir. Ayrıca şiirleri sadece dil yönünden ele almakla kalmayıp yeri geldikçe edebi açıdan değerlendirmeye tabi tutmuştur. Şiirlerin rivayetlerine önem göstermesi bakımından da diğer şerhlerden üstündür. Ancak şerhinin zayıf tarafı şiirlerin sahipleri hakkında yeterli bilgi vermemesidir. Tebrizî ise şerhinde sadece dil yönüne odaklanarak edebi tarafı eksik bırakmıştır. Hatta bazen Merzûkî'nin ibarelerinin aynısını aktarmıştır. Ancak eserinin üstün tarafı şiirlerin sahipleri hakkında doyurucu bilgiler vermesidir. [56]

Eserin tam ismi Ş*erhun li'l-İhtiyâr el-mensub ilâ Ebî Temmâm Habib b. Evs b. et-Tâi'dir.* Ancak eser *Şerhu'l-Hamâse* adıyla bilinmektedir. Merzûkî, şerhini ismini belirtmediği birisinin kendisinden istemesi üzerine kaleme almıştır. Talep eden

---

[55] Yakup Göçemen, **Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî'nin hayatı, eserleri ve Arap edebiyatındaki yeri** (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 81.; Ahmed Emîn-Abdüsselâm Hârûn, "Mukaddime", 9.

[56] Ahmed Emîn-Abdüsselâm Hârûn, "Mukaddime", 15-16.

kişi Merzûkî'ye eserdeki şiirlerin neye göre seçildiği, iyi ve kötü şiiri birbirinden ayıran şeyin ne olduğu vb. bazı sorular sormuş bunun üzerine müellif eserine bu sorulara cevap arayan bir mukaddime ile başlamıştır. Bu mukaddime içerdiği önemli bilgilerden dolayı meşhur olmuş ve Tâhir b. Âşûr tarafından ayrıca tahkik edilerek şerh edilmiştir.[57]

Şerh hakkında bilgi vermeye başlamadan önce Merzûkî'nin elinde *Divânu'l-Hamâse'*nin farklı nüshalarının bulunduğunu ve şiirlerine yer verilen şairlerin divanlarından da rivayetlerin doğruluğunu tespit etmek için yararlandığını söyleyebiliriz. Şerhinde de bu duruma işaret etmiştir.[58]

Şiirleri şerh etmeden önce şairin ve kabilesinin isminin anlamları hakkında bilgi verir ve nereden türediğini belirtir. Ancak bu yöntemi şerhinin ilerleyen kısımlarında bırakarak direkt beyitleri şerhe geçmiştir. Bu yüzden Tebrîzî'nin şerhi bu konuda üstün tutulmuştur. Bu bilgileri verdikten sonra beyitleri açıklamaya başlar. Beyitte geçen anlaşılması zor kelimelerin anlamını ve türevlerini zikreder. Araplar arasında farklı kullanımı varsa bunlara değinir. Eğer farklı bir manaya gelmesi muhtemelse beytin bu manasını da zikreder. Bazı beyitlerin farklı rivayetleri olduğundan bunları da aktararak aralarında şiirdeki manayı en iyi ifade edeni tercih eder.

Şerhini bitirirken bu işin kolay olmadığını ancak uzun ve yorucu seneler sonucunda gerçekleştiğini ve kitabın her ne kadar hacmi büyükse de içinin ilgi çekici şeylerle dolu olduğunu söyler. Manaların anlaşılması için uğraştığını, gereksiz sayılabilecek i'râb vb. işlerden uzak durduğunu zikreder. [59]

Hamâse şerhi Ahmed Emîn ile Abdüsselâm Hârun tarafından 1951 yılında tahkik edilerek dört cilt halinde yayınlanmıştır.

1.2.6.2. Şerhu Müşkilâti Divâni Ebî Temmâm

---

[57] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 1/3.
[58] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 1/255.
[59] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 4/1886.

Ebu Temmam Abbâsî devrinde yaşamış ve şiirde yaklaşım tarzının farklı olmasından dolayı zamanında tartışmalara sebep olmuş bir şairdir. Nitekim şiirinde bedi' sanatlarına çokça yer vermiş, kinayeli ve kapalı üslubu tercih etmiştir. Bu yüzden kimi alimler onu eleştirmiş kimi alimler de şiirlerini açıklamak maksadıyla eserler kaleme almışlardır. Merzûkî de bu eserini Ebu Temmâm'ın şiirlerindeki zor kısımları açıklamak üzere telif etmiştir.[60]

Merzûkî eserini bir arkadaşının ya da öğrencisinin -tam bilinmiyor- ricası üzerine kaleme almıştır. Ondan Ebû Temmâm'ın şiirlerinde bulunan zor kısımları, garip kelimeleri, kapalı ifadeleri ve güzel olan edebi nükteleri açıklamasını istemiştir. Merzûkî Ebu Temmâm'ın divanını gözden geçirdikten sonra açıklanmak istediği beyitleri seçmiş ve şerhini yazmaya başlamıştır.[61]

Merzûkî, kitabında açıklamak istediği beytin bulunduğu kasideyi tamamen zikretmemiş sadece açıkladığı beyti vermekle yetinmiştir. Mukaddimede belirttiği üzere, şerhi isteyen kişinin açıklamaları mümkün olduğunca kısa tutmasını istemesinden dolayı bu talebe uyarak beyitleri kısa bir şekilde açıklayıp diğer beyitlere geçmiştir. Bu yüzden beyitlerde geçen kelimelerin manalarını -kitabın geneli için- vermeden şairin beyitte ne anlatmaya çalıştığını ifade etmiştir. Ancak kelimenin ne anlama geldiği açıklanmadan anlaşılmayacak yerlerde önce kelimeyi izah etmiş ardından şerhe geçmiştir. Eğer yer verdiği beytin farklı bir rivayeti varsa şerh etmeden önce bu rivayeti de zikretmiştir.

Muhakkik eserde yer alan şiirler ve Merzûkî hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

> "Görünen o ki Merzûkî seçtiği şiirlerde geçmişte Ebû Temmâm ve hasımları arasındaki yaşanan edebi savaşın tesiri altında kalmıştır. Söylediklerimizi kitabın içinde yer alan hasımlara eleştiriler ve tarizlerin çok olması desteklemektedir. O diğer şarihleri sıkça eleştirmiş, onların bazı çıkarımlarıyla dalga geçmiş, cehaletle ve ilmi yetersizlikle vasıflandırmış ve onların Ebû

[60] Merzûkî, **Şerhu Müşkilâti divâni Ebî Temmâm**, thk. Süleymân Cerbû' (Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1986), 3.

[61] Merzûkî, **Şerhu Müşkilâti divâni Ebî Temmâm,** 3.

Temmâm'ın şiirlerini anlamaktan aciz olduğunu göstermiştir. Bu yüzden şiirleri anlamamalarından ve güzelliklerin bulunduğu yerleri görme yeteneklerinin olmamasından dolayı ayıplamıştır."[62]

1.2.6.3. Şerhu'l-Fasîh

el-Fasîh adlı eser ünlü dil alimi Sa'leb'e (ö.291) aittir. Sa'leb eserinde Bağdat ve civarında yaşayan halkın yanlış kullandıkları kelimelerin, kalıpların ve mesellerin doğru (Fasih) kullanımlarını vermeyi hedeflemiştir. Kitap 30 fasıldan oluşmaktadır. Sa'leb kitabını üç bölüm üzerine bina eder. Birinci bölüm, iki veya daha fazla kullanımı olup biri diğer kullanımlardan daha fasih olan kelimelere ayrılmıştır. Mesela بغداد,بغدان ve بغداذ gibi. İkinci bölüm iki,üç ve daha fazla kullanımı olan ancak tüm kullanımları eşit olanlardan bahseder. الحِصاد ve الحَصاد gibi. Üçüncü bölüm ise tek kullanımı olan ancak yanlış söylenen kelimeleri kapsamaktadır. أصرف الله عنك كذا gibi. *el-Fasih* kitabı alimler tarafından kabul görmüş ve üzerine kırka yakın şerh yazılmış, nazmedilmiş ve istidrakler kaleme alınmıştır.[63]

Merzûkî, eserinin mukaddimesine kendisinden *el-Fasih'i* şerh etmesini isteyen kişinin taleplerini anlatarak başlar. Talep sahibi kişinin kimliği belirsizdir. Ancak girişte ona ettiği حرس نظام المعالي بك "üstünlüklerin düzenini seninle korusun" duası sanki bu eserin şerhini isteyen kişinin sultan ya da vezir olduğu izlenimini verir. Ayrıca mukaddimenin sonunda o kişinin şerefin zirvesinde olduğunu belirtmesi de bunu desteklemektedir. Fazla uzatmaksızın kelimelerin anlamlarının verilmesi, benzerlerinin zikredilmesi ve ona yardımcı olacak bir yol benimsenmesi taleplerinin arasında yer alır.[64]

Burada dikkat çeken başka bir husus ise kitabın imla (dikte) yoluyla telif edilmiş olmasıdır. Çünkü müellif mukaddimede kendisinden kitabın yazdırılmasının

---

[62] Süleymân Cerbû', "Mukaddime", 33.
[63] Süleymân b. İbrâhim Kaplân, "Mukaddime", 17.
[64] Ebû Alî el-Merzûkî, **Şerhu'l-Fasîh**, 3-4.

istendiğini zikreder. Bu duruma muhakkik de dikkat çekmekte ve yazma nüshasının başında imla ibaresinin yer aldığını zikretmektedir.[65]

Şerh yöntemi ise kelimenin ya da terkibin manasını eş anlamlı bir kelime ile açıklama, bu kelimeden türeyen ifadeler ya da bu kelimenin gelebileceği farklı manalara işaret etmek şeklindedir. Mesela شتم kelimesini سب kelimesi ile açıklamakta ve aslan için شتيم الوجه أي كريهه kullanımını zikretmektedir.

Şerh genel itibarıyla bir lügat ve sarf kitabı izlenimi vermektedir. Çünkü fasih kullanımların bazıları az kullanılan (garib) kelimelerden oluşmaktadır. Bu yüzden kelimelerin manalarını açıklarken kendisi de birçok benzer anlama gelen kelimeler zikrederek kitaba zenginlik katmıştır. Aynı zamanda fiillerin kullanımı, ism-i failler, ism-i mefuller vb. kelimelerde de sarf konularını bolca zikretmiştir. Ayrıca her babı açıklamaya başlamadan önce konuyla alakalı sarf bilgilerini zikrederek eserini zenginleştirmiştir.

Eserin muhakkiki alimlerin *Şerhu'l-Fasîh* kitabına yaptıkları atıfları zikrettikten sonra şu sonuca ulaşır:

> "Eserin şerh olarak isimlendirilmesi değerini düşürmektedir. Bilakis bu eser el-Fasîh metni etrafında dönen bir telif ve tasniftir. Çünkü Merzûkî her kelimeyi ayrı ayrı şerh etmemiş, bazı meseleleri açıklamış bazılarını ise açıklamamıştır. Ayrıca o eserin tertibine de bağlı kalmamış, ibarelerinin hepsini zikretmemiştir. Bazı atıf harflerini, sigaları ve harfleri hazfederek tasarrufta bulunmuştur…"[66]

1.2.6.4. Kitabu'l-Emâlî

Emâlî kelimesi yazdırmak manasına gelen imlâ ya da umliye (أملية)kelimesinin çoğuludur. Istılahta ise bir alimin talebelerine herhangi bir konuyla

[65] Ebû Alî el-Merzûkî, **Şerhu'l-Fasîh,** 3.
[66] Süleymân b. İbrâhim Kaplân, "Mukaddime", 34.

ilgili meseleleri anlatıp yazdırması manasına gelmektedir. Hadis, fıkıh ve Arap dili alimlerinin bu tarz eserleri bulunmaktadır.[67]

Merzûkî bu eserinde sarf, nahiv, mesel, rivayet, şiir, ayet ve hadis i'râbı ya da manasını açıklama şeklinde farklı konulardan meseleleri açıklamaktadır.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm dile dair farklı konuların izah edilmesi, ikinci bölüm umum ve husus ifade eden lafızlar ve üçüncü bölümde bazı kasideler zikredilmiştir. Kitap müellifin diğer kitapları gibi mukaddime ile başlamamaktadır. Bunun sebebi ise kitabın imla yoluyla telifi olabilir.

Eserin ikinci kısmında umum ve husus lafızlarının ele alındığı bir bölüm bulunmaktadır. Kaynaklarda Merzûkî'ye aynı isimle bir risale nisbet edilmektedir. Ancak kitabın muhakkiki bu risalenin hem *Emâlî'nin* yazma nüshalarının içinde bulunduğunu hem de ayrıca istinsah edildiğini belirtmektedir. Risale *Emâli'den* ayrı olarak da tahkik edilmiştir. Ayrıca risale besmele, hamdele ve salvele ile başlamıştır. Bu durumda risalenin farklı bir eser olduğu düşünülebilir. [68]

Eserin en son kısmı ise bazı kasidelerin zikrinden ibarettir. Ancak bu kasidelerin neden burada zikredildiği, neye göre zikredildiğine dair herhangi bir açıklama yoktur. Sadece bazı kasideleri yazılmasına sebep olan hikayeleri ile zikretmiştir. Muhakkikin de belirttiği gibi bu kasideleri zikretmesinin en güzel tarafı bazılarının divanlarda bulunmayıp sadece burada bulunması bazılarınınsa eksik kısımlarının burada tam olarak zikredilmiş olmasıdır. Bu yüzden bu kısım kitaba ayrı bir değer katmaktadır.[69]

Sonuç olarak Merzûkî'nin *Emali* isimli eseri birçok farklı konuyu içerisinde barındıran bir ansiklopedi hüviyetindedir. Eser aynı zamanda Merzûkî'nin sarf, nahiv, lügat ve şiir alanındaki derin birikimine işaret etmektedir. Ancak konuların

---

[67] Abdullah Aydınlı, "İmlâ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

[68] Ebu Ali el-Merzûkî, *Emâlî*, nşr. Yahyâ Vehîb el-Cubûrî, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1995, 180.

[69] Yahyâ Vehîb el-Cubûrî, *"Mukaddime"* **Emâlî** (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1995), 20.

tertip üzere anlatılmaması kitaptan istifadeyi biraz zorlaştırmaktadır. Tezimizin ikinci bölümünde eserde yer alan sarfa dair görüşleri ele alacağız.

1.2.6.5. Şerhu'l-Mufaddaliyyât

Mufaddaliyyât Mufaddal ed-Dabbî'nin (ö.178) telif ettiği meşhur şiir antolojisidir. Bu eser alanında kaleme alınmış en eski eserdir. Çünkü bundan önce sadece bir kabileye ait şiirler bir araya getirilirken Mufaddal ed-Dabbi seçtiği şiirleri bir araya getirerek yeni bir türün öncüsü olmuştur. Eserinde cahiliye ve İslam'ın ilk döneminde yaşamış şairlerden seksen kadar şiiri zikretmiştir. Eser üzerine İbnü'l-Enbârî, Hatîb et-Tebrîzî gibi alimlerin şerhleri vardır. Bu şerhlerden biri de Merzûkî'ye aittir.[70]

Merzûkî eserinin mukaddimesinde ismini zikretmediği birinin kendisinden bu şerhi kaleme almasını istediğini bildirir. Ardından şiirin cahiliye ve İslam dönemindeki gelişimine dair bazı rivayetleri aktarır. Burada İslam'ın ilk yıllarında şiire yeterince önem verilmediği ve bu sebepten birçok şiirin kaybolduğunu bildiren rivayetlere yer verir. Bu rivayetlerin ardından konuyu şiirlerin toplanması ve Mufaddal ed-Dabbi'ye getirir. Müellif ve eseri Mufaddaliyyât hakkında bilgi verdikten sonra şerhe başlar.

Şerhu'l-Mufaddaliyyât'ın yarısı Abdullah el-Karnî, diğer yarısı da Âdil Bânâima tarafından Ümmü'l-Kura' üniversitesinde doktora tezi olarak tahkik edilmiştir.

1.2.6.6 el-Ezminetü ve'l-Emkine

Merzûkî bu eserinde eski Araplarda enva' ilmi olarak adlandırılan astronomi ve meteorolojiye dair ele aldığı konularla insanlara Allah'ın kullarına sunduğu delilleri, Araplara verilen nimetleri ayetler, hadisler ve şiirler aracılığıyla anlatmıştır. Eser Arap diline dair bir eser olmasa da barındırdığı şiir ve dil malzemesi ile bu alana da çok büyük katkı yapmaktadır.

---

[70] Hüseyin Elmalı, "el-Mufaddaliyyât", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Eserinin sonunda kitabın tüm bablarında şu üç özelliğin bulunduğuna dikkat çeker:[71]

1- "Bu kitap Allah'ın apaçık ve kesin delilleri olan nimetlerini kullara hatırlatır" der. Eserinde ele aldığı konuları ayet ve hadislerle destekleyerek bunların Allah'ın birer nimeti olduğunu aktarır.
2- "Araplara diğer milletlere verilmeyen, dillerinin, bölgelerinin, devletlerinin ve faziletlerinin önemini hatırlatmak." Kitapta yer alan garip kelimeler, şiirler, tarihi olaylar ve hikayelerle bu hedefini gerçekleştirmiştir.
3- "Son olarak da zaman ve mekanla alakalı olarak birçok şiir ve hikâye içerir." Müellif kitapta işlediği konularla alakalı birçok şiir ve hikaye zikrederek eserini zenginleştirmiştir.

Kitabın son kısmında ise bir takriz yer almaktadır. Eserin çok önemli bilgiler içerdiğini, önemli bir kaynak olduğunu ve farklı özelliklerinin bulunduğunu zikretmektedir. Takrizin kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Bu eseri okuyan birisinin şahsi görüşlerine yer vermektedir. Muhakkik bu kısma "kitabın aslının sonunda bulunan takriz" başlığını koymuştur.[72]

Eser 1996 yılında Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye tarafından yayınlanmıştır.

1.2.6.7 Beyânu'l-asl fî lafzı bâ-fadl

Merzûkî bu risalesinde Yemen'in Hadramevt bölgesinde yaygın olarak kullanılan bâ-fadl (با فضل) kullanımının i'râbı, anlamı ve fasih Arapçaya uygunluğunu farklı kaynaklara referans vererek ele almıştır.

Risale türündeki eser Hasan el-Hâdî Muhammed Şerîf tarafından 2018 yılında tahkik edilerek makale halinde yayınlanmıştır.

Muhakkik eser hakkında şöyle demiştir:

---

[71] Merzûḳî, **el-Ezmine ve'l-Emkine,** 556.
[72] Merzûḳî, **el-Ezmine ve'l-Emkine,** 557.

"Bu risalenin faydaları bol, konuları önemli, manası ve temeli yücedir. Müellif nahiv kitaplarından ve Kur'ân-ı Kerim tefsirlerinden toplayarak birçok incelikleri bir araya getirmiştir. Konuyu derli toplu bir şeklide anlatarak araştırmacıları onlarca esere başvurma zahmetinden kurtarması beni eseri tahkik ederek yayınlama konusunda özendirdi."[73]

Merzûkî'nin kaynaklarda zikredilen ancak günümüze ulaşmayan eserleri de vardır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1-Şerhu'l-Mûcez: Bu eseri Safedî zikretmiştir.[74]

2-Şerhu'n-nahv: Abdüsselâm Harûn bu eserin önceki eserle aynı olduğunu söylemektedir.

3-*Müfredât Müteaddide fi'n-Nahv*: Kıftî bu eseri zikretmiştir.[75]

4-Şerhu Eş'âri Hüzeyl : Merzûkî bu eserinden *el-Ezmine ve'l-emkine* adlı eserinde bahsetmiştir.

5-Kitâbu'l-intisâr min zalemeti Ebî Temmâm: Merzûkî bu eserinde *Şerhu'l-hamâse* eserinde bahsetmiştir.[76]

6-*'Unvânu'l-edîb :* Merzûkî *Şerhu'l-Hamâse* ve *el-Ezmine ve'l-Emkine* eserlerinde bu eserinden bahsetmiştir.[77]

1.3. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Merzûkî ilim merkezlerinden biri olan Isfahan şehrinde doğmuş ve hayatının tamamını burada geçirmiştir. Onun hayatı, öğrenciliği ve müderrisliği hakkında elimizde yeterli derecede bilgi bulunmasa da yazdığı eserler ile biyografi kitaplarında yer alan "*insanlar ondan istifade etti*" ve "*ondan ilim almak için yolculuk*

---

[73] Ebû Alî el-Merzûkî, "Beyânu'l-asl fî lafzı bâ-fadl", ed. Hüseyin el-Hâdî Muhammed Reşîd 32/1 (2018), 374.

[74] Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. ʿAbdullâh es-Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, thk. Ahmed el-Arnâʾût, Turkî Muṣṭafâ, Beyrut: y.y., 1420/2000, 8/5.

[75] Kıftî, **İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ ʾEnbâhi'n-Nuhât,** 1/141.

[76] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 3/1260.

[77] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 4/1877.; Merzûḳî, **el-Ezmine ve'l-Emkine**, 533.

yapmışlardır" vb. ibareler onun tedris ve telif sahasında hareketli bir ilmî hayatı olduğunu gösterir.

Isfahan gibi bir ilim şehrinde doğmasından dolayı onun birçok hocadan ders aldığını ve birçok ilme dair eserler okuduğunu düşünebiliriz. Nitekim astronomi ilmine dair olan *el-ezmine ve'l-emkine* onun sadece Arap dilinde mütehassıs olmadığını göstermektedir.

Merzûkî Arap diline dair olan nahiv, sarf, belâgat, şiir şerhi, lügat gibi alanlarda temayüz etmiş bir alimdir. *Şerhu'l-Hamâse* ve *şerhu müşkilâtı divânı Ebî Temmâm* gibi eserlerini incelediğimiz zaman onun bu alanlara dair ilmi birikimini daha iyi görmekteyiz. Yazdığı eserlerde verdiği bilgiler sadece Arap dili ile sınırlı kalmamış ayrıca tarih, ensâb, tefsir, hadis, eyyâmü'l-arab, astronomi, coğrafya vb. birçok ilme dair bilgiler vermiştir. Bu kısımda onun belâgat ve nahiv yönünü, şerhlerinin özelliklerini ve itikadi açıdan Şii olup olmaması hakkında söylenenleri inceleyerek daha iyi tanınmasını sağlamak istiyoruz.

1.3.1. ŞERH METODU

Merzûkî'nin kaleme aldığı eserler genel itibariyle müstakil bir çalışmadan ziyade bir eser üzerine yazılmış şerh niteliğindedir. Eserlerinin büyük bir kısmının şerh olmasından dolayı burada onun şerh metodu hakkında bilgi vermemiz ilmi şahsiyetini anlamamız açısından daha iyi olacaktır.

Merzûkî'nin şerhlerini incelediğimiz zaman dikkatimizi çeken ilk şey onun şiir rivayetlerine verdiği önemdir. Nitekim herhangi bir beyti şerh ederken eğer farklı bir rivayeti varsa bunu da zikrederek karşılaştırmıştır. Rivayetler arasında tercih yaparken fasih, meşhur ve güzel olmasına dikkat etmektedir. Rivayetleri bu kadar önemsemesinin sebebi ise yaşadığı dönemde vuku bulabilecek tashif ve tahriflere karşı temkinli davranmak istemesi olabilir.[78]

[78] Muhammed Osmân Alî, **Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm Dirâse Müvâzene fî menâhicihâ ve tatbîkıhâ,** Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Evzâî, ts., 129.

Bu kısma örnek olarak *Şerhu'l-hamâse* eserinde يجزون من ظُلم اهل الظُلم مغفرة (kendilerine zulmeden zalimleri bağışlarlar) beytinde bulunan ظُلم kelimesinin fethalı olarak ظَلم şeklinde rivayet edildiğini de aktarmış ancak kendisine göre doğru olanın dammeli olduğunu söylemiştir.[79]

Onun şerhlerini diğer şerhlerden ayıran başka bir özellik ise şiirlerin ince manalarına nüfuz etme çabasıdır. Şerh ettiği şiirlerde diğer bazı şarihler gibi sadece nahiv, sarf ve lügat yönünü açıklamakla kalmamış ayrıca şiirlerde bulunan edebi unsurları da elinden geldiğince zikretmeye ve şairin maksadını ortaya çıkarmaya çalışmıştır.[80] Tâhir el-Hamrûnî onun bu konudaki tutumu hakkında şöyle demiştir:

"Onun şerhlerinde baskın olan olgu -belâgatla alakalı olarak- şiirdeki manaların peşine düşme, farklı vecihleri ortaya çıkarma, şairin inşa ya da haber cümlelerindeki gerçek muradını açıklama veya medih ya da zemme uygun olabilecek duruma işaret etmedeki üstün yeteneğidir."[81]

Merzûkî şerhlerinde nahiv ve lügat yönüne büyük önem vermiştir. Şiirlerin anlaşılmasında en büyük yardımı lügat ilminden alarak bu alanda kendinden önceki eserlerden yararlanmıştır. Halil b. Ahmed, Asmaî, İbnü'l-'Arâbî, İbn Düreyd gibi alimler şerh esnasında sıkça görüşlerine başvurduğu kimselerdir. Şiirleri şerh ederken manasının daha iyi anlaşılabilmesi için nahiv ilmine büyük önem vermiştir. Şiirde geçen kelimelerin farklı i'râb vecihlerini zikrederek manadaki farklılaşmaya değinmiştir.[82]

1.3.2. MERZÛKÎ'DE BELÂGAT

Merzûkî belâgat ilminin Abdülkâhir Cürcâni (ö.471/1078), Sekkâkî (ö. 626/1229) ve Hatip el-Kazvînî (ö. 739/1338) gibi alimleri tarafından müstakil bir ilim haline getirilmesinden biraz önce yaşamıştır. O bizlere belâgat alanında bir eser bırakmasa da şiir şerhlerinde işaret ettiği edebi sanatlara bakarak bu alanda da yetkin

[79] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 1/31.
[80] Merzûkî, **Şerhu Müşkilâti divâni Ebî Temmâm**, 52.
[81] Hamrûnî, **Menhecu Ebî Alî el-Merzukî fî Şerhi'ş-Şi'r,** 255.
[82] Muhammed Osmân, **Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm**, 144.

bir alim olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim onun *Hamâse* şerhini diğer şerhlerden ayıran yönü şiirlerin ince manalarına nüfuz etme çabasıdır. Bir beytin ne manaya geldiği, ne amaçla söylendiği, farklı bir mana içerip içermediği, i'râbın değiştiği zaman manadaki değişimler, eğer varsa içerdiği edebi sanatlar ve bu sanattan kaynaklanan asıl manaya işaret onun şerhinin edebi özelliklerindendir.[83] Şerhinin bu özelliğinden dolayı onun edebi tarafını da bu eser üzerinden anlayabiliriz.

Merzûkî meânî ilminin önemli konularından biri olan haber cümlesinin gayelerine eserinde sıkça yer vermiştir. Şiirlerde geçen bazı haber cümlelerinin gayelerini zikretmiş ve beyitlerin تهكم (alay etmek), سخرية (alay etmek), تفجع (acı duymak), تحسر (üzülmek), توبيخ (azarlamak), تنبيه (uyarmak), وعد (tehdit), إنذار (uyarmak), تحذير (uyarmak), تقريع (azarlamak) gibi manalar taşıdığını söylemiştir.[84] Şerhinde diğer belâgat sanatlarının bazılarına da yer vermiştir. Ancak belirttiğimiz üzere belâgatın tam anlamıyla teşekkülünden önce yaşamasından dolayı belli başlı bazı edebi sanatları zikretmiştir. Bunlar arasında teşbih, kinâye, mecâz, istiâre, tariz, icâz, iltifât, tıbâk sanatlarını sayabiliriz. Tabi ki değindiği bu sanatların da alt başlıkları onun döneminde tam oturmamasından dolayı sadece beyitteki sanata işaret etmekle yetinmiştir. Mesela mecâzın bölümlerinden olan işin asıl failinden başkasına isnâd edilmesine örnek olan bir beyitte el-mecâz ve'l-ittisâ' tabirini kullanmıştır.[85] Yine şerhinin başka bir yerinde istiâre sanatının bulunduğu beyitte sözlük manasında "kinâye" tabirini kullanması onun döneminde ıstılahların tam oturmadığının bir göstergesidir.[86] Sonuç olarak Merzûkî şerhinde belâgat ilminden de elinden geldiğince yararlanmaya çalışmış, beyitlerde bulunan edebi sanatlara işaret ederek şerhini zenginleştirmiştir.

---

[83] Merzûkî'nin belâgat alanındaki yerinin daha detaylı tahlili için bkz: Hatice Derebaşı**, Klasik Arap Edebiyatı Şiir Şerhi Geleneği: Ebû Ali el-Merzûkî'nin el-Hamâse Şerhi**, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

[84] Ali Bulut**, Belâgat (Meânî-Beyân-Bedî)**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013, 96.

[85] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 1/392.

[86] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 1/326.

1.3.3. ALİMLERİN MERZÛKÎ HAKKINDAKİ ÖVGÜLERİ

Merzûkî'nin biyografisini veren alimler o ve eserleri hakkında övgü dolu ifadeler kullanmışlardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Hamevî onun hakkında "son derece zeki, tasnifleri ve delilleri güzel, seçkilerinde de başarılıdır. Eserlerinin kalite açısından daha üstünü yoktur" demiştir.[87] Safedî de aynı ibareleri kullanarak Merzûkî'yi övmüştür.[88]

Zehebî onun nisbesini verirken "nahvin imamı" demiştir. Aynı zamanda "önde gelen bir alimdir. İnsanlar ondan ilim almıştır ve ondan ilim öğrenmek için yolculuk yapmışlardır" demiştir.[89]

İbnü'l-Kıftî ise onun hakkında "edebiyat ve nahivde zamanının alimlerinden biriydi. İnsanlar ondan ders almış ve istifade etmişlerdir. Yaşadığı zamanda hüccetti. Arapçaya dair kıymetli eserler telif etti" demiştir.[90]

Sahib b. Abbâd "İsfahan'dan üç tane alim çıkmıştır. Bunların birisi dokumacı birisi hallaç ve diğeri de kunduracıdır. Dokumacı olan Merzûki'dir. Hallaç olan Ebu Mansur b. Mâşde'dir. Kunduracı ise dil ilimlerine dair eserleri olan Rey hatibi Ebu Abdullah'tır" demiştir.[91]

1.3.4. ŞİÎLİĞİNE DAİR İDDİALAR

Tabakât kitaplarında Merzûkî'nin şiî olduğuna dair herhangi bir rivayet yer almamaktadır. Ancak şiî müelliflerden İbn Şehrâşûb (ö.588) şiî alimlerine dair kaleme aldığı eserde onu Ehl-i beyt şairlerinden saymıştır. Âmilî ise onun Büveyh ailesinin çocuklarına muallimlik yapması ve Hz.Ali'nin (ra) ismini zikrettikten sonra onu tazim etmesinden yola çıkarak şiî olduğu sonucuna varmıştır. Ancak onun eserlerinde hulefâ-i raşidin ve diğer sahabilere karşı saygısızlık içeren bir söz bulunmaması bu iddiaları zayıflatmaktadır. Ayrıca onun Büveyh ailesinin çocuklarına

---

[87] Yâ'kût el-Hamevî, **Muʿcemü'l-üdebâʾ,** 2/506.
[88] Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât,** 8/5.
[89] Zehebî, **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ',** 17/476.
[90] Kıftî, **İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ ʾEnbâhi'n-Nuhât,** 1/141.
[91] Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, 8/5.

muallimlik yapması da şiî olduğunu göstermez. Çünkü tarihte de görüldüğü üzere birçok sultan çocuklarının en iyi hocalardan ders almasını istemişlerdir.[92]

[92] **A'yânü'ş-Şîa,** 3/93.

İKİNCİ BÖLÜM

EMÂLİ ESERİNDE SARF İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

2.1.ARAP EDEBİYATINDA EMÂLÎ GELENEĞİ

Emâlî kelimesi yazdırmak, dikte ettirmek manasına gelen أملى-يُملي fiilinin mastarı olan *imlâ* (إملاء)ya da *umliye* (أملية) kelimesinin çoğuludur. Istılahta ise bir alimin talebelerine herhangi bir konuyla ilgili meseleleri anlatıp yazdırması manasına gelmektedir. Bu yazım türü daha çok hadis ilminde ardından Arap dili ve diğer ilimlerde görülmektedir.[93] Arap dili alimleri emâlî eserlerinde genellikle belirli bir metoda bağlı kalmamışlar nahiv, sarf, şiir, mesel ve garip kelimeler gibi farklı konuları işlemişlerdir. Ayrıca bu eserler müellifin zamanla olgunlaşan görüşlerine yer vermesinden dolayı onun daha iyi tanınmasına yardımcı olmaktadır. Eserde zikrettiği görüşleri sayesinde alan içerisindeki bilgisi ve konumu daha rahat tespit edilebilmektedir.

2.1.1 Önemli Emâlî Eserleri

Hadis,fıkıh gibi alanlarda da birçok emâli tarzı eserler mevcuttur. Burada Arap dilindeki en meşhur Emâlî türü eserleri zikredeceğiz:

1- Emâlî Sa'leb fi'n-nahv – Sa'leb (ö.292)
2- *Emâlî* - Muhammed b. Abbas el-Yezîdî (ö.310)
3- *Emâli Zeccâc fi'n-nahv* – Zeccâc (ö.311)
4- *Emâlî* – İbn Dureyd (ö.321)
5- *Emâlî* – Zeccâcî (ö.347)

---

[93] M. Yaşar Kandemir, "EMÂLÎ", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

6- *el-Emâlî*- Ebû Alî el-Kâli (ö.356)

7- *Emâlî* – İbnü'ş-Şeceri (ö.542)

2.2 MERZÛK'İ'NİN EMÂLÎSİ HAKKINDA

Emâlî eserleri muhtevaları itibarıyla her biri bir ansiklopedi hüviyetindedir. Merzûkî'nin eseri de içerdiği nahiv, sarf, i'râb, şiir, mesel, garip kelimeler vb. Arap diline dair farklı konularla zengin bir içerik sunmaktadır. Merzûki telif ettiği eserleri sayesinde alimler arasında haklı bir şöhrete ulaşmıştır. Alimler onun *şerhu'l-hamâse* ve *şerhu'l-fasih* eserlerine sıkça atıfta bulunmuşlar ve görüşlerini fikirlerine dayanak yapmışlardır. Bu yüzden onun fikirlerinin özünü içeren eserlerinden *emâlî*'sinin incelenmesi büyük önem arz etmektedir.

Emâlî'nin elimizdeki tahkiki Yahya Vehib el-Cubûrî'ye aittir. Bu tahkike göre eser üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Merzûkî'nin farklı dil konularına dair görüşlerini içermekte, eserin tümünün yaklaşık yüz kırk sayfasını oluşturmaktadır.

Eserin farklı bir özelliği de içerdiği şiir malzemesidir. Bu ikinci bölümde zikrettiği manzûmeler bizlere onun derin şiir bilgisini göstermektedir. Bunlardan bazıları diğer divanlarda eksik zikredilmiştir. Merzûkî şiirlere ayırdığı bu bölümde eksik beyitleri tamamlamıştır.[94] Buradaki kasideler genellikle uzundur. Bazılarını hikayeleriyle birlikte aktarmıştır. Bu bölüm eserinin takriben kırk sayfasını oluşturmaktadır.

Eser içinde yer alan üçüncü bölüm ise *Elfâzu'l-umûm ve'ş-şumûl* adlı kısımdır. Kimi araştırmacılar bunun *Emâlî'nin* bir bölümü olmadığını, Merzûkî'nin müstakil olarak telif ettiği başka bir eseri olduğunu söylemişlerdir. Kitap günümüze hem *Emâlî'nin* içinde hem de müstakil bir risale olarak ulaşmıştır. Ancak muhakkik Yahya Vehib el-Cubûrî bu kısmı eserin bir bölümü olarak tahkik etmiştir. Ayrıca

---

[94] Merzûkî, *"Mukaddime"* **Emâlî**, 20.

Emâlî'den müstakil olarak da tahkik edilip yayınlanmıştır.[95] Bu bölüm eserinin takriben iki yüz yetmiş beş sayfasını oluşturmaktadır.

2.2.1 Eserin Yazılış Amacı

Merzûkî eserinin yazılış amacı hakkında herhangi bir bilgi zikretmemiştir. Ayrıca kitabının başında mukaddime yer almamaktadır. Eser doğrudan sarf konularından ilk harfi illetli olan fiillerle alakalı bir konu ile başlamaktadır.

2.2.2 MERZÛKÎ'NİN SARFA DAİR GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Merzûkî'nin sarfa dair görüşlerini aktarmadan önce bu kısımda genel hatlarıyla görüşlerine dair bir değerlendirme sunmak istedik. Eserinde takip ettiği yöntem, konuları ele alış tarzı, kendinden önceki alimlerin görüşlerine yaklaşımı, kendi mezhebi olan Basra ekolüne muhalefet edip etmediği gibi hususları burada zikretmek istiyoruz.

Öncelikle söylemek isteriz ki müellif, eserinde sarf ilminin tüm konularını ele almamıştır. Aktardığı konular arasında illetli ve muzaaf fiiller vardır. Bunun sebebi, en çok bu konularda tartışma ve ihtilafların varlığı olabilir. İlletli fiillerin ilk konusu olan misal fiilden başlayarak sırasıyla ecvef fiil, nakıs fiil, lefif fiile dair bazı konular ve en sonda mudââf fiili zikretmiştir. Burada dikkat çeken husus, fiillerin bu başlıklarla anılmayarak, "ilk harfi vâv olan", "orta harfi illetli olan" vb. isimlendirmelerle zikredilmiş olmasıdır. Bu da bizlere o dönemde ortak bir isimlendirmenin henüz yerleşmemiş olduğunu göstermektedir.

Müellif ele aldığı konuları kendi zamanında ya da daha önce telif edilen sarfa dair eserlerdeki gibi detaylı şekilde incelememiştir. Konuları ele alış tarzı sanki bu kitaplardan süzülerek elde edilen bir hülasa gibidir. Kendi ekolüne mensup diğer eserler tartışmalara ve diğer alimlerin görüşlerine sıkça atıfta bulunurken o, bu tartışmalara ve görüşlere yer vermemiş konuyu özet haliyle okuyucuya sunmuştur.

[95] Merzûkî, *"Mukaddime"* **Emâlî**, 16.

Bunun sebebi eserin imla usulüyle yazdırıldığı sırada ihtilaflı meselelerden ziyade konuları öğrencilere öğretme gayesi olabilir.

Merzûkî birçok eserinde zikrettiği gibi Basra ekolüne mensup bir dilcidir. *Emâli* eserinde de son harfi illetli fillerde birinci babın Basralılara göre müteaddi olmayacağını anlatırken, kendini bu ekole nispet ederek söylemiştir. Sarfa dair ele aldığı meselelerde kitabın, *el-Kitâb, el-Muktedab, el-Münsıf* gibi eserlerin ibarelerine çok yakın bazen birebir aynı ibarelere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğu takdirde aslında onun kendine ait bir sarf anlayışından ziyade bu konulara biraz daha açıklık getirmek suretiyle eserini kaleme aldığını söyleyebiliriz. Çünkü genel anlamda ekolüyle ihtilafa düşmemiştir.

Merzûkî eserinin bu bölümünde sadece bir yerde hadisi şahit olarak getirirken birçok yerde ayetleri konular için delil olarak kullanmıştır. Şahit olarak kullanılan hadis sondaki illet harfinin yerine hemze konulması kısmında "*Birgün peygamber efendimize (s.a.v) birisi* يا نبيءَ الله *deyince Hz.Peygamber onu* لستُ بِنَبيءِ اللهِ إنما أنا نبيُ اللهِ *diyerek uyarmıştır*"[96] hadisidir.

Sonuç olarak bir ders kitabı hüviyetinde yazdırılan *Emâlî'nin* bu bölümü Merzûkî'nin sarfa dair yaklaşımlarını anlayabilmemiz açısından önemlidir. *Emâlî* eserinden hareketle bu bölümde zikrettiğimiz sarfa dair görüşlerini başta Sîbeveyh olmak üzere, Halil b. Ahmed (ö.175), Müberred (ö.286), Ebû Alî el-Fârisî, İbn Cinnî ve İbn 'Usfûr (ö.669) gibi alimlerin görüşleriyle bir arada zikrettik. Bu sayede isimlerini saydığımız alimlerin görüşleriyle kıyaslama imkanını sağlamaya çalıştık.

Son olarak bölümde takip edilen yöntem ise Merzûkî'nin eserinde takip ettiği yöntemdir. Yani Merzûkî'nin konu sıralaması aynen benimsenmiştir. Böylece konuların birbirlerine karışmalarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

---

[96] Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. ʿAbdullâh en-Nîsâbûrî el-Hâkim, **el-Mustedrek âle's-Sahihayn,** thk. Mustafâ ʿAbdulkâdir ʿAtâ, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1411/1990, 2/251:1906.

2.3 SARF İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

2.3.1 İLK HARFİ VÂV OLAN İSİM VE FİİLLER

Bu başlık çerçevesinde Merzûkî'nin ilk değindiği konu ilk harfi dammeli ya da kesreli vâv harfiyle başlayan fiil veya isimlerde vâv harfinin hemzeye ibdâlidir. Mesela وُلِدَ fiili أُلِدَ olarak ibdâl edilebilir. Keza وُجُوه kelimesi de أُجُوه, وِشَاح kelimesi de إِشَاح olarak ibdâl edilebilir.[97] Sîbeveyh de *el-Kitâb* adlı eserinde bu konu için bir bab açmış ve vâv harfinin dammeli olduğu durumlarda mekruh görülmesinden dolayı hemzeye ibdâl olabileceğini söylemiştir.[98]

Mâzi fiilin ilk harfi illet harflerinden (و-ي) biri olursa bu fiillere misâl fiil denir.[99] Mâzi sigası و (vâv) harfi ile başlayan misâl fiillerin muzâri sigalarında vâv harfi, yâ (ي) ile kesre arasında kaldığı zaman hazfedilir ve يَعِدُ-وَعَدَ olarak okunur.[100] Merzûkî bu durumun tahfif için gerçekleştiğini söyler.[101]Ferrâ (ö.207) ise vâv harfinin hazfinin fiilin müteaddiliğinden kaynaklandığını belirtir. Müberred ise hazfin, fiilin müteaddiliği ile alakalı olmadığını çünkü müteaddi olmayan misâl fiillerin de vâv harflerinin hazfedildiğini belirtir.[102]

يُوعِدُgibi rubai mezid fiillerde vâv harfinin düşmemesinin sebebi ise şöyle açıklanır: burada vâv harfi, yâ harfi ile kesre arasında kalmıştır ve kurala göre silinmesi gerekmekte ancak fiilin aslı يُؤَوْعِدُ şeklindedir. Vâv harfi kesre ile yâ harfi arasında olmayıp öncesinde hemze vardır. Hemze istiskalden dolayı hazfedilerek varlığına niyet edilmesinden dolayı vâv harfi hazfedilmemiştir.[103]

---

[97] Merzûkî, **Emâlî**, 39.

[98] Ebû Bişr ʿAmr b. ʿOsmân b. Ḳanber el-Hârisî Sîbeveyh, **el-Kitâb**, thk. Muhammed Kâzım Bukâ', Beyrut: Zeynü'l-Hukûkiyye ve'l-Edebiyye, 2015, 5/629.

[99] Sa'düddîn et-Teftâzânî, **Tasrîfü'l-'İzzî**, nşr. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2008.

[100] Teftâzânî , **Tasrîfü'l-'İzzî**, 77.

[101] Merzûkî, **Emâlî**, 39.

[102] İbn Cinnî, **el-Münsıf,** 188.

[103] Ebû'l-Hasen ʿAlî b. Muʾmin el-İşbîlî İbn ʿUsfûr, **el-Mumettiʿu'l-Kebîr fi't-Tasrîf** , Beyrut: y.y., 1996, 280.; Merzûkî, **Emâlî**, 40.

2.3.1.2 Misâl Fiillerin Emr-i Hâzırı

وَعَدَ Fiilinin emr-i hâzırı عِدْ şeklindedir. Aslı ise muzâri halinden إِوْعِدْ ‘dir. Ancak vâv harfi iki kesre arasında kalmasından dolayı tahfif için hazfedilmiş ve اعِدْ olmuştur. Hemze ise sakin harfin okunabilmesi için getirilirken burada ona ihtiyaç kalmamıştır ve bu fiilin emr-i hâzırı عِدْ olmuştur. Tesniye ve çoğulu ise عِدا ve عِدُوا şeklindedir. Emr-i hâzır’ın muzâri fiilden yapılmasının sebebi ise öncelikle muzâri fiilin geleceğe işaret etmesidir. Emir de anlamı gereği henüz gerçekleşmemiş olmasından ötürü geleceğe işaret etmekte bu sebeple muzâri fiilden türetilmektedir.[104]

2.3.1.3 Misâl Fiilerin Masdarı

Misâl-i vâvî fiillerin masdarı وَعْد، عِدَة، مَوْعِد olmak üzere ise üç tanedir. عِدَة masdarının aslı وِعْدَة’dür. Ancak Merzûkî kesrenin vâv harfi için ağır olmasından dolayı fiilde hazfedildiği gibi burada da hazfedildiğini söyler. Müberred de eğer fiilde bir illete binaen olan değişim masdarda da varsa burada da değişimin gerektiğini söyler.[105] Eğer وِعْدَة masdar değil de isim olsaydı vâv harfi sabit kalabilirdi ancak masdar fiile daha yakındır.[106] Vâv harfinin hazfedilerek kelimenin sonuna ة eklenmesi Ferrâ’ya göre vacip, Sibeveyh’e göre ise ihtiyaridir.[107]

2.3.1.4 Misâl Fiillerin İsm-i Fâil ve İsm-i Mef‘ulleri

وَعَدَ fiilinin ism-i fâili وَاعِد ; cem-i teksiri ise أَواعِد’dir. أَواعِد kelimesinin aslı وَوَاعِد’dir. Ancak iki vâv harfi art arda gelmesinden dolayı ism-i tasğirde ibdâl

---

[104] Merzûkî, **Emâlî**, 40-41.

[105] Müberred Muhammed b. Yezîd Ebu’l-Abbâs, **el-Muktedab**, thk. Muhammed Abdulhâlık Azime, Beyrut: Alemu’l-kütüp, ts., 1/88.

[106] Merzûkî, **Emâlî**, 41.;Müberred, **el-Muktedab**, 1/89.

[107] Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, **Durûsu’t-tasrîf** , Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1995, 160.

edildiği gibi burada da ibdâle uğramıştır. İsm-i mef'ulü ise مَوْعود şeklindedir. Mef'ulün mazi hali وُعِدَ muzâri hali ise يُوعَدُ şeklindedir. [108]

2.3.1.5 İlk Harfi ي Olan Mâzi Fiiller

Misâl-i mazi fiillerde ilk harf ي olursa muzâri halinde hazfedilmez. Mesela يَسَرَ fiilinin muzâri hali يَيْسِرُ; masdarı يُسْر; ism-i fâili ياسِرُ; ism-i failinin çoğulu da يَواسرُ şeklindedir.[109]Sîbeveyh bunun sebebinin yâ harfinin vâv harfine göre daha hafif olmasından kaynaklandığını belirtir.[110]

2.3.1.6 Orta Harfi (Aynü'l-fiil) Kesre Olan Mazi Fiiller

İlletli mazi fiilin orta harfi kesreli olursa muzârisinde vâv harfi yine hazfedilmez. Çünkü vâv harfi, ي harfi ile kesre arasında değildir. Mesela وَجِلَfiilinin muzârisi يَوْجَلُ; emri ise اِوْجَلْ ya da ايجَلْ'dir.[111] Ebû Osmân el-Mâzinî bunun dördüncü bab olan يَفعَل-فَعِل olmasından kaynaklandığını söyler.[112]

Bazıları ise muzârisinde vâv ve yâ harfinin art arda bulunmasını mekruh görerek vâv harfini mâ kabli fethalı olduğu için elife çevirerek يَاجِلُdemişlerdir. Müberred bunun kerih bir kullanım olduğunu çünkü illetli vâv ve yâ harfinin kendilerinden önceki harfin harekesinin fetha olması durumunda elife ibdal edilebileceğini söylemiştir.[113]

Araplardan bazıları da فَعِلَ kalıbını muzârisinde kesreli söylemişlerdir. Mesela نحن نِعْلَمُ -أنت تِعْلَمُgibi. Ancak aynı durum ي harfi ile başlayan muzâri için geçerli değildir. Çünkü ي harfi istiskâlden (ağırlık) dolayı kesre alamaz. Merzûkî يِيجَل şeklinde kullanımını ise Ahfeş'in şu cümlesiyle aktarmıştır:

---

[108] Merzûkî, **Emâlî**, 41.
[109] Merzûkî, **Emâlî**, 41.
[110] Sîbeveyh, **el-Kitâb,** 5/262.
[111] Merzûkî, **Emâlî**, 42.
[112] Merzûkî, **el-Münsıf,** 201.
[113] Ebu'l-Abbâs, **el-Muktedab,** 1/90.

Muzârât harflerinden ت,ن ve أ de vâv harfini نِيجَل,تِيجَل ve إيجَل şeklinde yâ harfine dönüştürmelerinden dolayı vâv harfini muzaraat harfi olan yâ harfinde tekrar geri döndürmemişler ve lugatlarında muzâri fiilin kalıbının bozulmaması için yâ ile kesrenin istiskaline katlanmışlardır.[114]

Mâzinî وَجِل fiilinin muzârisinde Araplardan nakledilen üç lügat bulunduğunu; bunların ilkinin vâv harfinin istiskalden dolayı yâ harfine çevrilerek söylenen يَيجَل; ikincisinin, muzâri harfin kesre yapılmasından dolayı vâv harfinin yâ harfine çevrilerek söylenen يِيجَل ; üçüncüsünün ise öncesinin fethalı olmasından dolayı ياجل şeklinde söylenen lügatler olduğunu söylemiştir.[115]

ي harfi ile başlayan misâl fiillerde vâv harfi hazfedilmez. يَلَغَ fiili ise aslında يَوْلِغُ şeklinde idi. Ancak vâv harfinin ي ile kesre arasında kalmasından dolayı hazfedilmiştir. Ardından غ harfinin boğaz harflerinden olmasından dolayı ل harfinin harekesi fetha yapılmıştır. İbn Cinnî de Halil b. Ahmed'in görüşünü aktararak وَسِع-يَسَع gibi fiillerin يَحسِب-حسِب babından geldiğini ve boğaz harflerinin fiilin ikinci ve üçüncü harfi olduğunda muzârisinin fethalı olmasından dolayı burada da يَسَع şeklinde söylendiğini belirtmiştir.[116]

2.3.2 ORTADAKİ HARFİ (AYNÜ'L-FİİL) İLLETLİ OLAN FİİLLER (ECVEF FİİL)

Orta harfi (aynü'l-fiil) illet harflerinden biri olan mazi fiillere ecvef fiil denir. Mazisinin mütekellim sigasında üç harf bulunduğu için zü's-selâse (üç harf sahibi) ismi de verilmiştir. Sadece 1.,2. ve 4. bablardan çekimi yapılır. Birinci baba (نَصَرَ)

[114] Merzûkî, **Emâlî**, 42-43.

[115] Ebû'l-Feth ʿOṯmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî , **el-Munsif - ‹Şerhu Kitâbi't-Tasrîf li'Ebî ʿOṯmân el-Mâzinî,** thk. İbrâhim Mustafâ-Abdullah Emîn b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, 1373/1954, 202.

[116] İbn Cinnî, **el-Münsıf**, 206.

örnek olarak يقول-قال; ikinci baba (ضرب) örnek olarak يَبيعُ-باعَ ve dördüncü baba (عَلِمَ) örnek olarak da يخَافُ-خافَ fiilleri verilebilir.[117]

2.3.2.1 Ecvef Fiilin Mâzi ve Muzârîsinde Gerçekleşen İ'lâl

Aynü'l-fiili illetli olan fiillerden فعَلَ ve فَعِلَ kalıbının durumları aynıdır. Nitekim iki babın mazisinde de aynü'l-fiil ي ya da و olsun kesre ve fetha ile harekelendikleri zaman kendilerinden bir önceki harfin harekesi fetha olduğu için illet harfi elife dönüşür. Mesela قال fiilinin aslı قَوَلَ'dir. Ancak vâv harfi harekeli olup mâ kabli fetha olmasından dolayı elife dönüşmüştür. Aynı durum aslı سَيَرَ olan سارَ; aslı نَوِمَ olan نامَ; aslı صَيِرَ olan صارَ fiilleri için de geçerlidir. Bu fiillerdeki kesre ve fetha harekesine sahip olan yâ ve vâv illetli harfleri kendinden önceki harfin fethalı olmasından dolayı elife dönüşmüştür.[118] Bu fiillerin muzâri halleri ise يَسِيرُ-يَقولُ - يَصْيِرُ- يَنْوَمُ- يَسْيِرُ-يَقْوُلُ idi. İllet harflerindeki harekeler kendinden bir önceki harflere nakledilmiştir. Ardından nakledilen hareke fetha ise illet harfi fethaya dönüşmüş damme ve kesrede ise olduğu gibi kalmıştır

Merzûkî'ye göre muzâri halinde illet harflerinin i'lâle uğramasının sebebi mazi sigasını takip etmesinden dolayıdır. Çünkü mazi halinin illetten dolayı değişime uğrayarak muzârinin değişime uğramamasını kerih görmüşlerdir.[119] İbn Cinni illet harfinin harekesinin istiskalden dolayı kendisinden önceki harfe nakledildiğini söyleyenlerin sözüne itibar edilemeyeceğini çünkü bu harekelerin mâzi sigasını takip etmesinden dolayı nakledildiğini ve sarf ilminin önde gelenlerinin böyle düşündüğünü aktarır.[120]

Merzûkî muzâri fiilde gerçekleşen i'lâlin "i'tilâlü'l-itbâ'" olarak isimlendirildiğini söyler. Yani illet harfinden önceki harfin sakin olması dolayısıyla

---

[117] Ahmed b. Alî b. Mes'ûd, **Merâhu'l-ervâh** , Karaçi: Mektebetü'l-Medine, 2012, 119.
[118] Merzûkî, **Emâlî**, 44.
[119] Merzûkî, **Emâlî**, 45.
[120] Merzûkî, **el-Münsıf,** 247-248.

herhangi bir i‘lâle gerek olmadığını ancak mazisini takip etmesinden dolayı gerçekleştiği için bu ismin verildiğini kasteder. Masdar halinde böyle bir değişimin olmadığını söyleyerek sözünü şöyle delillendirir: يقُولُ- قالَ fiilinin masdarı ’قَوْلاً’dir ve illet harfi sakindir, muzârideki gibi bir değişime uğramamıştır. İbn Cinnî de birinin illetli birinin illetsiz olmaması için böyle yapıldığın aktarır.[121]

2.3.2.2 Ecvef Fiilin Emr-i Hâzırı

قال fiilinin emr-i hâzırı muzârisinin يقُولُ sigasından elde edilir. Emir önce ’أُقْوُلْ’dur. Ardından vâv harfinin harekesi muzâri fiilde yapıldığı gibi bir önceki harf olan kaf harfine nakledilir ve iki tane sakin beraber bulunduklarından dolayı (iltikâ-i sakineyn) vâv harfi hazfedilir. Baştaki hemzeye de ihtiyaç kalmadığı için hazfedilir ve قُلْ şeklinde emr-i hâzırı elde edilir. Bu fiillerdeki illet harflerinin iltikâ-i sâkineynden dolayı hazfedilmesinin delili ise tesniye ve çoğul sigalarında illet harfinin geri gelmesidir. Mesela قُلْ emrinin tesniyesi قولا çoğulu ise قولوا; سِرْ emrinin tesniyesi سِيرا çoğulu da ’سِيروا’dur. Çoğul müennes emr-i hâzır da ise ecvef fiilin son harfi sakin olduğu için illet harfi yine hazfedilir: mesela قُلْنَ fiilinin aslı قُولْنَ idi ancak iltikâ-i sâkineyden dolayı illet harfi hazfedildi.

قالَ babı muhatap ve mütekellim sigalarında فَعَلَ değil فَعُلَ olarak; باعَ babı da فَعِلَ olarak kabul edilir. Bunun sebebi ise aynü’l-fiilin harekesinin fâü’l-fiile nakledilebilmesidir. Şöyle ki قَوَلْتُ ve بَيَعْتُ sigaları قَوُلْتُ ve بَيِعْتُ olarak kabul edilir. Ardından illet harflerinin harekeleri fâü’l-fiile nakledilir ve iltikâ-i sakineynden dolayı hazfedilirler. En sonunda قُلْتُ ve بِعْتُ şeklinde okunur.[122] İbn Cinnî damme ve kesrenin vâv ve yâ harflerine yakınlıklarından dolayı verildiğini ve bu değişimin sebebinin ise ilk harfin harekesini değiştirerek ortadaki harfin hazfedildiğine işaret etmek olduğunu belirtir.[123] Halil b. Ahmed قُلْتُ fiilinin altıncı babdan olmadığını

---

[121] Merzûkî, **Emâlî**, 45.; İbn Cinnî**, el-Munsif - İbn Cinnî ،Şerhu Kitâbi't-Tasrîf li'Ebî ʿOsmân el-Mâzinî**, 247.

[122] Merzûkî, **Emâlî**, 46.;İbn Cinnî, **el-Münsıf,** 235-236.; Sîbeveyh, **el-Kitâb,** 5/638.

[123] İbn Cinnî, **el-Münsıf,** 234.

kanıtlamak için fiilin müteaddi olmasından dolayı bu babdan olmadığını çünkü altıncı babdan gelen fiillerin müteaddilik özelliği taşımadığını söyler.[124]

فَعِلَ sigasındaki fiilerde de muhatab ve mütekellim sigalarında değişim gerçekleşir. Mesela خَوِفَ fiilinin muhatap sigası aslında خَوِفْتُ idi. İllet harfindeki hareke mâ kabline verildi. İltikâ-i sâkineyn durumu meydana geldiği için illet harfi hazfedildi ve sadece خِفْتُ kaldı.[125] Ancak buradaki قُلْتُ fiilindeki gibi bir değişim değil sadece harekenin bir önceki harfe naklinden ibarettir.

2.3.2.2 Ecvef Fiilin Meçhulü (mâ lem yusemme fâiluhû)

Ecvef fiillerden باع-قالَ ve خاف'nin meçhulleri خِيفَ-بيعَ-قِيلَ'dir. Bu meçhullerin aslı خُوِفَ-بُيِعَ-قُوِلَ idi. Ancak illet harflerinin harekeleri kendilerinden bir önceki harflere nakledildi. قُوِلَ fiilinde ise nakledilen kesre harekesine münasebet olabilmesi için vâv harfi ya harfine çevrildi. Meçhul ecvef fiil zamirle bağlandığı zaman بُيِعْتُ-خُوِفْتُ olur. Ancak vâv ve yâ harflerinin harekesi bir önceki harfe nakledilir. İltikâ-i sâkineyden dolayı illet harfleri hazfedilir ve خِفْتُ ve بِعتُ telaffuz edilir. İbn Cinnî burada zamirin hem meçhul yani "satıldım" ve "korkutuldum" hem de "sattım" ve "korktum" manasında olabileceğini, ikisinin arasını ayırmak için de işmâma[126] ihtiyaç duyulabileceğini belirtir. Ancak bazılarının maksatlarını ifade ederken sözlerinin öncesinden ve sonrasından yararlanarak işmâma ihtiyaç duymadığını zikreder.[127].

Merzûkî burada bazı Arapların قِيلَ ve بيعَ yerine قُولَ ve بُوعَ dediğini; bazılarının da işmâm yaptığını aktarır. Ancak en doğrusunun kesreli okunması olduğunu söyler. Sîbeveyh zamirin geldiği yerlerde farklı lügatların olduğunu bunlar بِعْن şeklinde kesrenin olduğu gibi bırakılıp yâ harfinin de iltikâ-i sâkineynden dolayı

---

[124] İbn Cinnî, **el-Münsıf,** 236.
[125] Merzûkî, **Emâlî**, 46.
[126] "Harekeye sessizce dudaklarla işaret etmek anlamında kıraat terimi." Fatih Çollak, "Revm", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
[127] Merzûkî, **el-Münsıf,** 254-255.

hazfedildiği lügat; ikincisinin işmâm ile damme yapılan ve kesre ile damme arasında söylenen lügat; üçüncüsünün ise بُوع şeklinde söyleyenlerin zamir gelince بُعْنَ şeklinde telaffuz ettiği lügattir.[128]

2.3.2.3 Ecvef Fiilin İsmi Fâili

Bu babda bulunan vâv ve yâ harfleri ismi fail sigasında hemzeye ibdâl edilir. Mesela قالَ fiilinin ismi faili قَاوِلٌ, سارfiilin ismi faili سايِر idi. Ancak burada i'lâle uğramalarından dolayı قائِلٌ ve سائِرٌ olmuşlardır. Merzûkî'ye göre ismi fail fiil üzerine bina edilir. Buradaki vâv ve yâ harfleri fiilde illetli oldukları için ve kesrenin istiskalinden dolayı tekrar i'lâle uğrarlar. Fiilde harekeli oldukları ve kendilerinden önceki harfin harekesi fetha olduğu için i'lâle uğramalarından dolayı burada kendilerinden önceki elifle aynı cinsten oldukları için hemzeye ibdâl edilmiştir.

Sîbeveyh, iskân ve hazif yapmayı kerih görmelerinden dolayı buradaki vâv ve yâ harfini illetli olmaları ve eliften sonra bulunmalarından dolayı hemzeye ibdâl etmeyi uygun gördüklerini söyler.[129]

İbn Cinnî ismi fail sigasında bulunan elif ile mazi fiilde i'lâle uğrayarak elif olan vâv ve yâ harflerinin iltikâ-i sakineynden dolayı قالمٌ olduğunu ancak ikisinden birinin hazfedilemeyeceğini çünkü hazfedildiği takdirde yine قامَ sigasının elde edileceğini söyler. Bu yüzden ikinci elifin kesre ile harekelenmesinden dolayı hemzeye dönüşeceğinden قائِلٌ ve سائِرٌ sigalarının elde edildiğini aktarır.[130]

Müberred ise ismi fâil sigasında bulunan elif ile elife çevrilen vâv ve yâ harflerinden dolayı meydana gelen iltikâ-i sâkineyn durumunda hazfe gidildiği takdirde tekrar قال şeklinde fiil sigası elde edilmesinden dolayı karışıklık meydana geleceği için hemzeye çevrildiğini belirtmiştir.[131]

---

[128] Sîbeveyh, **el-Kitâb**, 5/641.; Merzûkî, **Emâlî,** 47.
[129] Sîbeveyh, **el-Kitâb**, 5/646.
[130] İbn Cinnî, **el-Münsıf**, 280-281.
[131] Ebu'l-Abbâs, **el-Muktedab,** 1/99.

2.3.2.4 Ecvef Fiilin İsmi Mef'ûlü

Merzûkî ecvef fiilde ismi mef'ûlün, vâvîlerde مَقُولٌ, yâîlerde de مَسُورٌ şeklinde olduğunu söyler. Ona göre bu iki ismi mef'ûlün aslı مَقْوُولٌ ve مَسْيُورٌ'dur. مَقْوُولٌ sigasında bulunan vâv harfinin dammesi kendinden önceki kaf harfine verilmiş ve harekesiz kalan iki vâv harfinden dolayı iltikâ-i sâkineyn meydana gelmiştir. Merzûkî burada مَفْعُول kalıbında bulunan vâv ile fiilin aslında bulunan vâv harflerinden hangisinin hazfedildiğine dair iki görüş aktarır: birinci görüşün sahibi olan Sîbeveyh'e göre مَفْعُول kalıbında bulunan vâv harfi; ikinci görüşün sahibi Ebu'l-Hasen el-Ahfeş'e göre de fiilin aslında bulunan vâv harfi hazfedilmiştir.[132]

Halil b. Ahmed hazfedilen vâv harfinin مفعول kalıbında bulunan vâv harfi olduğunu ve bunun hazfinin zaid harf olmasında dolayı daha uygun olduğunu çünkü diğer vâv harfinin aynü'l-fiil olduğunu belirtir.[133]Sîbeveyh ve Halil b. Ahmed eğer vâv yerine yâ harfi hazfedilseydi مبيع yerine مبوع deneceğini delil olarak zikrederler.[134]

Merzûkî vâvî fiillerde iki tane İsmi mef'ûlün illet harfleri olan vâv harflerinin hazfedilmeden de kullanıldığını Kisâî'den aktarır. Bunlar صانَ fiilinin İsmi mef'ûlü مَصوُونٌ ve دافَ fiilinin ismi mef'ûlü مَدْوُوف'tür. Ancak kıyasen مَصُون ve مَدُوف olduğunu ve müstamel kullanımların bunlar olduğunu belirtir.[135]

Merzûkî yâi fiillere örnek olarak مَكِيلٌ ve مَبِيعٌ kelimelerini örnek olarak zikreder. Bu kelimelerin aslı مَكولٌ ve مَبْيُوع'dur. Burada yâ harfinin harekesi kedisinden önceki harfe verilmiş ve iltikâ-i sâkineyn meydana gelmiştir. Kimileri mef'ûl kalıbında bulunan vâv harfinin sâkıt olduğunu ardından ب ve ك harflerinin

---

[132] Merzûkî, **Emâlî**, 49.;Ebû ʿAlî el-Hasen b. Ahmed b. ʿAbdulğaffâr Ebû Alî el-Fârisî, **et-Tekmile**, thk. Kâzım Bahr el-Mercân, Beyrut: Alemu'l-kütüp, 1999, 590.
[133] İbn Cinnî, **el-Münsıf,** 287.
[134] Müberred, **el-Muktedab**, 1/100.
[135] Merzûkî, **Emâlî**, 49.

harekelerinin yâ harfine mücâveretinden dolayı kesre yapılarak مَبِيعٌ ve مَكِيلٌ kalıplarının elde edildiğini söylemiştir. Kimileri de fiilde bulunan yâ harfinin hazfedildiğini ardından vâvî ile yâî fiillerin karışmaması için mef'ûl kalıbında bulunan vâv harfinin yâ harfine ibdâl edildikten sonra kendinden bir önceki harfin harekesinin de münasebet için kesreye nakledildiğini söylemişlerdir.[136]Fârisî bu ihtilafta مفعول kalıbında bulunan vâv harfinin düşmesini Sîbeveyh'e, fiilde bulunan yâ harfinin düşmesini de Ebu'l-Hasen el-Ahfeş'e nispet eder.[137] Bazı lehceler yâi mef'ûllerde hazfe gitmemişler ve olduğu gibi söylemişlerdir: بُرٌّ – ثَوْبٌ مَخْيُوطٌ مَكْيُولٌ.[138]

Merzûkî bu konuda son olarak vâvî olan سَاءَ -يَسُوءُ ve نَاءَ – يَنُوءُ ile yâî olan جَاءَ – يَجِيءُ ve فاءَ – يَفِيءُ fiillerinin ism-i fâil hariç tüm konularda قامَ – يَقُومُ ile سارَ – يَسِيرُ gibi olduğunu söylemiştir. İsm-i fâilde ise iki tane hemzenin yan yana gelmesinden dolayı istiskal gerçekleşir ve ikinci hemze yâ harfine ibdâl edilir. Önce جائئ ve سائئ şeklinde idi. Ancak istiskalden dolayı ikinci hemze hazfedilerek جَاءٍ ve ساءٍ olmuştur.[139]

Müberred bu fiillerin ismi failleri konusunda iki görüş zikretmiştir. Birinci görüşe göre aynü'l-fiil hemzeye kalbedildikten sonra lâmü'l-fiilin de hemze olmasından dolayı iki hemze yan yana gelmiş ve ilk hemzenin kesreli olmasından dolayı lâmü'l-fiil yâ harfine kalbedilmiştir. Bu görüş Merzûkî'nin de içinde bulunduğu tüm nahivcilerin görüşüdür.

İkinci görüş ise Halil b. Ahmed'e aittir. Ona göre جَاءٍ kelimesinde hemze fiilin aslında bulunan lâmü'l-fiildeki hemzedir. Burada lâmü'l-fiil takdim edilmiş, aynü'l-fiil ise tehir edilmiştir. İki hemze yan yana gelmesinden dolayı aynü'l-fiil olan

[136] Merzûkî, **Emâlî**, 49-50.
[137] Ebû Alî el-Fârisî, **et-Tekmile,** 590.
[138] Merzûkî, **Emâlî**, 50.
[139] Merzûkî, **Emâlî**, 50.

sondaki hemze yâ harfine kalbedilmiştir. Müberred iki görüşünde güzel olduğunu, Fârisî ise Halil b. Ahmed'in görüşünün kıyasa daha uygun olduğunu söylemiştir.[140]

2.3.3 SON HARFİ İLLETLİ OLAN FİİLLER (NÂKIS FİİLLER)

Son harfi (lâmü'l-fiil) harekeli vâv ve yâ illetli harflerinden biri olan fiillere nâkıs fiil denir. Nâkıs olarak isimlendirilmesinin sebebi ise son harfinin illetli olmasından dolayı eksik olmasıdır. Altıncı bab olan حَسِبَ – يَحْسِبُ babında örneği yoktur.[141] Vâvî ve yâi olmak üzere iki çeşit nâkıs fiil vardır.

2.3.3.1 Nâkıs Fiilin Babları

Vâvî ve yâî olan nâkıs fiillerin mâzisi فَعَلَ kalıbında ise muzâri halleri vâvîlerde birinci babdan يَفْعُلُ; yâîlerde de ikinci babdan يَفْعِلُ , üçüncü babdan يَفْعَلُ kalıbındadır. يَفْعُلُ kalıbına örnek olarak يَغْزُو-غَزَا; يَفْعِلُ kalıbına örnek olarak رَمَى-يَرْمِي; يَفْعَلُ kalıbına örnek olarak da يَسْعَى-سَعَى verilebilir.

Mazi فَعِلَ kalıbı da yine hem yâi hem de vâvîlerden gelebilir. Vâvîlere örnek olarak شَقِيَ-; yâîlere örnek olarak da غَنِيَ fiili verilebilir.[142] فَعُلَ kalıbı ise sadece vâvîlere özgüdür. Örnek olarak يَسْرُو-سَرُوَ fiili zikredilebilir.

İbn Cinnî nâkıs fiilin sülasi bablarını tahlil ederken şöyle demiştir:

> "Nâkıs fiilde فَعَلْتُ babının muzârisinin aynü'l-fiili kesreli ya da dammeli olur. Mesela رَمَيْتُ fiilinin muzârisini أَرْمُوُ şeklinde dammeli söyleselerdi hafif olandan zor olana geçiş yaparlardı. غَزَوْتُ babının muzârisinde de أَغْزِوُ şeklinde kesreli söyleselerdi vâvîler ile yâiler arasında karışıklık meydana gelecekti. Ancak onlar yâilerle vâvîlerin karışmaması için bunun yerine غَزَوْتُ fiilinin

[140] Ebu'l-Abbâs, **el-Muktedab**, 1/115.; Ebû Alî el-Fârisî, **et-Tekmile**, 503.
[141] **Merâhu'l-ervâh**, 149.
[142] Merzûkî, **Emâlî**, 51.

muzârisini vâvî olduğunu için her zaman dammeli, رَمَيْتُ fiilinin muzârisini de yâi olduğu için her zaman kesreli söylemişlerdir."[143]

2.3.3.2 Nâkıs Fiilin Mâzisi

Nâkıs fiilde فَعِلَ babından gelen fiilerin cemî müzekkeri gâibinde son harfi hazfedilerek zamir olan vâv orta harfe bitişir.رَضِيَ fiilinin cemî müzekkeri gâibi رَضُوا; صَلِيَ fiili de صَلُوا formundadır. Çünkü رَضُوا halinin aslı رَضِيُوا idi. Dammenin yâ harfine istiskâli ve öncesinin de kesre olmasından dolayı hareke hazfedildi. Ardından fiilin aslından olan yâ harfi ile zamir olan vâv harfi arasında iltikâ-i sâkineyn meydana geldi. Yâ harfi hazfedildi ve zamire uyumlu olması için aynü'l-fiil damme yapıldı. Eğer فَعَلَ kalıbından gelseydi aynü'l-fiil fethalanırdı. Nitekim دَعَا fiilinin cemî müzekkeri gâibi دَعَوْا'dır. Aslı ise دَعَوُوا'dur. Vâv harfi harekeli ve öncesinin fethalı olmasından dolayı elife çevrildi. Zamir olan vâv ile elif arasında iltikâ-i sâkineyn meydana geldi ve elif hazfedildi. Aynü'l-fiildeki fetha ise hazfedilen elife işaret etmesi niyetiyle olduğu gibi bırakıldı.[144]

2.3.3.3 Harekeli İllet Harflerinde Kalb ve Hazif

Merzûkî'ye göre nâkıs fiilde vâv ve yâ harfi harekeli olarak fiilin son harfi bir önceki harf de fethalı olursa elife kalb edilirler. Mesela غَزَا fiilinin cemî müzekker gâibi غَزَوُوا idi. Ancak illet harfi olan vâv harfinin harekeli, kendinden önceki harfin de fethalı olmasından dolayı elife kalbedildi ve غَزَاوا oldu. Burada da cemî alameti olan sakin vâv ile sakin eliften dolayı iltikâ-i sâkineyn meydana geldiği için elif-i maklûbe hazfedilerek sadece غَزَوْا kaldı.[145]

Cemî müzekker gâib يَغْزُونَ ve يَرْمُونَ fiillerin aslı يَغْزُوُونَ ve يَرْمِيُونَ idi. Yâ ve vâv harflerinin illetli olmasından dolayı harekeleri hazfedilmiştir. Ardından iltikâ-

---

[143] İbn Cinnî, **el-Munsif - İbn Cinnî ،Şerhu Kitâbi't-Tasrîf li'Ebî ʿOsmân el-Mâzinî,** 2/113.

[144] Merzûkî, **Emâlî**, 66.

[145] Merzûkî, **Emâlî**, 66.

i sâkineyn meydana geldiği için bu iki harf de hazfedilerek يَغْزُونَ ve يَرْمُونَkalmıştır. Yine müfred müennes muhataba olan تَغْزِينَ ve تَرْمِينَ fiillerinin durumları da aynıdır. Bu iki fiilin aslı تَغْزِوِينَ ve تَرْمِيِينَ idi. Ancak kesrenin vâv ve yâ harfleri için ağır olmasından dolayı hazfedilerek iltikâ-i sâkineyn meydana gelmiştir. Son olarak da vâv ve yâ harfleri hazfedilerek تَغْزِينَ ve تَرْمِينَ kalmıştır.[146]

2.3.3.4 Nâkıs Fillerde Emir

Nâkıs fiillerin emir hali muzârî kalıbından elde edilir. Mesela غَزَا fiilinin emri يَغْزُو halinden elde edilen اُغْزُ'dur. Merzûkî'ye göre baştaki hemzenin damme olmasının sebebi aynü'l-fiilin damme olmasından dolayıdır. Çünkü araplar kelimenin yapısında kesreden dammeye geçişi mekruh görmüşlerdir. Kelimenin aslından olmayan ve değişebilen i'râb harekesi ile itikâ-i sâkineyn durumunda okunabilmesi için getirilen harekeyi bu durumun dışında tutmuşlardır. Meselâ قُلِ الْحَقَّcümlesinin ilk harfindeki dammeden itikâ-i sâkineynden dolayı getirilen ya geçiş olmuştur. Yine Arapların kelamında فِعُل ve فُعِل kalıbında kelime olmadığını da söylemiştir.

فُعِل formundaki sülâsî meçhul fiil ise bu durumdan ayrı değerlendirilmelidir. Çünkü Araplar fâilden haber veren malum fiil ile mef'ûl'den haber veren meçhul fiilin binalarını birbirinden ayırmak istemişlerdir.دُئِلَ kelimesi ise şazdır.[147]

Cemî müzekker çoğul ise اُغْزُوا şeklindedir. Aslı ise اُغْزُوُوا idi. Vâv harfinde bulunan damme istiskalden dolayı hazfedilince iltikâ-i sâkineyn meydana geldi. Zamir olan vâv yerine fiilin aslından olan vâv'ın hazfedilmesi Merzûkî'ye göre daha uygundur. Müfred müennes muhâtabanın emri اُغْزِي'dir. Aslı ise اُغْزُوِي idi. Tesniye müennes muhâtabanın emri اُغْزُوَا; cemî müennes muhataba'nın emri ise اُغْزُونَ'dir.[148]

---

[146] Merzûkî, **Emâlî**, 52.
[147] Merzûkî, **Emâlî**, 52.
[148] Merzûkî, **Emâlî**, 53.

سَرَى fiilinin müfred müzekker muhatap emri اِسْرِ; tesniye müzekker muhatabı اِسْرِيَا; cemî müzekker muhatabı اِسْرُوا'dur. Bunun aslı اِسْرَيُوا idi. Ancak dammenin istiskali ve iltikâ-i sâkineynden dolayı yâ harfi hazfedilmiştir. Müfred müennes muhatabası اِسْرِي aslı ise اِسْرِيِي'dir. Zamir olan yâ yerine İllet harfi olan yâ hazfedilmiştir. Tesniye müennes muhatabası اِسْرِيَا; cemî müennes muhatabası da اِسْرِينَ'dir.[149]

سَعَىfiilinin müfred müzekker muhatabı اِسْعَ; tesniye müzekker muhatabı اِسْعَيَا; cemî müzekker muhatabı ise اِسْعَوْا'dır. Cemi müzekkerin aslı اِسْعَيُوا idi. Yâ harfi,harekeli ve önceki harfin de fethalı olmasından dolayı elife kalb edildi. Elif ve vâv harfinin iltikâ-i sâkineyn durumlarından dolayı zamir olan vâv yerine elif hazfedildi ve اِسْعَوْا kaldı. Müfred müennes muhâtabasının emri ise اِسْعَي'dır. Aslı ise اِسْعَيِي idi. Ancak nın istiskâli ve ardından ortaya çıkan iltikâ-i sâkineyden dolayı yâ harflerinden biri hazfedildi. Tesniye müennes muhatabası اِسْعَيَا; cemî müennes muhâtabası ise اِسْعَيْنَ'dir.[150]

2.3.3.5 Vâv ve Yâ harflerinin İllet Harfi Olmaları

Vâv ve yâ harfleri illet harfi olmaları durumunda damme ve istiskalden dolayı hazfedilir. Bu yüzden nâkıs fiilin muzârisinin merfû hali يَغْزُو'da görüldüğü üzere son harekesi sâkindir. Fetha harekesi ise vâv ve yâ harfi için ağır değildir. Sonu vâv ve yâ ile biten nâkıs fiiller nasb edicilerden birini aldıklarında fetha harekesi zâhir olur:لَنْ يَرْمِيَ-لَن يَغْزُوَ. Merzûkî'ye göre damme ve nın istiskâline işaret eden durum, arapların عَضُدٌ ve كَبِدٌ gibi kelimelerde bu iki harekeyi söylemeyerek عَضْدٌ ve كَبْدٌ şeklinde orta harekeyi sükûn şeklinde telaffuz etmeleridir. Aynı şekilde جَمَلٌ kelimesini جَمْلٌ şeklinde okumamaları da buna işarettir.[151]

---

[149] Merzûkî , **Emâlî**, 53.
[150] Merzûkî, **Emâlî**, 53.
[151] Merzûkî, **Emâlî**, 54.

2.3.3.6 Nâkıs Mâzî Fiilin Müennesi

Nâkıs fiilin mâzisinin müennes hali غَزَتْ şeklindedir. Aslı ise غَزَوْتْ idi. Ancak iltikâ-i sâkineyden dolayı sâkin vâv harfi hazfedildi. Tesniyesi ise غَزَتَا şeklindedir. Te harfinin aldığı hareke daimî bir hareke olmayıp zamir olan elifin sâkin olmasından dolayıdır.[152]

2.3.3.7 Nâkıs Fiilin İsm-i Fâili

Nakıs fiilin ism-i faili merfu ve mecrur konumunda i'lâle uğrar. Mesela سَرَى fiilinin ismi faili سَارٍ; غَزَىfiilinin ism-i faili غَازٍ'dir. Bu iki ism-i failin aslı ise سَارِيٌ ve غَازِوٌidi. Ancak dammenin vâv ve yâ harflerine olan istiskâli ile bir önceki harfin kesre olmasından dolayı harekeler hazfedildi.غَازِوٌ da bulunan vâv harfi de sonda bulunması ve öncesinin kesre olmasından dolayı yâ harfine dönüştü. Tenvin ile sakin yâ harfi iltikâ-i sâkineyn durumu meydana getirdikleri için yâ harfi hazfedilerek sadece tenvin kaldı. Merzûkî'ye göre tenvin ne zaman hazfolursa yâ harfi geri gelir: الغَازِي veالسَارِي gibi. Nekra halinde vakfolunduğunda غَازٍ şeklinde durulur ve yâ harfi getirilmez. Çünkü tenvin niyette vardır.[153] Marife halde vakfolunduğunda ise tenvin olamayacağından dolayı yâ harfi getirilir. Bazı Araplar marife halde de yâ harfini hazfetmişlerdir. İzafet halinde ise yâ harfinin yazılacağı hususunda ihtilaf yoktur.[154]

Fârisî de sonu yâ harfi öncesi de kesreli olan isimlerdeki vakf konusunda şöyle demiştir:

> "Son harfi yâ ve öncesi de kesre ise bu ya tenvinlidir ya da tenvinsizdir. Tenvinli olan هذا يا قاضٍ, ذاك غازٍ, مررتُ بشجٍ gibi kelimelerdir. Bunların merfû' ve mecrûr hallerinde vakf هذا قاضْ, هذا غازٍ, مررتُ بشجْ şeklinde sükûn iledir. Burada tenvin hazfedilmiştir. (…) Araplardan bazıları da bu isimler üzerinde

---

[152] Merzûkî, **Emâlî**, 54.

[153] İbn Akîl, **Şerhu İbn Akîl alâ elfiyeti İbn Mâlik,** nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Şam: Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, ts., 4/144.

[154] Merzûkî, **Emâlî**, 54-55.

vakf yaptıkları zaman هذا قاضيْ و غازيْ وشجيْ şeklinde (yâ harfini hazfetmeden) söylemişlerdir. Ancak ilki daha çok kullanılan ve kıyasa uygun olandır. Tenvinsiz ise هذا القاضي örneğinde vasıl yapılırken sabit olduğu gibi yâ harfinin varlığı iledir. Araplardan kimisi de burada vakf yaparken yâ harfini hazfederek هذا القاضْ, ذاك الداعْ, هذا العمْ demişlerdir. Tenvinsizde hazfin daha yaygın olması gibi tenvinlide de yâ harfinin var olması daha yaygındır. Nasb halinde ise yâ harfini göstererek رأيتُ القاضيَ, وأجبت الداعيَ dersin. Çünkü hareke ile sahih harf konumuna geçmiştir. Tenvinli halinde ise رأيتُ قاضيا şeklindedir. Yâ harfi hareke aldığı için hazfedilemez. Vakf ise tenvinden çevrilen elifin üzerindedir."[155]

2.3.3.8 Nâkıs Fiilin İsm-i Mef'ûlü

Bu babın ism-i mef'ûlü vâvilerde مَغْزُوٌّ; yâîlerde de مَرْمِيٌّ şeklindedir. مَرْمِيٌّ'un aslı مَرْمُويٌ idi. Ancak vâv ve yâ harflerinin yan yana bulunması ve ilkinin sâkin ikincisinin harekeli olmasından dolayı vâv harfi yâ harfine dönüştü. Ardından idgâm yapıldı ve münasebetten dolayı mim harfinin harekesi kesre yapıldı.[156] Müberred مَرْمُويٌ kelimesindeki vâv harfinin مفعول kalıbına, yâ harfinin de رمى fiiline ait olduğunu ve idğam kuralları gereği vâv ve yâ harfleri yan yana geldiğinde vâv sâkin olursa yâ harfine kalb edildiğini ardından da idğâm yapıldığını söyler.[157]

2.3.3.9 Nâkıs Fiilin Meçhûlü

غَزَى fiilinin meçhulü غُزِيَ' dir. Tesniyesi غُزِيَا cemisi ise غُزُوا şeklindedir. Aslı ise غُزِيُوا idi. Ancak dammenin istiskali ve ardından meydana gelen iltikâ-i sâkineyden dolayı yâ harfi hazfedildi. Vâv harfine uyumlu olması için de ز harfinin harekesi damme yapıldı.[158]

---

[155] Ebû Alî el-Fârisî, **et-Tekmile,** 209.
[156] Merzûkî, **Emâlî**, 56.
[157] Müberred, **el-Muktedab,** 1/172.
[158] Merzûkî, **Emâlî**, 56.

2.3.4 LEFİF FİİLLER

Lefif fiil mefrûk ve makrûn olmak üzere ikiye ayrılır. Lefif-i mefrûk ilk ve son harfi illetli olan fiillere denir. يَقِي-وَقَى fiili bu kısma örnektir. İlk harfinin kuralları misal fiilin kuralı gibidir. Son harfinin kuralı ise nâkıs fiilin kuralları gibidir. Lefif-i mefrûk üç babdan gelir bunlar: ikinci bab: يَعِي-وَعَى; dördüncü bab: يَوْجَى -وَجِيَ; altıncı bab: يَلِى-وَلِيَ.[159]

Lefif-i makrûn ise orta ve son harfi illetli olan fiillere denir. Bu kısım ise iki babdan gelir bunlar: ikinci bab:يَنْوِي- نَوَى; dördüncü bab:يَقْوَى- قَوِيَ.[160]

2.3.4.1 Lefif Fiillerin Muzârisinde İllet Harfinin Hazfedilmesi

Lefif fiillerin muzârisi ilk harfin illetli olmasından dolayı misâl fiildeki gibi i'lâle uğrar. Mesela وَشَى ve وَعَى fiillerinin muzârisi يَشِي ve يَعِي 'dir. İkisinin aslı يَوْشِي ve يَوْعِي halinde idi. Ancak vâv harfi, kesre ve yâ harfinin arasında bulunmasından dolayı hazfedilmiştir.[161]

2.3.4.2 Lefif Fiillerde Emir

Lefif fiilin emrinde illet harfleri hazfedilir. Mesela وَعَى fiilinin emri hazırı عِ şeklindedir. Aslı ise اِوْعِ'dir. Vâv harfi iki kesre arasında kalmasından dolayı, hemze de ihtiyaç kalmadığından dolayı hazfedilmiştir. قِ emri hazırının üzerinde vakıf yapıldığında ise sonuna ه harfi eklenerek قِه şeklinde durulur. Merzûkî'ye göre burada getirilen ه harfinin sebebi Arapların kelimeye harekeli harf ile başlamaları sakin harf ile de durmaları olduğunu söyler. Emrin tesniyesi قِيَا; cemisi de قُوا'dur. Cemîsinin aslı اِفْعَلُوا kalıbında اِوْقِيُوا idi. Vâv harfi iki kesre arasında bulunmasından dolayı hazfedilince اِقِيُوا kaldı. Damme yâ harfi için ağır ve öncesinin kesre olmasından

---

[159] Muhyiddîn Abdülhamîd, **Durûsu't-tasrîf,** 182-183.;**Merâhu'l-ervâh**, 170.
[160] Muhyiddîn Abdülhamîd, ***Durûsu't-tasrîf,*** 186.;*Merâhu'l-ervâh*, 170.
[161] Merzûkî, **Emâlî**, 56.

dolayı hazfedildi. Ardından vâv ve yâ arasında iltikâ-i sâkineyn meydana geldi ve yâ harfi hazfedildi. Sâkin olan kâf harfi de vâv harfine mücâveretinden dolayı damme yapıldı. En sonunda da hemzeye ihtiyaç kalmadığından hazfedildi ve قُوا kaldı.[162]

Emr-i hâzırın muhatabası ise وَعَى fiilinden عِي şeklindedir. Aslı ise اِوعِيْ'dir. Vâv harfi yukarıda geçtiği üzere iki kesre arasında bulunmasından dolayı, hemze ise ihtiyaç kalmamasından dolayı hazfedilmiştir. Yâ harfinin harekesi ise istiskâli ve öncesinin kesre olmasından dolayı hazfedilmiştir. Tesniyesi عِيَا; cemî müennesi ise عِيْنَ'dir.[163]

2.3.5 İLLETLİ FİİLLERİN MEZİD BABLARI

Müellif illetli fiillerin sülâsi bablarına dair anlattıklarını bitirdikten sonra bu fiillerin mezid bablarına dair bazı bilgiler aktarmıştır. Bu kısımda mezid bablar hakkında verdiği bilgileri farklı kaynaklardan kıyaslayarak aktarmaya çalışacağız.

2.3.5.1 Misâl fiillerin İft'âl kalıbı

Merzûkî'ye göre ilk harfi illetli olan fiillerin ifti'âl babı idgamlı olarak gelir. Mesela وَعَدَ fiili اِتَّعَدَ; وَزَنَ fiili اِتَّزَنَ يَئِسَ fiili اِتَّأَسَ şeklinde gelir. Bu kalıpların asılları ise اِوْتَعَدَ,اِوْتَزَنَ ve اِيْتَأَسَ'dir. Bu fiillerin ilk harfleri olan vâv ve yâ harfleri ت harfine dönüştürülerek ifti'âl kalbında bulunan ت harfi ile idgam yapılmıştır. Burada idgam yapılmasının uygun olmasının sebebi ise و,ت ve ي harflerinin hem mahreçlerinin yakın olması hem de ibdâl ve zaid harf olarak kullanılmaları bakımından birbirlerine yakın olmalarıdır. Mesela تُخَمَة kelimesinin aslı وُخَمَة'dir. Ayrıca ت harfinin mahreci ön üst iki dişin bulunduğu kısımdandır. Bu kısımdan sonra ise vâv harfinin çıkış yeri olan dudaklar gelmektedir. Bu sayılan yakınlıklardan dolayı idgam yapılmıştır.[164]

---

[162] Merzûkî, **Emâlî**, 56-57.
[163] Merzûkî, **Emâlî**, 57.
[164] Merzûkî, **Emâlî**, 58.

Merzûkî tercih edilen veçhin bu olduğunu belirtir. Bazı Araplar ise اِتَّعَدَ yerine idgam yapmayıp اِوْتَعَدَ olarak idgamsız ve ibdalsiz telaffuz etmişlerdir.[165]

Ebû Osmân el-Mâzînî de vâv ve yâ harflerinin tâ harfine ibdâl edilerek diğer tâ harfi ile idğâm yapılmasının meşhur lügat olduğunu söylemiştir. İlletini ise olduğu gibi bırakıldığı takdirde bu harflerin kendilerinde öncelerine tabi olacaklarını ve ياتئس olarak söyleneceğini bunun da istiskâle sebebiyet vermesi durumuyla açıklamıştır.[166]

2.3.5.2 İf'âl Babının Masdarı

İf'âl babını masdarı أَوْعَدَ fiilinden إِيعَاد şeklindedir. Masdarın aslı ise إِوْعاد idi. Ancak vâv harfinin öncesi kesreli olmasından dolayı münasebet için ي harfine dönüştürüldü. Bu illetten dolayı مِوْعَد kalıbı da مِيعَاد; istifâl babından olan اِسْتِوْعاد masdarı da اِسْتِيعَاد olur.

2.3.5.3 Ecvef Fiillerin Bazı Mezid Babları

Ecvef fiilerin if'âl, ifti'âl, istif'âl ve infial kalıpları da illetli olur: يَقِيلُ-أَقَالَ, يَنْقَادُ- اِنْقَادَ,يَسْتَقِيلُ-اسْتَقَالَ ,يَقْتَالُ-اِقْتَال. Meçhulleri ise أُقِيلَ-أُقْتِيلَ-أُسْتُقِيلَ formundadır. Ancak ecvef fiilde bazı fiillerin orta harfi illetli olmayıp sahih olarak söylenmiştir. İsitf'âl ve if'âl bablarının masdarlarının sonuna kapalı ة eklenir:إِقَالَة- اِسْتِقَالَة. Merzûkî burada nahivcilerin sona eklenen ة harfinin, orta harfin harekesinin ilk harfe verilmesinden dolayı bedel olarak getirilip bazen de getirilmediği görüşünü aktarır. Her zaman getirilmediğine delil olarak da (٧٣) وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاءَ الزَّكٰوةِ. "*Namaz kılıp zekât vermeyi vahyettik*" [167] ayetini zikreder.[168]

---

[165] İbn Cinnî, **el-Münsıf,** 228.
[166]İbn Cinnî, **el-Münsıf,** 223-224.
[167] el-Enbiya, 21/73
[168] Merzûkî, **Emâlî**, 60-61.; Doğan Fırıncı, ***Ebu'l-Abbâs El-Müberred'in El-Muktedab Adlı Eserinde Sarf İlmine Ait Görüşleri,*** On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016 121.

İbn Cinnî إقَالَة masdarında mahzuf edilen elif hakkında nahivciler arasında ihtilaf olduğunu söyler. Bu kelimenin aslı إقَوالَة şeklindedir. Fiilin aslı i'lâle uğrayınca masdarı da i'lâlli yapmışlar ve vâv harfinin harekesini önceki harfe nakletmişler ardından elife çevirmişlerdir. Vâv harfinin elife çevrilmesi ile إقاالة masdarında iki elif yan yana gelmiştir. Ahfeş burada hazfedilen elifin vâv harfinden çevrilen ilk baştaki elif olduğunu, Sîbeveyh ve Halîl b. Ahmed de zâid olan sondaki elif olduğunu savunmuşlardır.[169] Merzûkî ise burada herhangi bir görüş belirtmemiş sadece sona eklenen ة harfinin nakledilen harekenin bedeli olduğunu söylemiştir.

2.3.5.4 İsm-i Mekân ve Masdar-ı Mîmî

İlk harfi illetli olan fiillerin ism-i mekân ve masdar-ı mîmî kalıpları مَفْعِلٌ şeklindedir. مَوْزِن,مَوْدِق, مَوْرِد kalıpları buna örnektir. Ancak bu kurala karşı şaz olan bazı masdar ve ism-i mekanlar vardır. Bunlar şahıs ismi olan مَوْهَب, yer ismi olan مَوْكَل gibi isimlerdir. Ancak bunlar kıyasen مَوْهِب ve مَوْكِلşeklinde olmalıydılar.[170]

Ecvef fiillerde ise vâvî olanların masdar-ı mîmîsi مَفْعَلٌ kalıbındadır. Meselâ مَزَار ve مَقَام gibi. Bu mastarlar barındırdıkları harekesiz illet harflerinden dolayı fiillerine benzemektedirler. Çoğul yapıldıklarında ise fiilde bulunan vâv harfi hareke alır:مَقَاوِم gibi. Çünkü müfred hali مَقْوَمٌ şeklinde idi. Ancak vâv harfinin harekesi bir önceki harfe nakledilmiş ardından elife dönüşmüştür.[171] Ecvef fiilin yâi olanlarında ise masdarlar hem مَفْعَلٌ (meftûhu'l-'ayn) kalıbında hem de مَفْعِلٌ (meksûru'l-'ayn) kalıbında gelir. مَفْعَلٌ kalıbına örnek olarak مَعَاش; مَفْعِلٌ kalıbına da مَحِيض örnek verilebilir. Son harfi illetli olanlar ise daima مَفْعَلٌ kalıbındadır: مَجْرَى,مَرْعَى gibi.[172]

2.3.5.5 İsm-i Fâil ve İsm-i Mef'ûl

[169] İbn Cinnî, **el-Münsıf,** 292.
[170] Merzûkî, **Emâlî**, 59.
[171] İbn Cinnî, **el-Münsıf,** 270.
[172] Merzûkî, **Emâlî**, 59.

Misal fiilde ism-i fâil ve ism-i mef'ûlün ilk harekesi olan vâv harfi sahih harf gibi hareke alır: وَاهِب ve مَوْهُوبٌ gibi. Aynı şekilde if'âl babının ism-i fâil ve ism-i mef'ûlünde de hareke alır: مُوعِد ve مُوعَد gibi.[173] Misâl fiil istif'âl kalıbında kullanıldığında da vâv harfi harekelenir: اسْتَوْهَبَ.[174]

Ecvef fiillerde de if'âl, ifti'âl, istif'âl ve infi'âl kalıplarının ism-i fâil ve ism-i mefûl hallerinde illet harfi hareke alamayarak ibdâle uğrar: مُقَالٌ-مَقِيلٌ, مُخْتار-مُخْتار , مُنْقَاد- مُنْقَاد . İlk harfi illetli olan fiillerin İftiâl babının ism-i faili مُتَّعِدٌ; masdarı ise اتِّعَاد formundadır.[175]

Ayrıca مَعِيشَة ve مُصِيبَة gibi kelimelerde bulunan yâ harfi مَفْعُلَة ve مَفْعِلَة kalıplarından olmasından dolayı harekeli olması gerekirdi. Ancak bu isimler fiillerine hamledilerek yâ harfine ağır olduğu için bir önceki harfe nakledilmiştir. Merzûkî burada Halil b. Ahmed'in görüşüne sadık kalmıştır.[176] Cemilerinde ise illet harfi hareke alır: مَصَاوِب ve مَعَايِش gibi. Bazıları مَصَاوِب yerine bunun فَعِيلَة kalıbından olduğunu zannederek مَصَائِب olarak çoğul yapmışlardır. Merzûkî ise bunun çok kullanılsa da şaz olduğunu söylemiştir.[177] İbn Cinnî de مَصَائِب çoğulunun galat olduğunu çünkü مُصِيبَة kelimesinde bulunan yâ harfinin aslında مصوبة halinde bulunan vâv harfinden ibdâl edildiğini söylemiştir. Hemzeye çevrilen harfler müfred formlarda bulunan med harfleridir: رَسائل-رِسالة gibi.[178]

2.3.5.6 Vâv Harfinin Yâ Harfine Dönüştürülmesi

Bazı illetli fiillerin masdarlarında bulunan vâv harfi kendinden önceki harfin kesre olmasından dolayı yâ harfine dönüştürülmüştür. Mesela صَامَ fiilinin masdarı

---

[173] Muhakkik أوعد fiilinin ism-i fâil ve ism-i mef'ûl kalıbını مَوْعِد ve مَوْعَد şeklinde vermiştir. Bkz: *Emâlî*, 60.

[174] Merzûkî, **Emâlî**, 60.

[175] Merzûkî, **Emâlî**, 59-60.

[176] İbn Cinnî, **el-Münsıf,** 308.

[177] Merzûkî, **Emâlî,** 61.

[178] İbn Cinnî, **el-Münsıf,** 309.; Fırıncı, **Ebu'l-Abbâs El-Müberred'in El-Muktedab Adlı Eserinde Sarf İlmine Ait Görüşleri**, 85.

صِوَام kelimesi öncesindeki kesreden dolayı صِيَام olmuştur. Merzûkî fiilin i'lâlden dolayı masdarın onu takip ettiğini fiil sâlim olsaydı جِوَارًا-جَاوَرْتُ örneğinde olduğu gibi masdarının da sâlim olacağını söylemiştir. سَوْط kelimesinin çoğulu سِيَاط şeklindedir. Müfred halindeki vâv harfinin sakin olmasından kaynaklanan zayıflık, cemî halindeki elifin yâ harfine daha yakın olması ve öncesinin de kesre olması gibi sebeplerden dolayı سِيَاط olmuştur. Eğer vâv harfi harekeli olup cemî halinde de kendisinden sonra elif olmasaydı yâ harfine dönüştürülmezdi:عِوَدَة-عُود/ طِوَال- طويل.[179]

Merzûkî bu konuda Sîbeveyh gibi düşünmüştür. Sîbeveyh vâv harfinin yâ harfine dönüşmesinin sebebini öncesinde kesre, ondan sonra da yâ harfine benzeyen bir harf bulunmasıyla açıklar.

Yine Merzûkî Sîbeveyh'in de zikrettiği gibi vâv harfinin müfred kelimede yâ harfine dönüşmesi durumunda aynı kelimenin çoğulunda da müfretteki gibi yâ harfine dönüştürüldüğünü söyler. يَدُوم-دَامَ fiilinde türeyen دِيَم-دِيمَة kelimesi böyledir. Merzûkî burada سيد gibi kelimelerde gerçekleşen idğâmda "vâv ve yâ harfi yan yana gelir ve önde bulunan sakin olursa vâv harfi yâ harfine dönüştürülür ardından idğam yapılır" kaidesince hareket edildiğini aktarmıştır.[180] Merzûkî burada da selefleri gibi düşünür. Nitekim Müberred de aynı kaide gereğince hareket edilerek idğam yapıldığını aktarır.[181]

2.3.5.7 Nâkıs Fiilin Mezîd Babları ve Son Harfi Vâv ve Yâ Olan Bazı Kelimeler

Nâkıs fiil إفعال,تَفْعيل, مُفَاعَلة, افتعال, انفعال, استفعال gibi mezid babların muzâri hallerinde son harf olan yâ harfi dammenin ağırlığı ve öncesinin kesre olmasından dolayı harekelenmez: يُعْطِي,يُصَلِّي, اسْتَدْعَى, انْتَمى gibi. Merzûkî bu sebepten dolayı أغزيتُ gibi mazi formlarda vâv harfinin yâ harfine ibdâl edildiğini belirtir. Sîbeveyh

[179] Merzûkî, **Emâlî**, 62.
[180] Merzûkî, **Emâlî**, 63.
[181] Müberred, **el-Muktedab,** 1/172.

bunun sebebi hakkında Halil b. Ahmed'in يُغزي fiilinde de vâv harfinin öncesindeki dan dolayı sabit kalamadığı için yâ harfine ibdâl edildiğini ve muzârisinin i'lâle uğradığı yerde mazinin bunu takip ettiği görüşünü aktarmıştır.[182]

Merzûkî bir ismin sonunun vâv öncesinin de damme olamayacağını söylemiştir. Bu yüzden أَدْلٍ ve أَحْقٍ gibi kelimelerin sonu kalb edilmiştir. Çünkü bu kelimelerin aslı أَدْلُوٌ ve أَحْقُوٌ'dur. Ancak zikredilen sebepten dolayı vâv harfi hazfedilip son harfin harekesi damme yerine kesre yapılmıştır.

Mâzinî de son harfi vâv ve bir önceki harekesi de kesre olan isimlerin nâkıs fiilden ayırt edilebilmesi için vâv harfinin yâ harfine dönüştüğünü ve son harekesin de kesre yapıldığını, sebebinin ise isimlerin sonunun fiillerin sonundan farklı olması gerektiğiyle açıklamıştır. İbn Cinnî bu kelimelerin aslının أَدْلُوٌ ve أَحْقُوٌ olduğunu ardından vâv harfinin yâ harfine dönüştürüldüğünü ardından dammeden kesreye çevrildiğini belirtmiştir. Dönüşümden sonraki aslı أَدْلِيٌ ve أَحْقِيٌ olmuştur. Daha sonra غَازٍ ismi failinde gerçekleşen değişimler أَدْلٍ ve أَحْقٍolarak burada da gerçekleşmiştir. Merzûki bu değişimi iki vâv harfinin çoğul kelimede yan yana gelerek istiskalden dolayı yâ harfine dönüşmesine benzetmiştir. Mesela عُصِيّ kelimesinin aslı عُصُوّ kelimesinde olduğu gibi. [183]

Eğer vâv ve yâ harfleri sonda bulunuyorlarsa ve öncelerinde de üçüncü harf olarak elif bulunuyorsa vâv ve yâ harfleri hemzeye dönüşür: كِساء-غِذَاء. Eğer son harf olmazlarsa ibdâl gerçekleşmez:شِقَاوَة .[184] Sîbeveyh vâv ve yâ harflerinin kendilerinden önce bulunan sakin harfin elif olması durumunda hemzeye ibdâl edileceğini söylemiştir.

---

[182] İbn Cinnî, **el-Münsıf**, 163.

[183] Merzûkî, **Emâlî**, 65. ; **İbn Cinnî, el-Munsif ،Şerhu Kitâbi't-Tasrîf li'Ebî ʿOsmân el-Mâzinî**, 2/117-118.

[184] Müberred, **el-Muktedab**, 1/179.

İlk ve son ya da orta ve son harfi illetli olan lefif fiiller mezid bablardan gelirse ilk illetli harf hareke alır: اسْتَوْكَى-تَوَاصَى-تَوَقَّى-أَوْكَى.

2.3.5.8 Sondaki İllet Harfinin Yerine Hemze Konulması

İllet harfinin yerine hemzenin konulması Merzûkî'ye göre doğrudur. Ancak نَبِيٌّ-رَوِيَّة-بَرِيَّة kelimeleri gibi illet harfinin hazfinin icmâ ile kabul edildiği yerler hariçtir. Merzûkî Kureyş kabilesinin dilinde hemze olmadığını belirtmiş ve sözünü şu rivayetle delillendirmiştir: "*Birgün peygamber efendimize (s.a.v) birisi يا نبيءَ الله deyince Hz.Peygamber onu لست بِنَبيءِ اللهِ إنما أنا نبيُ اللهِ diyerek uyarmıştır.*"[185] Nahivcilerin tümünün buradaki hemzenin haber manasındaki نَبَأ kelimesinden, bazı dilcilerin ise risaletin ağırlığından dolayı en yüksek makam olması dolayısıyla yükselmek manasındaki نَبْوَة kelimesinden geldiği görüşlerini de aktarmıştır.[186]

بَرِيَّة kelimesi üzerinde ittifakla رَأَوْتُ kelimesinden türemiştir. بَرِيَّة kelimesi ise bazılarına göre toprak manasındaki بَرَى kelimesinden; çoğunluğa göre ise yaratmak manasındaki بَرَأَ kelimesinden türemiştir.[187]

Merzûkî bu konuya başka bir örnek olarak رَأَيْتُ fiilini zikretmiştir. Bu fiilin muzâri kipi يَرَى'dır. Ancak aslı يَرْأَى'dır. Buradaki hemze tahfif için hazfedilerek harekesi kendinden önceki râ harfine verilmiştir. Emr-i hazırı da fiilin muzâri halinden elde edilen رَ'dır. Ancak aslı اِرْأَ idi. Aslındaki hemze hazfedilerek harekesi kendinden önceki râ harfine verilmiş, sakin râ harfinin okunabilmesi için getirilen baştaki hemze de okunamama durumu ortadan kalktığı için hazfedilerek sadece رَ kalmıştır. رَ emri tek harf olduğu için vakf esnasında sonuna ه harfi eklenir ve رَه olarak okunur. Çünkü tek harfle başlanılamaz ve üzerinde durulamaz.[188]

---

[185] Hâkim, **el-Mustedrek âle's-Sahihayn**, 2/250:1906.
[186] Merzûkî, **Emâlî**, 47.
[187] Merzûkî, **Emâlî**, 47.
[188] Merzûkî, **Emâlî**, 48.

Tesniye hali رَيا, aslı ise أَرْأَيا'dır. İki hemze de bir önceki illete binaen hazfedilmişlerdir. Cemi müzekker sâlimi ise رُوا 'dur. Aslı ise أَرْأَيُوا idi. Yine yukarıdaki illete binaen hemzeler hazfedilmiş ve رَيُوا kalmıştır. Yâ harfi de harekeli olup öncesi de fethalı olduğu için elife çevrilmiş ve iltikâ-i sâkineyden dolayı hazfedilerek sadece رُوا kalmıştır. Emr-i hazırın müennesi ise رَيْ'dır. Aslı ise أَرْأَيِي'dir. Tesniyesi رَيَا, çoğulu da رَيْنَ'dir.[189]

2.3.6 MUZAAF FİİL

Sülâsi fiillerde orta ve son harfi aynı olan مَرَّ gibi fiillere mudââf fiil denir. قَلِقَ gibi ilk ve son harfin aynı olduğu fiiller ile şaz da olsa ilk ve orta harfin aynı olduğu دَدَن gibi isim de vardır.

2.3.6.1 Muzaaf Fiilde İdğam

Merzûkî idğamı şöyle tarif etmiştir: "Dilin harfin çıkış yerine sert bir şekilde konularak tek harf olacak şekilde kaldırılmasıdır." Ayrıca idğâmı, iki harfin okunmasından doğan isitiskâli gidermek için kullanılmasından dolayı i'lâl kaidelerine benzetmiştir.

Merzûkî'ye göre peş peşe gelen aynı cinsten iki harfin ilki sakin ikincisinin harekeli olması halinde idgam yapılmalıdır. Bu idgam hem isimler hem de fiiller için geçerlidir. Ancak فَعَل kalıbında olup okunması kolay olan بَدَد-شَرَر-طَلَل gibi isimler için geçerli değildir.[190]

Eğer aynı cins iki harften ilki harekeli ikincisi ârizî sükûn ile sakinse Benî Temîm burada idğâm yapar. Mesela اُرْدُدْ emr-i hâzırında önce dammeli (د) harfinin harekesi bir önceki (ر) harfine verilir ve اُرُدْدْ olur. Ardından kimisi idğâm yaparak رُدَّ şeklinde fethalı söylemiş; kimisi aynü'l-fiile uyması için رُدُّ şeklinde dammeli

[189] Merzûkî, **Emâlî**, 48.
[190] İbn 'Usfûr, **Mümti'**, 645

söylemiş; kimisi de iltikâ-i sâkineyden dolayı en uygun hareke olan kesre harekesini esas alarak رُدِّ demişlerdir. Hicâz ehli ise idğâmsız şekilde اُرْدُدْ olarak söylemiştir.[191]

Eğer aynı cins iki harften ilki harekeli ikincisi aslî sükûn ile sakinse idğâm yerine hazfedilebilir. Mesela ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفاً ۖ الَّذِي"şu ibadet edip durduğun"[192] ayetinde ظَلْتَ fiilinin aslı ظَلَلْتَ'dir. Buna benzer bir durumda Arapların على الماء yerine علماء veya بني العنبر yerine بلعنبر gibi terkiplerde tahfif için bazı harfleri hazfetmeleridir. Hazfe gittikleri bir başka yer ise تَتَذَكَّرُون gibi fiillerdir. Onlar ilk iki harf olan (ت) harfini idğâm yapmak yerine hazfetmişler ve تَذَكَّرُون olarak telaffuz etmişlerdir. İdğâm yaparak başına vasıl elifi koymamalarının sebebi ise muzârî fiilin başına vasıl elifinin gelmemesidir.

Bir diğer idğâm yaptıkları yer ise تَدَارَك ve تَطَيَّر gibi fiillerdir. İdğâm yapmak için ilk harfin harekesini sakin yapmışlardır. Ardından okunabilmesi için de vasıl elifini eklemişler ve en sonunda اِطَّيَّرَ ve اِدَّرَكَ olmuştur. قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ "*Onlar, "Sen ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık*" dediler."[193] Bir diğer ayette de بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ "*Ahiret (gününün gerçekleşeceği) hakkında bilgi (peygamberler aracılığı ile) onlara peş peşe gelmiştir*."[194]

[191] Merzûkî, **Emâlî**, 68-69.
[192] Tâhâ, 97
[193] en-Neml, 27/47
[194] en- Neml, 27/66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERHU'L-HAMÂSE'DE NAHİV

Merzûkî *el-hamâse'*deki şiirleri şerh ederken lügat, nahiv, sarf, belâgat, ensâb, tefsir, tarih vb. birçok ilimden faydalanmıştır. Bunların arasından nahiv ilmi şerhinin tamamına yakınında etkisini göstermektedir. Beyitlerin manasını açıklarken İraptan kaynaklı anlam değişmesinin muhtemel olduğu yerlerde nahiv ilminden yararlanmış farklı i'râb vecihlerini göstermiş, nahiv ekollerinin ve büyük nahiv alimlerinin görüşlerine yer vermiştir. Eserin adeta ayrılmaz bir parçası olan nahiv tahlilleri Merzûkî'nin nahve olan yaklaşımını anlamamız açısından önem arz etmektedir. Bu bölümde onun hamâse şerhi üzerinde nahiv yönünü ele almaya çalışacağız.

3.1 ŞERHU'L-HAMÂSE'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Şerhu'l-Hamâse Merzûkî'nin en meşhur eseridir. Hatta o hamâse şârihi olarak bilinir. Telif ettiği bu eserde Ebû Temmâm'a ait olan *Hamâse* adlı şiir antolojisini şerh etmiştir. Onun şiire dair birçok şerhi vardır ancak *Hamâse* şerhi bunların arasındaki en meşhuru ve en kapsamlısı olmasından dolayı bu eser üzerinden onu anlamaya çalışacağız. Şerhe dair bilgi vermeden önce *Hamâse* hakkında biraz bilgi vermek istiyoruz.

3.1.1 EBÛ TEMMÂM'IN HAMÂSE ESERİ

Hamâse kelimesi sözlükte kahramanlık, yiğitlik manalarına gelmektedir ve حمس kelimesinin mastarıdır.[195] Istılahta ise Arap edebiyatında yazılan kahramanlık şiirlerine ve bu adla düzenlenen şiir antolojilerine verilen isimdir. Bu tarz şiirler kabilelerin birbiriyle sık sık savaşmasından dolayı en çok cahiliye devrinde

[195] Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî, **Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-ʿArabiyye**, thk. Ahmed ʿAbdulğafûr ʿAttâr, Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1407/1987, 3/920.

yazılmıştır ve yiğitlik, zafer, hezimet ve intikam duygusu ayrıntılı bir biçimde tasvir edilmiştir. [196]

Arap edebiyatında bu türün öncüsü Ebû Temmâm olmuştur. O bir konu etrafında edebi zevkine göre seçtiği şiir ve beyitleri bir araya getirerek bu antolojiyi oluşturmuştur. Ona uyarak meşhur öğrencisi Buhturî (ö.284), Ebû Hilâl el-Askerî, Zevzenî (ö.431), Şenterî, İbnü'ş-Şecerî gibi alimler hamâse antolojileri oluşturmuşlardır. Ancak bunların arasında en meşhuru Ebû Temmâm'ın hazırladığı hamâsedir.[197]

Ebû Temmâm kendinden önce gelişen antoloji derleme çalışmalarına yeni bir soluk getirmiştir. Nitekim ondan önce kaleme alınan *mufaddaliyyât, asmaiyyât* ve *cemheratu eş'âri'l-arab* gibi eserler Arapların söylediği şiirleri bir araya getirerek savaş, mesel, hayvan isimleri, içki vb. kültürlerini koruma gayesi içerirken Ebû Temmâm ise sadece iyi ve kaliteli şiirleri bir araya getirme gayesi gütmüştür.[198] O eserini on bab etrafında seçtiği şiirlerden oluşturmuştur. Babların isimleri sırasıyla şöyledir:

> "1. Hamâse (yiğitlik, kahramanlık şiirleri). 2. Merâsî (mersiyeler, ağıtlar). 3. Edeb (olgun insan tipinin özelliklerini terennüm eden şiirler). 4. Nesîb (sevgilinin hâtırasını ve ayrılık acısını anlatan şiirler). 5. Hicâ (hicviyeler). 6. Medih ve adyâf (övgü ve misafirperverlik şiirleri). 7. Sıfât (tasvirler). 8. Siyer ve nüâs (hayatı ve yaşlılık dönemini konu alan şiirler). 9. Mülah (hoş sözler, latifeler). 10. Mezemmetü'n-nisâ (kadınların yerilmesiyle ilgili şiirler)."[199]

Her ne kadar içerisinde on tane farklı bab olsa da eser ilk bab olan hamâse adıyla meşhur olmuştur. *el-Hamâse* büyük bir kabul görmüş ve üzerine dil alimleri

---

[196] Yakup Göçemen**, Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî'nin hayatı, eserleri ve Arap edebiyatındaki yeri**, 53.; İsmail Durmuş, "Hamâse", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

[197] Durmuş, "Hamâse".

[198] Muhammed Osman Alî, **Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm**, 32,33.

[199] Durmuş, "Hamâse".

tarafından birçok şerh yazılmıştır. Bunların arasında Sûlî, Âmidî, Fârisî, İbn Cinnî, Tebrîzî ve Merzûkî gibi alimlerin şerhleri vardır.[200]

3.1.2 ŞERHU'L-HAMÂSE'NİN YAZILIŞ SEBEBİ VE TARİHİ

Merzûkî eserine başlarken neden şerh yazdığı hakkında bilgi vermemiştir. Keza ne zaman yazdığı hakkında da herhangi bir bilgi zikretmemiştir. Ancak muhakkikin düştüğü dipnotta bu şerhin hicri 417 yılından önce yazıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu bilgiye ise Yâkût el-Hamevî'nin "*"Onun hattını, eserlerinden biri olan Şerhu'l-Hamâse'de gördüm ve bu eser, ona Hicrî 417 yılının Şâban ayında okunmuştu."*" ibaresinden ulaşmıştır.[201]

3.1.3 ESERİN İSMİ

Eserin tam ismi Ş*erhun li'l-İhtiyâr el-mensub ilâ Ebî Temmâm Habib b. Evs b. et-Tâi el-ma'rûf bi-kitâbi'l-hamâse'dir.* Merzûkî bu cümleyi mukaddimesinin başında zikretmiştir. Muhakkik ise bu cümlenin kitabın ismi olduğunu belirtmiştir.[202]

3.1.4 ESERİN İÇERİĞİ VE YÖNTEMİ

Şerhu'l-Hamâse Ebû Temmâm'ın hazırladığı *Hamâse* adlı şiir antolojisinin şerhidir. Eser şiir ve nesir üzerine bazı tartışmaların aktarıldığı yaklaşık yirmi sayfalık bir mukaddime ile başlamaktadır. Ardından asıl konusu olan şiirlerin şerhine geçmektedir. Merzûkî şiirleri şerh ederken kimi yerde her bir beyti ayrı ayrı şerh etmek yerine tüm beyitleri önce zikrederek ardından şerhe geçmiş kimi yerde de ayrı ayrı şerh etmiştir. Şerh yöntemi ise şiirde bulunan garip kelimeleri açıklamak, nahiv ve sarf meselelerine kısaca değinmek, bazı belâgat nüktelerini zikretmek, beytin manasını açıklamak şeklindedir.

---

[200] El-Hamâse'nin farklı rivayetleri, şiir sayısı ve şerhleri için bkz: ***Yakup Göçemen, Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî'nin hayatı, eserleri ve Arap edebiyatındaki yeri,*** 80.

[201] Ahmed Emîn-Abdüsselâm Hârûn, "Mukaddime", 16.

[202] Ahmed Emîn-Abdüsselâm Hârûn, "Mukaddime", 21.

3.1.5 KAYNAKLARA YAKLAŞIMI

Merzûkî eserinde görüşlerini desteklemek, bazı kuralları izah etmek ve örneklendirmek maksadıyla birçok kaynağa atıf yapmıştır. Genellikle alimlerin kitaplarından ziyade isimlerini vererek atıf yapmıştır. Çok az yerde ise kitapların isimlerini zikretmiştir. Eserinde edebiyat, sarf, nahiv, şiir, sözlük vb. birçok eseri kaynak olarak kullanmıştır. İsimlerini zikrettiği eserler arasında şunlar vardır:

1-Müberred- *el-Kâmil fi'l-luga*

2-İbn Sikkît (ö.244)- *Islâhu'l-mantık*

3-Ebû Abdullah el-Mufacca'- *et-Tercümân*

4-Halîl b. Ahmed – *el-'Ayn*

5-Sîbeveyh-*el-Kitâb*

6-İbnü'l-A'râbî (ö.231) -*en-Nevâdir*

7-Medâinî- *el-'Akaka*

Merzûkî şerh esnasında kendi kitaplarına da atıf yapmıştır. Bunlar arasında *şerhu'l-fasîh, el-ezmine ve'l-emkine, 'unvânu'l-edîb, Risâletü'l-intisâr min zalemeti Ebî Temmâm* vardır.

Yukarıda zikredilen eserlerden yola çıkarak Merzûkî'nin nahiv, sarf ve lugatta görüşlerini desteklemek ya da izah etmek için Basra ekolünün iki büyük nahiv imamı olan Sîbeveyh ve Halil b. Ahmed'e itimat ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim bu ikisi şerhinde en çok zikrettiği isimlerdendir. Aynı zamanda Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö.311), Ebû'l-Hasen el-Ahfeş (ö.316), Kutrub (210), Kisâi (ö.189), Müberred, Ebû Alî el-Fârisî, Düreydî gibi dil alimlerinin görüşlerine de yeri geldikçe değinmiştir.

3.1.6. MERZÛKÎ'YE KADAR NAHİV İLMİNİN TARİHSEL SÜRECİ

İslamiyet'e kadar Arapların diğer milletlerle çok fazla karışmamış olmaları dillerini koruyabilmelerinin başlıca sebebidir. Ancak İslamiyet'in gelişiyle önce Arap yarımadasında ardından diğer bölgelerde yayılan İslam dini farklı milletleri

bünyesine katmıştı. Bunun sonucunda da faklı milletler ve dillerle temasa geçen Arapça bozulmaya başlamış etkileri de Kur'ân-ı Kerim'in okunmasında ve günlük konuşmada yapılan hatalarda ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu hatalardan dolayı dili koruma altına alacak kurallara ihtiyaç duyulmuştur. Araştırmacılar nahiv ilminin kuruluşunda farklı sebepler zikretmişlerdir. Bu sebepler çeşitlilik arz etse de çoğunluğu kıraat esnasında ya da konuşma esnasında yapılan bir hatayı merkeze almaktadır. Nahiv ilmini kimin kurduğu konusunda ihtilaflar olsa da kurucusu Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69) kabul edilmektedir.[203] O Kur'ân-ı Kerim'in doğru okunabilmesi için i'râb harekelerine noktalarla işaret ederek nahiv ilmini başlatmıştır. Düelî'nin öğrencilerinden ders alan Abdullah b. Ebû İshak el-Hadramî (ö. 117), Îsâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149) gibi alimler onun başlattığı işi daha da ileriye götürmüşlerdir. Onların ardından gelen Halil b. Ahmed (ö. 175) ve ilk nahiv kitabı olan *el-Kitâb'ın* müellifi Sîbeveyh'le birlikte tedvin dönemi başlamıştır.[204] İlerleyen zamanlarda Basra ekolüne mensup büyük dilciler yetişmiştir. Sîbeveyh'ten sonra Basra ekolünün imamlarından sayılan Ahfeş el-Evsat (ö.215), *et-Tasrîf* eseriyle meşhur olan Ebû Osmân el-Mâzinî[205] (ö.249) ve bu ekolün son imamı sayılabilecek ve birçok eserin sahibi Müberred[206], onun öğrencilerinden Zeccâc, İbnü's-Serrâc (ö.316) ve Sîrâfî (ö.368) bunlar arasındadır.

Yukarıda sağdığımız alimler Basra'da nahve dair çalışmalarını sürdürürlerken hicri ikinci yüzyılın yarısında Kûfe'de nahiv çalışmaları hız kazanmaya başlamıştır. Ancak Kûfe'li ilk dil alimleri Basra dil alimlerinin öğrencileriydi. Ebû Ca'fer er-Ruâsî (ö. 187) Basralı Îsâ b. Ömer es-Sekāfî ile Ebû Amr b. Alâ'dan (ö.154) ders aldıktan sonra Kûfe'de nahiv çalışmalarına öncülük ederek *Kitâbü'l-Faysal fi'n-nahv* adlı eserini telif etmiştir. Zamanla Kûfe'de Kisâî ve Ferrâ gibi büyük dil alimleri

---

[203] Muhammed Tantâvî, **Neş'etü'n-nahv ve târîhu eşheri'n-nuhât** (Kahire: Daru'l-Meʿârif, 2005), 23,24.

[204] Çıkar, "Nahiv İlmi", 81-86.; Şevkî Dayf, **el-Medârisü'n-nahviyye** (Kahire: Daru'l-Meʿârif, 1968), 14.

[205] Dayf, **el-Medârisü'n-nahviyye**, 118.

[206] Dayf, **el-Medârisü'n-nahviyye**, 124.

yetişerek Kûfe ekolünün sistemleşmesinde ve Basra ekolünden bağımsız hale gelmesinde etkin rol oynamışlardır.[207]

Basra ve Kûfe ekolü belli başlı bazı noktalarda birbirinden ayrışırlar. Bunlardan birincisi istişhâd için rivayet ve şiir seçimindeki farklılıktır. Basra'lılar rivayetleri belli bir metoda ve zaman sınırlamasına bağlı kalarak alırken Kûfe ekolü bu konuda daha serbest davranmaktadır. İkinci olarak kıyas konusunda Basra'lılar fasih konuşanlar arasında cari olan kullanıma kıyası kabul ederken Kûfe'li alimler şaz olan kullanımları da kıyas için uygun görmüşlerdir.

Semâ', kıyas ve istişhâtta farklı usüllere sahip olan Basra ve Kûfe ekollerinin ardından hicri dördüncü yüzyılda iki ekolünün görüşleri arasında seçim yaparak yeni bir yöntem benimseyen Bağdat ekolü ortaya çıkmıştır. Bu ekolün önemli temsilcileri arasında Merzûkî'nin de hocası olan Ebû Alî el-Fârisî ile öğrencisi İbn Cinnî bulunmaktadır.[208] Bağdat ekolüne mensup dilcilerde görülen özelliklerden biri onların Basra ya da Kûfe ekollerinin görüşleri arasında tercih yaparken bir tarafa daha fazla ağırlık vermeleridir. Bu durumda Basra ekolünün görüşlerinden daha çok yararlanan alimler Basra, Kûfe ekolünün görüşlerinden daha çok yararlanan alimler ise Kûfe ekolüne nispet edilmiştir. Mesela Bağdat ekolünün yöntemini benimseyen İbn Keysân (ö.320) sık sık Kûfe mektebinin görüşlerini benimsemesinden dolayı Zübeydî (ö.379) onu bu ekole nispet etmiştir.[209] Ebû Alî el-Fârisî ise yine Zübeydî tarafından Basra ekolüne, Şevkî Dayf tarafından ise Bağdat ekolüne nispet edilmiştir.[210]

Yukarıda anlattıklarımıza binaen Merzûkî'nin yaşadığı döneme kadar nahiv ilmi neredeyse kuruluş ve gelişme dönemlerini geçirmiş ve sistemleşmişti. Birçok alim tarafından nahve dair eserler kaleme alınmış ve zengin bir literatür ortaya çıkmıştır.

---

[207] Dayf, **el-Medârisü'n-nahviyye,** 173-174.
[208] Dayf, **el-Medârisü'n-nahviyye,** 246.
[209] Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zubeydî, **Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luġaviyyîn**, thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm, Kahire: Daru'l-Meʿârif, 1954, 153.
[210] Zubeydî, **Ṭabaḳâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luġaviyyîn,** 50.; Dayf, **el-Medârisü'n-nahviyye**, 245.

3.1.7 NAHİV EKOLÜ

Merzûkî kaynaklarda nahiv alimi olarak tanıtılmaktadır. Elimizde ona ait bir nahiv kitabı bulunmasa da kaynaklar onun *Şerhu'n-nahv ve Müfredât Müteaddide fi'n-nahv* adlı eserlerinin olduğunu söylemektedir.[211] Ancak biz onun nahiv ilmine dair görüşlerini *Şerhu'l-hamâse, Şerhu'l-fasîh* ve *şerhu'l-mufaddaliyyât* gibi eserlerinde dağınık olarak bulabiliriz. Nahiv ilminde Basra ekolüne mensup olduğunu ise eserlerinin birçok yerinde "ashabımız Basralılar şöyle dedi" şeklinde ifade etmektedir.[212] Ancak o her ne kadar Basra ekolüne mensup olduğunu belirtse de bazen hocası Ebû Alî el-Fârisî gibi iki ekolün görüşleri arasından seçme ve eleştirme tavrını benimsemiştir.[213]

Onun Basra ekolüne mensup olduğunu gösteren başka bir işaret ise eserlerinde sıkça Halil b. Ahmed'i, Sîbeveyh'i ve *el-Kitâb* eserini zikrederek atıf yapmasıdır.[214] Kûfe ekolüne mensup dilcilerin görüşlerini ve isimlerini ise eserinde çok nadir zikretmiştir. Bu dilciler arasında Kisâî, Ferrâ ve Sa'leb bulunmaktadır.

Bu konuda Tâhir el-Hamrûnî ise eserlerindeki nahve dair görüşlerini inceledikten sonra şu sonuca varmıştır:

> "Ebû Alî el-Fârisî hakkında ortaya çıkan ihtilaf ondan kırk sene boyunca ayrılmayan öğrencisi İbn Cinnî ile diğer öğrencisi Merzûkî hakkında da çıkmıştır. Bu yüzden eserlerinde ve şerhlerinde geçen "ashabımız Basralılara göre" ibaresine rağmen onu mevcut nahiv ekollerinden herhangi birine nispet edemeyiz."[215]

Tüm bu bilgilerden hareketle Merzûkî'nin Basra ve Kûfe ekolünün sistemleşerek kendilerini tamamladıkları ve iki ekol arasında uzlaşma usulünü benimseyen Bağdat ekolünün neşvü nema bulmasından sonra yaşaması onun mektebi

---

[211] Kıftî, **İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ ʾEnbâhi'n-Nuhât**, 1/141.
[212] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 1/93.
[213] Hamrûnî, **Menhecu Ebî Alî el-Merzukî fî Şerhi'ş-Şi'r**, 30.
[214] bkz: Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 1/33,52.
[215] Hamrûnî, **Menhecu Ebî Alî el-Merzukî fî Şerhi'ş-Şi'r,** 30.

hakkında kesin hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır. Ancak eserlerinde yer alan "ashabımız Baralılar" ifadesi ile sık sık bu mektebin önde gelen alimlerinden yararlanması onun Basra ekolüne mensubiyet zannını kat'ileştirmektedir. Tabi ki bir alimin belli bir mektebin görüşlerini savunması bunların hepsini sorgusuz kabul ettiği ya da başka bir görüşten yararlanmayacağı anlamına gelmediğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

3.1.8 ŞERHU'L-HAMÂSE'DE İSTİŞHÂD

İstişhâd dile dair bir kuralı açıklarken başvurulan en önemli yardımcıdır. Alimler telif ettikleri eserlerdeki kuralları kanıtlamak için Arap dilinin kaynakları olan Kur'ân-ı Kerim, hadisler, hicri ikinci asrın ortalarına kadarki şiirler ve mesellere sık sık başvurmuşlardır. Merzûkî de şerhinde ayet, hadis, şiir, mesel gibi birçok malzemeyi hem edebi açıdan hem de lügat ve gramer açısından meseleleri açıklamak için delil olarak kullanmıştır.

3.1.8.1 Ayetle İstişhâd

Ku'ân-ı Kerim dil alimleri tarafından nahiv kurallarını kanıtlamak için en önemli istişhâd kaynağı olarak görülmüştür. Nahiv eserlerinde ayetlerle istişhâd hadis, şiir ve mesellere nazaran birinci sırada yer almaktadır. Üslup açısından Merzûkî ayetlerin kimi zaman tamamını kimi zaman da bir kısmını kullanmıştır. Mesela bir kısmını zikrettiği yere örnek olarak ظَلِلْتُ gibi mazi muza'af fiillerde zamir fiile bitiştiği zaman son harfin sakin olmasından dolayı hazfedilerek ظَلْتُ şeklinde söylenebileceğidir. Merzûkî bu hazfe şahit olarak لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَاماً فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ *"Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız"* ayetinin[216] sadece فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ kısmını zikretmiştir.[217]

Ayetin tamamını zikrettiği yere örnek olarak ثم atıf harfinin müfretler arasında kullanımında terâhiye işaret ettiğini ancak cümleler arasında atıf için kullanıldığında

---

[216] el-Vâkıa, 56/65
[217] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 22.

böyle olmadığını belirtmek için فَكُّ رَقَبَةٍ (13) أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ (14) يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ (15) أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ (16) ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ (17) "*O sarp yol nedir, bilir misin? (12) Köle âzat etmektir. (13) Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır. (14-16) Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmaktır. (17)"* ayetlerini[218] zikretmiş ve sayılan işlerden sonra terahî içerecek şekilde imanın daha sonra gelmesinin caiz olmadığını söylemiştir.[219]

Merzûkî beyitleri şerh ederken i'râba dair verdiği bilgileri ayet-i kerimelerle desteklemiştir.

وقافية مثل حد السنان تبقى ويذهب من قالها

تجودت في مجلس واحد قراها وتسعين أمثالها

Kılıç gibi keskin nice beyit vardır ki bâki kalır da söyleyeni yok olup gider

Bir mecliste doksan tanesiyle birlikte nicesini seçerek söyledim

Merzûkî ikinci beytin sonunda yer alan وتسعين أمثالها ibaresinin mansub olmasının nedeninin مع تسعين manasında mefulün meah olmasından kaynaklandığını söylemiş ve buna فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُم *"Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın."* ayetini [220] zikrederek وَشُرَكَاءَكُمْ kelimesinin مع شُرَكَاءَكُمْ manası ifade ettiğini belirtmiştir.[221]

3.1.8.2 Hadisle İstişhâd

Hadislerle istişhâd alimler arasında tartışmalı bir konudur. İbn Mâlik (ö.672/1274) bunun caiz olduğunu savunurken Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344)

---

[218] el-Beled, 90/12-17.
[219] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 50.
[220] Yûnus, 10/71
[221] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 2/607.

gibi alimler hadislerin lafızlarından ziyade anlamları ile rivayet edildiğini söyleyerek caiz olmadığını söylemiştir.[222]

Merzûkî şerhinde hadislerden çok az yararlanmıştır. Genellikle hadisleri bir nahiv kaidesine delil olarak zikretmekten ziyade beyitte geçen kelimelerin izahı için kullanmıştır. Mesela nahiv meselesine dair istişhâda Antere b. Şeddâd el-Absî'nin beytinin şerhindeki hadis zikredilebilir:

تَرَكتُ بني الهُجَيم لهم دُوارٌ إذا تَمضِي جماعتَهم تَعودُ

Benî Hüceym'i taptıkları putun etrafında tavaf eder gibi ölüleri çevresinde dönerken bıraktım

Onlardan bir grup gidince yerlerine başka bir grup gelerek bakmaya devam ediyordu.

Merzûkî beyitte geçen تمضى fiilinin müteaddî olduğunu söylemiştir. Delil olarak ise Peygamber Efendimizin (sav) mahşerin sıfatlarını aktarırken söylediği يمضيهم الداعي وينفذهم البصر hadisini şahit olarak zikretmiştir. يمضي fiili الداعي kelimesini nasb etmiştir.[223]

Lugatla alakalı ise Find ez-Zimmânî'nin beytini açıklarken zikrettiği hadis örnek verilebilir:

بضرب فيه توهي ن وتخضيع وإقران

Zayıf düşüren, boyun eğdiren ve yumuşatan vuruşla (yürüdük)

---

[222] İsmail Durmuş, "İstişhâd", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

[223] Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. İsmâʿîl b. İbrâhîm el-Buhârî , **Sahîhu'l-Buhârî,** thk. Mustafa Dîb el-Buġâ, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 1414/1993, 3/1226:3182.; Merzûkî**, Şerhu'l-Hamâse,** 1/425.; Merzûkî'nin zikrettiği bu hadis kaynaklarda يُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي وَيَنْفُذُهُمُ البَصَرُ lafzıyla geçmektedir. Merzûkî'nin يمضيهم الداعي rivayetini kaynaklarda tespit edemedik.

Merzûkî تَخضيع kelimesini açıklarken خضع الرجل (Adam kadınlara karşı sözünü yumuşattı) cümlesi için zikrettiği نهى أن يخضع الرجل لغير امرأته (birinin kendi eşinden başka bir kadına sözünü ciddiyetsiz bir şekilde yumuşatmasından nehyetti)[224] hadisini şahit olarak kullanmıştır.[225]

3.1.8.3 Şiirle İstişhâd

Müellif eserinde geniş bir şiir malzemesi kullanmıştır. Kullandığı şiir malzemesini sadece beyitleri daha iyi izah etmek amacıyla değil ayrıca şiirlerde geçen garip kelimelerin açıklanması, edebi açıdan beytin anlaşılmasına katkı sunmak ve nahiv kaidesini açıklamak için de kullanmıştır. Nahiv kaidesine şahit olarak ‘Ubeyd b. Mâviyye’nin beytinde geçen ب harf-i cerrinin tekit için olabileceği konusunda getirdiği şu örnek zikredilebilir:

أقدم بالزجر قبل الوعيد لتنهى القبائل جهالها

Bana düşmanlık edeni tehdit etmeden önce uyarırım

Ta ki kabileler akılsız adamlarını sakındırsınlar

Merzûkî قدّم fiilinin تقدم manasında kullanıldığı takdirde بالزجر kelimesinde yer alan ب harf-i cerrinin zait olmadığını söyler. Ancak قدّم fiilinin “önceledi” manasında kullanılmasının da caiz olduğunu söyleyerek bu manada kullanıldığı takdirde burada yer alan بالزجر kelimesindeki ب harf-i cerrinin zâid olup tekit ifade ettiğini zikretmiştir. Nahiv kitaplarında da istişhâd için zikredilen Emevî dönemi şairlerinden Râî en-Nümeyrî’nin şu beytini ise buna delil olarak getirmiştir:

هنَّ الحرائرُ لا ربّاتُ أخمرةٍ سودُ المحاجرِ لا يقرأنَ بالسّور

---

[224]Ebû’s-Saʿâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî İbnu’l-Eṯîr, **en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadîṯ ve’l-Eser**, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Beyrut: el-Mektebetu’l-ʿİlmiyye, 1399/1979, 2/43.

[225] Merzûkî, **Şerhu’l-Hamâse**, 37.

Hür kadınlardır onlar, (köleler gibi) Kur'ân okumayan, gözleri sürmeli, saçını örten bir örtü sahibi değillerdir.

Bu beyitte yer alan بالسور kelimesindeki ب harf-i cerri de zâid olup kullanılmadığı takdirde cümlenin anlamını değiştirmemektedir.[226] Bu beyit nahiv kitaplarında istişhâd için kullanılan beyitlerden biridir. Sîbeveyh de buradaki ب harf-i cerrinin zaid olduğunu belirtmiş, İbn Yaiş ise *şerhu'l-mufassal* adlı eserinde konuyu açarak bu harf-i cerrin tekit için getirildiğinin ve mübteda, haber, fâil ve mefulün başında zâid olarak getirilebileceğini söylemiştir.[227]

3.2 ŞERHU'L-HAMÂSE'DE NAHİV

3.2.1 NAHİV EKOLLERİNİN GÖRÜŞLERİNE ATIF YAPMASI

Merzûkî'nin Basra ekolüne mensup olduğunu açıklarken onun "ashabımız Basralılar" ifadesini sıklıkla kullandığını ve Basra ekolünün görüşlerine eserinin birçok yerinde yer verdiğini belirtmiştik. Ayrıca o nadir de olsa Kûfe ekolünün ismini zikretmiş ve bazı görüşlerine temas etmiştir. Mesela:

مسبلٌ في الحي أحوى رِفَلٌ وإذا يغزو فسِمْعٌ أَزَل

وله طعمان: أرْيٌ وشرْيٌ وكلا الطعمين قد ذاق كل

Esmer görünümlüdür, kibirle uzattığı elbisesini yerde sürür, savaştığında ise atik bir sırtlan yavrusu gibidir.

Onun bal (gibi tatlı) ve Ebu Cehil karpuzu (gibi acı) olmak üzere iki tadı vardır, her ikisini de düşmanı ve dostu tatmıştır.

Merzûkî son beyitte yer alan وكلا الطعمين قد ذاق كل cümlesinin i'râb tahlilini şöyle yapmıştır: eğer كلا kelimesi mübteda yapılırsa ذاق fiilinin mef'ulü mahzuf

---

[226] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 2/606.

[227] Ebû'l-Beḳâʾ Yaʿîş b. ʿAlî el-Halebî, **Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî,** thk. Emîl Bedîʿ Yaʿkûb, Beyrut: y.y., 1422/2001, 4/477.

kabul edilir ve takdiren قد ذاقه كل olur. Ancak bundan daha iyisi كلا kelimesinin mübteda yerine ذاق fiilinin mef'ulü yapılmasıdır. Çünkü زيدا ضربت cümlesi زيد ضربت cümlesine tercih edilir." Merzûkî tahlilin devamında كِلا kelimesi hakkında bilgi vermiş ve bu kelimenin müsenna kelimelerin tekit edildiği tekil bir isim, كُلّا kelimesinin ise çoğulların tekit edildiği tekil bir isim olduğunu söylemiştir. Ardından bu kelimenin مِعًى kelimesi gibi maksur bir isim olduğunu ve sondaki elif harfinin vâv harfinden çevrildiğini aktarmıştır. Merzûkî en sonunda ise kendi ashabı olan Basralıların görüşünün bu şekilde olduğunu, Kûfelilerin ise bunun müsennâ isim olarak kabul ettiklerini söylemiştir.[228]

İbnü'l-Enbârî Kûfelilerin كلا ve كلتا lafızlarını hem mana hem de lafzi olarak tesniye; Basralıların ise lafzını müfret, manasını ise tesniye kabul ettiklerini aktarır. Kûfeliler bu lafızların رأيت رجلين كليهما ile مررت برجلين كليهما örneklerinde görüldüğü üzere zamire muzaf yapıldığı zaman mansûb ve mecrûr hallerinde elif harfinin yâ harfine dönüşmesini kıyasen delil olarak göstermişlerdir. Basralılar ise lafzının tekil olduğuna delil olarak كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا ayetinde آتتا şeklinde ikil lafız yerine آتَتْ olarak tekil getirilmesini göstermişlerdir.[229]

Basra ekolünün görüşünü aktardığı bir başka örnek de şu beyittir:

إني لمهدٍ من ثنائي فقاصد به لابن عم الصدق شمس بن مالك

Ben övgülerimin bir kısmını hediye ederim ve bunları da

Doğru sözlü amcam oğlu Şems b. Mâlik'e yöneltirim

Merzûkî bu beyti şerh ederken لابن عم الصدق cümlesinin başındaki ل harfinin لمهدٍ ya da فقاصد kelimelerinden birine taalluk edebileceğini söylemiştir. Eğer مهد

---

[228] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 2/832.

[229] Ebû'l-Berakât ʿAbdurrahmân b. Muhammed b. ʿUbeydillâh el-Ensârî Kemâluddîn el-ʾEnbârî, **el-İnsâf fî Mesâîli'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn**, b.y.: el-Mektebetu'l-ʿAsriyye, 1424/2003, 2/359-360.

kelimesine taalluk ederse ilk fiil amel ettirilir. Bu Kûfe mektebinin görüşüdür.[230] Eğer فقاصد kelimesine taalluk ederse ikinci fiil amel ettirilir. Merzûkî burada "iki fiilin bulunması durumunda ashabımız Basralılara göre muhtâr olan görüş" şeklinde açıklama yapmıştır.[231] Belirttiğimiz üzere Kûfelilere göre ilk fiilin amel ettirilmesi Basralılara göre de ikinci fiilin amel ettirilmesi evladır. Kûfeliler delil olarak kıyas ve nakle başvurmuşlardır. Kıyas olarak ilk fiil önceliğinden dolayı amel etmeyi daha çok hak etmektedir. Nakil olarak ise İmrü'ül-Kays'ın فَلَوْ أنَّ ما أَسْعَى لأَدْنَى مَعِيشَةٍ كَفَانِي، ولم أَطْلُبْ، قَلِيلٌ من المال (*Eğer düşük bir yaşam için çabalasaydım-ki bunu istemedim- az bir mal bana yeterdi*) beytinde eğer birinci fiil كَفَانِي yerine ikinci fiil olan ولم أَطْلُبْ amel etseydi قَلِيلٌ yerine قليلا şeklinde geleceğini söylemişlerdir. Basralılar ise nakil olarak قَالَ اٰتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا *"Bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim."* ayetinde[232] ikinci fiilin amel ettiğini eğer ilk fiil amel etseydi أُفرِغُه عليه denmesi gerektiğini zikretmişlerdir. Kıyasen ise ikinci fiilin birinci fiile göre daha yakın olmasını söylemişlerdir.[233]

Şu örnekte de hem Basra hem de Kûfe mektebinin görüşlerini birlikte aktarmıştır:

أولاك بنو خير وشرّ كليهما جميعا ومعروف ألمّ ومنكر

Onların hepsi hem hayrın hem şerrin

Hem meydana gelen iyiliğin ve kötülüğün çocuklarıdır

Merzûkî كليهما kelimesinin خير ve شرّ kelimelerinin bedeli olmasından dolayı mecrûr olduğunu söyler. Tekit olmasının ise caiz olamayacağını çünkü bilinmeyen bir şeyin tekit edilmesinde bir fayda olmadığını belirtir. Kûfe mektebi ise parçalanabilen (teczie) nekra kelimelerin tekit edilebileceğini söyler. قرأت كتابا كله ile

---

[230] İbnu'l-Hâcib el-Kurdî el-Mâlikî, **el-Kâfiye fî ʿİlmi'n-Nahv**, thk. Sâlih ʿAbdulʿaẓîm eş-Şâʿir ,Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010, 14.

[231] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 1/93.

[232] el-Kehf, 18/96

[233] Enbârî, **el-İnsâf fî Mesâîli'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn**, 1/77.

أكلت رغيفا كله cümleleri onlara göre doğrudur. Basralılar ise bu tür cümlelere cevaz verirler ancak sondaki kelimenin baştaki kelimeye tekit olarak tesir etmesini uygun görmediklerinden bedel olduğunu belirtirler. Basralılara göre şair بنو كلا الخير والشر demiştir.[234] Basralılar nekra bir kelimenin tekit edilmesini uygun görmemişlerdir. Çünkü nekra umum ifade ederken tekit tahsis ifade eder. Kufelilerden bazıları ise bu tür tekiti caiz görmezken bazıları fayda hasıl olması halinde uygun görürler. Mesela صمت شهرا كله ve قمت ليلة كلها cümleleri orucun ayın tüm günlerinde tutulduğunu ve namazın tüm gece boyunca kılındığını belirtir. Eğer zikredilmeseydi ayın tüm günlerini ile gecenin tümünün kastedilmeme ihtimali bulunmaktadır.[235]

3.2.2 NAHİV ALİMLERİNİN GÖRÜŞLERİNİ ZİKRETMESİ

Merzûkî şerhinde birçok alimin görüşlerinden faydalanmıştır. Bunların arasında sadece kendi ekolüne mensup alimler bulunmayıp ayrıca Kûfeli dil alimlerinin de görüşlerini aktararak eserini zenginleştirmiştir. Meselâ Kûfe ekolünün kurucusu kabul edilen Kisâî'nin görüşlerine birkaç konuda yer vermiştir. Bunlardan birisi şudur:

إن الرباط النكد من آل داحس كبون فما يفلحن يوم رهان

Dâhıs soyunun uğursuz atları tökezlesinler ve yarış günü başarılı olmasın

Merzûkî beyitte geçen آل kelimesi hakkında öncelikle Basralıların bu kelimeyi أهلmanasında kullandıklarını ve aralarında mana bakımından bir farkın bulunmadığını zikretmiştir. Basralılara göre ism-i tasgirinin de أهيل şeklinde olduğunu ve bu durumda kelimedeki elif harfinin aslında ه harfi olduğunu söyler.

---

[234] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 2/990.

[235] Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. ʿAbdullâh b. Mâlik et-Tâʾî Cemâl ed-Dîn, **Şerhu Teshîli'l-Fevâʾid,** thk. ʿAbdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn (b.y.: y.y., 1410/1990), 3/296.; Enbârî, **el-İnsâf fî Mesâîli'l-Ḫilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,** 2/372.

Ardından Kisâî'nin آل kelimesinin ism-i tasgirinin أويل, أهل kelimesinin de أهيل şeklinde olduğuna dair görüşünü nakleder.[236]

Kendi ekolüne mensup alimlerin görüşleri ise şerhin birçok yerinde bulunmaktadır. Sîbeveyh ise görüşlerini en çok zikrettiği alimlerden biridir. Keza Halil b. Ahmed de lügavî açıklamalarda en çok yararlandığı alimdir. Kimi zaman ismini kimi zamansa *el-'Ayn* adlı sözlüğünü zikrederek görüşlerine yer vermiştir. Sîbeveyh'in görüşünden yararlandığı kısma örnek olarak şu beyti zikredebiliriz:

من صد عن نيرانها فأنا ابن قيس لا براحُ

Savaşın ateşinden kaçanlar bilsin ki

Ben Kays'ın oğluyum hiçbir yere kaçmıyorum!

Merzûkî şiirin manasını açıkladıktan sonra لا براحُ kelimesinin normalde nasb olması gerekirken şiir zaruretinden dolayı damme olduğunu söylemiştir. Ardından Sîbeveyh'e atıf yaparak şairin لا harfini ليس gibi kullandığını ve nekra bir kelimeyi merfu yaptığını, haberini de gizlediği görüşünü zikretmiştir.[237] Merzûkî Sibeveyh'in görüşüne atıf yaparak farklı bir i'râba işaret etmiştir. ما ve لا harfleri bazı yerlerde ليس fiiline benzeyerek ismini merfû' haberini mansûb yapar ve mübteda-haber cümlesinin başına gelir. Ancak ما hem marife hem de nekra kelimelerin başına gelebilirken لا harfi sadece nekra kelimelerin başına gelir. لا harfi için koşulan şartlardan birisi budur diğer ikisi ise isminin haberinin önünde gelmesi ve ismi ile haberinin ayrılmamasıdır. Şair beyitte لا براحُ diyerek لا harfini ليس fiiline benzetmiş ve haberini hazfetmiştir. Cümlenin takdiri لا براحٌ لي şeklindedir. Müberred ise براحُ kelimesinin mübteda olmasından dolayı merfu olduğunu haberinin ise hazfedildiğini söylemiştir.[238] Ancak Sîbeveyh bu durumda لا harfinin

[236] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 1/452.
[237] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 2/507.
[238] Ebu'l-Abbâs, **el-Muktedab,** 4/357.

isminin لا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ *"Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı…"* ayetindeki[239] gibi tekrar etmesi gerektiğini söyler. Merzûkî bu görüşü isim vermeden zikreder ve haberin hazfinin ismin tekrar etmesi halinde güzel olduğunu söyler. Ancak şiirdeki zaruret durumunda bu tekrardan vazgeçilebileceğini de aktarır.[240]

Merzûkî'nin yararlandığı alimlerden birisi de hocası Ebû Alî el-Fârisî'dir. Şerhinin muhtelif yerlerinde onun nahiv, sarf ve belâgat hakkındaki görüşlerini aktarmıştır. Bunlardan birisi de Musâ b. Câbir'in şu beytinde bulunan sıfatla ilgili mevzudur:

ومن الرجال أسنة مذروبة ومزَنّدون شهودهم كالغائب

Nice adam vardır ki kararlılıkta keskin kılıç gibidir

Kimisi ise yokluğuyla varlığı bir olan işe yaramazlar gibidir.

Merzûkî burada keskin kılıç ve korkak sıfatları arasında yapılan taksimde مزندون lafzının ومنهم مزندون şeklinde getirilmesinin de uygun olabileceğini ancak baştaki من ile yetinildiğini söylemiştir. Bunu مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ *"Kiminin izleri hâlâ ayakta, kimi de biçilip yere serilmiş."* ayetine[241] benzetmiştir. Çünkü ayetin açılımı منها قائم ومنها حصيد şeklindedir.[242] Merzûkî şerhinin devamında bu konu ile alakalı hocasından "Tek mevsuf için birbirleriyle çelişerek bir arada bulunması doğru olmayan sıfatlarda من harf-i cerrinin zahir olmadığı yerlerde gizli olarak gelmesi gerekir" kaidesini duyduğunu aktarır. O bu duruma زيد منطلق وعمرو örneğini verir ve manasının وعمرو منطلق olduğunu söyler. Çünkü bu cümlede matufun halinin bilinmesinden dolayı ilk haberle yetinilmiştir. Ancak iki sıfat tek mevsufta birleşiyorsa bu durumda من harfinin izmârına gerek kalmaz. Buna misal olarak

---

[239] el-Bakara, 2/254

[240] İbn Yaʿîş, **Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemaḫşerî,** 1/269.; Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 2/507.

[241] Hûd,11/100

[242] Ebû Saʿîd ʿAbdullâh b. ʿOmer el-Şîrâzî el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Teʾvîl**, thk. Muhammed ʿAbdurrahman el-Marʿaşlî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1418, 3/147.

صاحباك منهما ظريف و كريم cümlesini zikretmiştir. ظريف ve كريم kelimeleri tek bir mevsufta birleşebilmelerinden dolayı من harf-i cerrinin gizli gelmesine gerek kalmamıştır.[243]

3.2.3 ALİMLERİN GÖRÜŞLERİNDEN YARARLANARAK ŞERH ETMESİ

Merzûkî şiirleri şerh ederken nahiv kaidelerine değinerek doğru bir anlam verme gayretinde olmuştur. Kaideleri ise kimi yerde alimlere nispet ederek aktarmıştır. Bunlardan birisi de şu beyte yaptığı şerhtir:

وكنت أرى كالموت من بين ليلة فكيف بِبَينٍ كان ميعادَه الحشرُ

Bir gecelik ayrılmayı dahi ölüm gibi görüyor idim

Kavuşma vakti mahşer olan bir ayrılığa nasıl dayanılır ki!

Şârih öncelikle beyitte bulunan ك harfinin şair tarafından مثل manasında isim olarak kullanıldığını belirtmiştir. Ardından Ebu'l-Abbâs el-Müberred'in bu harfin şiirdeki zaruret haricinde de isim olarak kullanılabileceği konusunda Ebu'l-Hasen el-Ahfeş'in görüşünü kabul ettiğini aktarır. Sîbeveyh ise buna sadece zaruret halinde cevaz verir. Merzûkî şerhin devamında beyitte bulunan من harf-i cerrinin i'râbı hakkında bilgi verir. Ona göre buradaki من tebyîn için getirilmiştir. Bu kullanım فَاجْتَنِبُوا ٱلرِّجْسَ مِنَ ٱلْأَوْثَـٰنِ *"Artık putlara tapma pisliğinden kaçının."* ayetindeki[244] من harf-i cerrinin kullanımı ile aynıdır. Devamında ise من بين lafzının أرى fiiline mef'ûl kabul edilip Ebu'l-Hasen el-Ahfeş'in yolu[245] izlenerek من harf-i cerrinin zâid kabul edilebileceğini ve كالموت ibaresinin أرى fiiline ikinci mef'ul olacağını aktarmıştır. Bu

[243] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 1/364.
[244] el-Hac, 22/30
[245] İbn Ya'îş, **Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî**, 4/461.

durumda cümlenin takdirinin وكنت أرى بين ليلة كالموت (bir gecelik ayrılığı ölüm gibi görürdüm) şeklinde olacağını söyler.[246]

3.2.4 NAHİV ALİMLERİNE MUHÂLEFETİ VE MUVÂFAKATİ

Merzûkî meseleleri ele alırken kimi yerde mezhep imamlarının görüşlerini kabul ederken kimi yerde ise bağlı kalmayarak kendisi de bunlara dair görüş belirtmiştir. Mesela;

إذا لقام بنصري معشر خشن عند الحفيظة إن ذو لوثة لانا

Öyleyse zayıf kavim güçsüz düşerse güçlü bir topluluk beni destekler.

Beytinde geçen مَعْشَر kelimesinin durumları aynı olan topluluk manasına geldiği ve lafzının tekil halinin bulunmadığı konusunda Halil b. Ahmed'in görüşünü aktarmıştır.[247] Farklı bir görüş belirttiği konuya ise şu örnek verilebilir:

لا تبعدن وكل شيء ذاهب زين المجالس والندي قبيصا

Uzak olmayasın! Her şey geçicidir, ey meclislerin ve toplantıların süsü ey Kabîsa

Beyitte geçen قبيصا kelimesi زين المجالس (Meclislerin süsü) kelimesinden sonra tekrar eden münâdâdır. Aslının ise يا زين المجالس والندي يا قبيصا şeklinde olduğunu ve قبيصا kelimesinin زين المجالس kelimesine atf-ı beyân ya da nidâ olmasından dolayı nasb olduğunu söylemiştir. Halil b. Ahmed ise tekrar eden münâdânın i'râbının tekit olduğunu belirtmiştir.[248]

---

[246] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 2/1081.

[247] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 27.; Ebû ʿAbdurrahmân el-Ḫalîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, **Kitâbu'l-ʿAyn,** thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâʾî, Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988, 1/248.

[248] Sîbeveyh, **el-Kitâb**, 3/101.; Ali Ahmed Ayfân et-Tavâlibe-Hanâ b. Cemîl el-Haddâd**, Ebû Alî el-Merzûkî Nahviyyen,** 38.

Merzûkî'nin Sîbeveyh'in görüşünden farklı bir görüş belirttiği konuya örnek olarak muzâf ve muzâfun ileyh arasına zarf ve harf-i cer haricinde bir kelimenin girmesi konusudur. Merzûkî şu beyitten sonra bu konu hakkında şöyle demiştir:

لما رأت ساتيدما استعبرت لله درّ اليوم من لامها

Diyarındaki Sâtidamâ dağını gördüğü zaman ağladı

Bundan dolayı bugün onu kınayanın Allah hayrını versin

El-Ezmine ve'l-emkine eserinde zikrettiği bu beytin devamında muzâf ve muzâfun ileyhin arası zarfla ayrılabildiği gibi kasemle de ayrılır demiştir. Merzûkî bu sözüyle Basralıların "muzâf ile muzâfun ileyh arasına zarf ve harf-i cerden başka bir şeyin girmesini caiz görmemelerine" muhalefet etmiştir. Kûfeliler ise şiir zarureti durumunda zarf ve harf-i cerden başka bir şeyin girebileceğini söylemişlerdir. Kûfeliler fiil, mef'ûl vb. şeylerle muzâf ve muzâfun ileyhin arasının ayrıldığına dair örnekler zikrederken Basralılar ise ikisini ayrılmaz bir bütün olarak görürler.[249]

3.2.5 GÖRÜŞLER ARASINDA TERCİHTE BULUNMAMASI

Merzûki şerhinin bazı yerlerinde alimlerin farklı i'râb görüşlerine değinmiş ancak aralarında bir tercihte bulunmamıştır. İyâs b. Erett'in şu beytine dair şerhi buna örnektir:

فإن يك خير أو يكن بعض راحة فإنك لاق من غموم ومن كرب

Bir hayır olursa veya bir parça rahatlama olursa sonrasında gam ve sıkıntıyla karşılaşacaksın.

Şârih beytin ne anlam ifade ettiğini zikrettikten sonra ikinci mısradaki من hakkında Ahfeş ile Sîbeveyh'in görüşlerini nakleder. Ahfeş'e göre buradaki من zaittir ve cümle إنك لاق غموما takdirindedir. Sibeveyh'e göre ise buradaki من zâid

[249] Ali Ahmed Ayfân et-Tavâlibe-Hanâ b. Cemîl el-Haddâd, **Ebû Alî el-Merzûkî Nahviyyen**, 47.; Enbârî, **el-İnsâf fî Mesâîli'l-Ḫilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn**, 2/349.

olmayıp mahzuf bir kelimenin sıfatıdır. Ona göre cümlenin takdiri إنك لاق ما شئت من غموم şeklindedir.

Sîbeveyh'e göre من harfi zâit olarak nekra kelimeden önce, nefiy ve istifhâm cümleleri içinde tekit ve umum ifade etmesi için getirilir.ما جاءني من أحد (bana hiç kimse gelmedi) cümlesindeki من umum ifade eder, çıkarıldığı takdirde anlamda bir değişiklik olmaz. Müberred ise من harfinin çıkarılması halinde hem tek kişi hem de cins olarak anlaşılabileceğini söyler. Ahfeş ise marife ve olumlu cümlelerde de من harfinin zâit olabileceğini söylemiş ve فَكُلُوا مِمَّا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ *"Hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin."* ayetini[250] delil olarak zikretmiştir. Bu ayet ona göre ما أمسكن عليكم tevilindedir.[251] Kisâî ve İbn Cinnî de من harfinin olumlu cümlelerde zâit olabileceği görüşünü savunan alimlerdir.[252] Merzûkî Sîbeveyh ile Ahfeş'in cümledeki من harfi hakkındaki görüşlerini aktarmış ancak aralarında tercih ya da bir tarafı destekler mahiyette açıklama yapmamıştır.[253]

3.2.6 KÂİDELER HAKKINDA BİLGİ VERMESİ

Merzûkî şerhinde yeri geldikçe nahiv tahlilleri yaparak beytin daha güzel bir izahı için çabalamıştır. Yer verdiği konularda sadece kuralı zikretmekle yetinmemiş aynı zamanda ne amaçla kullanıldığı, diğerleriyle farkının ne olduğu gibi açıklamalarda bulunarak eserini zenginleştirmiştir.

يَا لَهْفَ زَيَّابَةَ لِلْحَارِثِ الصَّابِحِ فالغَانِمِ فَالْآيِبِ

Vah anam Zeyyâbe'nin haline! O (Hâris) ki

Sabah düşmana saldırır, ganimeti alır ve ölmeden geri döner.

---

[250] Mâide, 5/4
[251] İbn Yaʿîş, **Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî**, 4/461, 5/77.
[252] İbn Mâlik, **Şerhu Teshîli'l-Fevâʾid**, 3/139.
[253] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 3/1279.

Müellif buradaki sıfatları ve ف atıf harfiyle sağlanan aradaki tertibi açıkladıktan sonra sıfat hakkında bilgi verir. Ona göre sıfat mevsufa dair bir izah ya da karışıklığı gidermek maksadıyla zikrediliyorsa burada mevsuf için başka bir sıfata ihtiyaç duyulmaması gayesiyle en özel olan sıfat seçilmelidir. Yine de bir karışıklık söz konusu olursa bu sefer başka sıfatlar eklenebilir. Eğer art arda gelen sıfatlar tazim ya da tahkir için zikrediliyorsa hem atıf harfleri aracılığıyla hem de atıf harfleri olmadan getirilebilir. Merzûkî örnek olarak جاءني زيد الظريف الكريم الفاضل العالم cümlesini zikreder ve sıfatların arasına vâv atıf harfinin konularak جاءني زيد الظريف والكريم والفاضل والعالم şeklinde de söylenebileceğini belirtir. Müellif bu örneği verdikten sonra "eğer sıfat mevsufun kendisi ise ve bir şey de kendi üzerine atfedilemediğine göre nasıl oluyor da sıfatın sıfat üzerine atfı caiz oluyor?" diyerek takdiri bir soru yöneltir. Ona göre sıfatlar arasındaki anlam farklılıkları ve birbirleriyle olan güçlü ilişki bunu sıfat konusunda câiz kılmaktadır.[254] Sıfatlar eğer yakın anlam bildiriyorsa bir şeyi kendi üzerine atfetmek gibi olacağından atıf harfleriyle zikredilmemeleri tercih edilendir. Mesela هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ *"O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur."* ayetinde[255] sıfatların anlamları yakın olduğu için arada atıf harfi zikredilmemiştir. Ancak sıfatlar arasında anlam ayrılığı varsa bu durumda atıf harfiyle getirilir. Mesela هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ *"O her şeyden öncedir; kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmayacağı son'dur; varlığı aşikardır; gerçek mahiyeti insan için gizlidir."* ayetinde[256] sıfatlar birbirleriyle zıtlık belirtmelerinden dolayı atıf harfleriyle beraber zikredilmişlerdir.[257]

Merzûkî'nin sıfat hakkında söylediği bu bilgiler onun meselelere yaklaşımını gösterir. Kendisi meseleyi irdeleyerek sıfatın ne için kullanıldığı hakkında ta'lil içeren bir yorumda bulunmuştur.

---

[254] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 1/147.; İbn Mâlik, **Şerhu Teshîli'l-Fevâʾid**, 3/319.
[255] el-Haşr, 59/24
[256] el-Hadîd, 57/3
[257] Celâlüddîn ʿAbdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, **Hemʿu'l-Hevâmiʿ fî Şerhi Cem'ıʿl-Cevâmiʿ**, thk. ʿAbdulhamîd Hindâvî, Mısır: el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, ts., 3/155.; Muhammed b. Yûsuf b. ʿAlî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî , **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-ʿArab,** thk. Receb ʿOsmân Muhammed, Kahire: y.y., 1418/1998, 4/1928.;Nûra bnt. Selîm b. Sâlih el-Müşeddık el-Cühenî, **et-Tahlîlün'n-nahvî 'inde'l-Merzûkî fî şerhi divâni'l-hamâse li-Ebî Temmâm**, Ümmü'l-Kura', Doktora Tezi, 2010, 97.

Merzûkî şu beyitte de cezim edatı إن hakkında verdiği bilgilerle bu yöntemi kullanmıştır:

ولا تَبْلَى بَسَالَتُهُمْ وَإِنْ هُمْ صَلُوا بالحَرْبِ حِينًا بعدَ حِينِ

Onlar peş peşe savaşa girseler de cesaretlerinde hiçbir şey kaybetmezler

Merzûkî وَإِنْ هُمْ صَلُوا şart cümlesinin cevabının nerede olduğuna dair farazi bir soru yöneltir ve ardından cevabın önde geldiğini, cümlenin takdirinin وإن صلوا ومنوا بالحرب لم تخلق شجاعتهم (eğer savaşla sınansalardı bu onların cesaretine zarar veremezdi) olduğunu söyler. Devamında ise وَإِنْ هُمْ صَلُوا cümlesinde şart edatı ile şart fiili arasının هم zamiri ile ayrıldığını belirtir. İkisinin arasının ayrılmasının sebebini ise şart fiilinin mazi olmasından dolayı meczûm alameti olan sükûn harekesinin zahir olamayacağı ile açıklar. Eğer şart fiili muzâri olsaydı sükûn alameti zahir olurdu ve şart edatı ile fiilinin arasının isim ile ayrılması güzel olmazdı. Mesela إن زيدٌ يَأْتِنِي أكرِمْه (Zeyd bana gelirse ona ikram ederim) cümlesi Merzûkî'ye göre güzel olmayan bir kullanımdır. Ona göre إن harfi şart edatlarının aslı olmasından dolayı bir tek burada edat ve fiili arasına isim girebilir.[258]إن harfi sadece şart edatı olarak kullanılması ve kuvvetinden dolayı kullanımında böyle bir genişlik vardır. Atıf harfler arasında vâv harfinin, istisnâ edatları arasında إلا harfinin asıl olması gibi إن harfi de fiili cezmetme konusunda asıldır. Ancak nahiv alimleri إن ile fiilinin arasına isim girmesi konusunda Merzûkî gibi düşünmüşler ve eğer sükûn fiilde zâhir olmuyorsa buna cevaz vermişlerdir. Müberred ise إن زيدٌ يَأْتِنِي أكرِمْه gibi cümlelerde إن harfinden sonra fiilin gizli olmasının takdir edilmesi gerektiğini söylemiştir. Yani bu cümlenin aslı إن يَأْتِنِي زيد takdirindedir. İlk cümlede zahir olan fiil gizli olan fiilin tefsiridir.[259]

[258] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 1/42.
[259] Ebu'l-Abbâs, **el-Muktedab,** 2/74.; İbn Yaʿîş, **Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî,** 5/121.

3.2.7 İRABA GÖRE ANLAM DEĞİŞMESİ

Merzûkî şerhte bir kelimeye dair zikrettiği farklı i‘râb vecihlerine göre değişen anlama işaret etmiştir. Bunlardan birisi de Abdülmelik b. Abdürrahîm el-Hârisî'nin şu beytinde geçen ما harfi üzerinedir:

وما ضرنا أنا قليل وجارنا عزيز وجار الأكثرين ذليل

Bize sayımızın az olması ne zarar verir ki zira komşumuz izzetlidir

Nitekim sayısı daha çok olanların komşuları zillet içindedir

Şârih beytin başında bulunan ما harfinin i‘râbının nefiy, anlamının ise "bize zarar vermedi" olduğunu söyler. Kendisi de beytin içerdiği manayı bu i‘râba göre verir. Ancak ما harfinin takrir içeren bir istifham edatı olabileceğini de zikrederek bu durumda kastedilenin أي شيء يضرنا (bize ne zarar verebilir ki?) manasında olacağını belirtir.[260] Belâgat ilminde ele alınan istifham edatlarının manaya kattığı edebi anlamlar çeşitlilik arz etmektedir. Yani şair "bize ne zarar verebilir ki?" diyerek aslında "bize hiçbir şey zarar veremez" demek istemiştir. Merzûkî'nin ما harfinin i‘râbına dair verdiği bilgiler ışığında farklı anlamları zikretmesi, beyitlerin gelebileceği tüm anlamları açığa çıkarma gayesi güttüğünü gösterir. O, şiirlere sadece lafzi olarak yaklaşmamış aynı zamanda belâgat ilminden yararlanarak edebi manalarına nüfuz etmeye çabalamıştır.

3.2.8 RİVAYETE GÖRE İ‘RAB DEĞİŞİMİ

Şiirlerin farklı rivayetleri Merzûkî'nin şerhinde önemli bir yer tutar. O beytin farklı bir rivayeti varsa bunu da zikreder ve kimi zaman bunlar arasında tercihte bulunur kimi zaman da bulunmaz. Kimi yerde de farklı rivayet varsa bunu da zikrederek beytin i‘râb açısından farklılığına değinir. Mesela Seyyâr b. Kasîr et-

[260] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 1/112-113.

Tâî'nin beytinde bulunan rivayet farklılığından kaynaklanan i'râb değişimine dair yaptığı şerh buna örnektir:

لو شهدت أُم القديد طعاننا بمرعش خيل الأرمني أرنت

عشية أرمي جمعهم بلبانه ونفسي وقد وطنتها فاطمأنت

Ümmü'l-Kadîd Maraş'ta Ermeni atlılarına karşı yaptığımız savaşı görseydi feryat ederdi

Atların göğüsleri ve bedenimle saldırdığım akşam kötülük görmeye kendimi alıştırdığım için içim rahattı.

Merzûkî beytin manasını açıkladıktan sonra ikinci beytin sonunda yer alan ونفسي وقد وطنتها cümlesinin iki tane rivayeti olduğunu zikreder. ونفسي قد وطنتها şeklinde rivayet esas alındığı takdirde و harfi hal bildirir ve cümle hal cümlesi olur. نفسي kelimesi mübtedalıktan dolayı merfu, وطنتها cümlesi ise haber konumuna gelir. Eğer ونفسي وقد وطنتها rivayeti esas alınırsa bu durumda نفسي kelimesi بلبانه kelimesine atfedilerek mecrûr olur. Manası ise "*Atların göğüsleri ve bedenimle saldırdığım…*" şeklindedir. وقد وطنتها cümlesi ise hal konumunda olur.[261] Örnekte görüldüğü üzere Merzûkî beytin bir kısmının iki farklı rivayetini zikrederek bunlara göre değişen i'râba değinmiştir.

3.2.9 SORU-CEVAP YÖNTEMİNİ KULLANMASI

Merzûkî şerh esnasında nahiv ilmi ile alakalı sorulması muhtemel soruları فإن قيل ibaresiyle zikrederek tartışmış ve cevap vermiştir. Ebû Sümâme b. Ârim'in şu beytine yaptığı şerh örnek olarak zikredilebilir:

وإن منطق زل عن صاحبي تعقبت آخر ذا معتقب

[261] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 1/164.

Eğer savunduğum arkadaşım hata ederse, kimsenin tutmadığı başka yolu tutarım

Müellif öncelikle şairin منطق kelimesini إن ile fiili زل arasında zikrederek aralarında fasıl yaptığını ve eğer cezimliği zahir olsaydı bunun caiz olamayacağını söyler. منطق kelimesinin ise gizli bir fiille merfu‘ olduğunu zahir olan زل fiilinin ise gizli fiilin tefsiri olduğunu belirtir. Şârih beytin ilk kısmındaki bu durumu açıkladıktan sonra iki tane soru sorulduğunu takdir eder: birincisi “ إن kelimesi hangi fiilde amel etti?” İkincisi ise “İkisinde de amel ettiğini söyleyebilir misin?” Merzûkî bu sorulardan sonra cevap verir. Ona göre iki fiiilde de amel etmesi caiz değildir. Çünkü bir tane edat iki tane şart fiilinde amel etmez. Ancak gizli olan fiil منطق kelimesini merfu yapsa da zahir olmamasından dolayı yok hükmündedir. Bu durumda takdir وإن زل منطق زل عن صاحبي olur.[262]

Merzûkî’nin takdiri bir soru şeklinde tartıştığı bu konu Basra ile Kûfe ekolleri arasındaki tartışmalı konulardan biridir. Kûfeliler şart manasındaki إن’den sonra merfu bir isim fiilin önüne geçerse bu ismin merfu olmasının sebebini kendisinden sonra gelen fiilin merfu yapmasıyla açıklarlar. Delilleri ise إن kelimesinin şart konusundaki asıl isim olması ve bundan dolayı cezm etmedeki kuvvetidir. Basralılar ise منطق isminin takdiri bir fiille merfu olduğunu ve zahir olan fiil gizli olan fiilin tefsiri olduğunu söylerler. Delilleri ise cezim harfiyle, cezmettiği fiili arasına bu fiilin amel etmediği bir ismin girmesini caiz görmemeleridir. Onlara göre eğer burada gizli bir fiil takdir edilmezse bu ismi merfu yapacak bir amil bulunmayacağından caiz olmaz. Bu yüzden takdiri bir fiille merfu olur ve zahir olan fiil mukadder olan fiile işaret eder. Ebu’l-Hasen el-Ahfeş ise منطق kelimesinin mübteda olmasından dolayı merfu olduğunu söylemiştir.[263]

---

[262] Merzûkî, **Şerhu’l-Hamâse,** 2/578.

[263] Enbârî, **el-İnsâf fî Mesâîli’l-Hilâf beyne’n-Nahviyyîne’l-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn,** 2/504.; **et-Tahlîlün’n-nahvî ’inde’l-Merzûkî fî şerhi divâni’l-hamâse li-Ebî Temmâm**, 123.

Merzûkî'nin soru-cevap yöntemini kullandığı yerlerden biri de 'İsâm b. Ubeydullâh'ın şu beytinin şerhinde bulunmaktadır:

لو عد قبر وقبر كنت أكرمهم ميتاً وأبعدهم من منزل الذام

Kabirlerdeki soyuma tek tek bakılsa aralarında ölüleri en değerli olan ve yergi makamından en uzak olan benim.

Şârih beytin başında bulunan قبر وقبر ifadesinin aslında لو عدت القبور قبرا قبرا şeklinde hal cümlesi olduğunu ancak ihtisar için القبور kelimesinin hazfedilip قبر kelimesinin fail yapıldığını aktarmıştır. Şerhinin devamında إن قيل ibaresiyle kendine farazi bir soru yöneltmiştir. Müellif kendisine لو عدت القبور قبر و قبر cümlesinin bedel olarak i'rab yapılmasının caiz olup olmamasını sormuştur. Cevabında ise bunun caiz olmayacağını çünkü burada amaçlanan mananın tafsil ve tekrar olduğunu söylemiştir. Bedelde ise böyle bir anlam açığa çıkmayacaktır. Ayrıca القبور kelimesinin zikredilmesinden sonra da hal bildiren vav harfinin hazfedileceğini, لو عدت القبور قبرا و قبرا cümlesinin caiz olamayacağını söyler.[264] Hal olarak gelen bu isimler anlamda eksiklik olmaması için tek başlarına zikredilemezler. Alimler arasında tekrar eden ikinci kelimenin i'râbında ihtilaf vardır. Zeccâc ikinci kelimenin i'râbına tekit, İbn Cinnî birincinin sıfatı, Fârisî ise ilk kelimeden dolayı nasb olduğunu zikretmişlerdir. İkisinin tek bir anlam ifade etmesinden dolayı birlikte hal olduğu da zikredilen görüşler arasında baskın olanıdır.[265]

Bu yöntemi kullandığı başka bir yerde şu beyitteki ثم atıf harfine dairdir:

ولا يكشفُ الغَمّاءَ إلا ابنُ حُرّةٍ يرى غمراتِ الموتِ ثُمَّ يَزُورُهَا

Savaşın zorluklarını ancak (soyu temiz) hür bir kadının oğlu giderir

---

[264] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 3/1122.

[265] Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-ʿArab**, 3/1558.; İbn Yaʿîş, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, 2/16.;

Ölümün zorluklarını görür ve onların içine girer.

Merzûkî yine إن قيل lafzıyla farazi olarak beyitteki زيارة kelimesinin غمراتِ الموتِ kelimesine atfında neden mühlet içeren bir atıf harfi kullanıldığını bunun yerine takip bildiren bir ifade kullanılsa olmaz mıydı? sorusunu yöneltir. Cevabında ise ثم atıf harfinin müfretler arasında kullanımında terâhî manası içerdiğini ancak cümleler arası atıf yaparken bu manayı içermeyeceğini söyler. Ardından Allah Teâlâ'nın şu sözünü delil getirir:

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ (١١) وَمَآ اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ (١٢) فَكُّ رَقَبَةٍ (١٣) اَوْ اِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ (١٤) يَتِيماً ذَا مَقْرَبَةٍ (١٥) اَوْ مِسْكِيناً ذَا مَتْرَبَةٍ (١٦) ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ (١٧)

"Fakat insan, sarp yokuşu aşamadı. O sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin? Köle âzat etmektir veya açlık gününde yakını olan bir yetimi, yahut toprakta sürünen bir yoksulu doyurmaktır."

Ayette[266] sayılan "köle âzat etmek veya açlık gününde yakını olan bir yetimi, yahut toprakta sürünen bir yoksulu doyurmak" fiilleri imandan ayrı olarak yapılamayacağı için ثم burada terâhî manası ifade etmemiştir.[267]

Zikredilenlerden sonra Merzûkî'nin şerhinde nahve dair soru-cevap yöntemi kullandığını görürüz. Yine burada konuları açıklarken sadece kuralı zikretmeyip ayrıca illetlendirmeye çalıştığını ve Basra ekolüne olan mensubiyetini de açık bir şekilde görmekteyiz.

3.2.10 NAHİV KÂİDELERİNİ TA'LİL ETMESİ

Bir meselenin sebebini ve içyüzünü öğrenmeye çalışmak insanın tabiatında bulunan bir saiktir. Her ilimde olduğu gibi nahiv ilminde de verilen hükmün hangi sebep üzerine verildiği, ne amaçlandığı gibi hususlar tartışılmıştır. Alimler yazdıkları

---

[266] Beled, 90/11-17
[267] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 1/50.

eserlerde ele aldıkları kaideleri ta‘lil ederek verdikleri hükme bir dayanak oluşturmuşlardır.[268] Merzûkî de şerhinde nahve dair bir konu çerçevesinde meseleleri ta‘lil etmeye çalışmıştır. Mesela:

إذا شالت الجوزاء والنجم طالع فكل مخاضات الفرات معابر

Cevzâ burcu ve Süreyya yıldızları ortaya çıkınca

Fırat'ın yürüyerek aşılan tüm geçitleri bana geçiş yeridir.

Şârih garip kelimeleri ve beytin manasını açıkladıktan sonra والنجم طالع cümlesinin başına إذا kelimesinin gelmesiyle alakalı açıklamada bulunur. Ona göre bu cümle وإذا النجم طالع şeklinde gelemez. Çünkü إذا şart ve ceza manası taşımasından dolayı آتيك إذا زيد يأمر örneğinde olduğu gibi başında bulunduğu cümlede bir fiil olması gerekir. Ancak والنجم طالع cümlesi شالت الجوزاء cümlesine atıf olmasından dolayı başında إذا zikredilmemiş ve böylece mana üzerine hamlinin güzel olduğunu belirtmiştir.[269] Nahivciler de şartiyye manasındaki اذا harfinin fiil alması gerektiğini söylemişlerdir.[270] Merzûkî'nin beyitteki إذا شالت الجوزاء cümlesine atfedilen والنجم طالع cümlesinin neden başında إذا bulunmadığını örnek üzerinde anlatarak sunmuş ve nahivle ilgili meselelere yaklaşımında ta‘lil metodunu kullanmıştır.

Yine Merzûkî'nin bir meseleyi ta‘lîl etmesine örnek olarak Antere b. Şeddâd'ın şu beytindeki sıfatla alakalı mevzudur:

تَرَكتُ جُرَيَّةَ العَمرِيَّ فيهِ شَديدُ العَيرِ مُعتَدِلٌ سَديدُ

Cüreyye el-Amrî'nin bedeninde ortası sağlam, düzgün ve hedefini vuran bir ok bıraktım.

---

[268] Çıkar, "Nahiv İlmi", 96.
[269] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 2/473.
[270] Enbârî, **el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn**, 2/507.

Şârih شَديدُ العَيرِ cümlesinin sıfat olduğunu aslının ise mahzuf mevsufu takdir ederek سهم شديد العير şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ona göre burada sıfat mevsufun yerine ikame edilmiştir. Ancak شديد kelimesinin عير kelimesine mahsusluğu olmasaydı bunun caiz olamayacağını söyler. Sıfatın mevsufun yerine geçebilmesi için ona güçlü bir şekilde işaret etmesi ve birbirleriyle bağlantılı olmaları gerekir. Ancak sıfat cins kelimeler için umum bildiren bir lafız ise mevsufun yerine geçemez. Mesela مررت بطويل (uzun kişiye uğradım) denildikten sonra bununla bir kişinin kastedilmesi doğru olmaz. Çünkü طويل kelimesi insanlar için olduğu gibi insan dışındakiler için de kullanılabilir. Ancak مررت بكاتب denilirse kitabetin insana mahsus olmasından dolayı burada sıfatın mevsuf yerine geçmesi doğru olur.[271] Sîbeveyh sıfatın hakkının mevsufuyla beraber bulunması olduğunu ancak açık bir şekilde mevsufuna işaret ediyorsa bu durumda mevsufun zikredilmeyip sıfatın yerine geçmesinin de caiz olduğunu söyler. İbn Yâʿîş de sıfat ve mevsufun tek bir şey gibi olduklarını ve karışıklığa mahal verme ihtimalinden dolayı ikisinin de hazfedilmemesinin kıyasa uygun olduğunu ancak sıfat mevsufuna delalet ediyorsa hazfedilebileceğini söyler. Şu beyit istişhâd için zikredilmiştir: وعليهما مَسْرُودَتَانِ قَضَاهُما داودُ أو صَنَعُ السوابغِ تُبَّعُ (*o iki kahramanın üzerinde sanki Hz.Dâvûd'un ya da Tübbâʿnın elinden çıkan işlenmiş zırh vardır*) beyitte yer alan مَسْرُودَتَانِ kelimesi hazfedilen درعان (iki zırh) kelimesinin sıfatıdır. Çünkü مَسْرُودَتَانِ sıfatı zırh kelimesine sıfat olmakla meşhur olmasından dolayı hazfi caiz olmuştur.[272]

Merzûkî yukarıdaki beyitte sıfatın mevsufunun hazfedilme sebebini açıkladıktan sonra Arapların neden böyle bir hazif yaptıklarını açıklayarak meseleyi taʿlil etmeye çalışmıştır.

---

[271] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 1/426.
[272] İbn Yaʿîş, **Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî**, 2/250,253.

3.2.11 FARKLI VECİHLERİ ZİKRETMESİ

Merzûkî beytin i'râbında eğer farklı vecihler varsa bunlara da şerhi esnasında değinmiştir. Meselâ Hilâl b. Razîn'in şu beytinde bulunan لما harfinin cevabı hakkındaki farklı vecihleri zikretmiştir:

وبالبيداء لما أَن تلاقت بهَا كلب وَحل بهَا النذور

Kelb ve (himyer) sahrada karşılaştıklarında nezirlerini yerine getirdiler

Şârih لما harfinin üç tane cevabı olabileceğini söylemiştir. Bunlardan birincisi وَحل بهَا النذور , ikincisi devamındaki beytin ilk cümlesi olan فحانت حمير (Himyer helak oldu), üçüncüsünün ise dördüncü beytin başında bulunan وأجادت وبل مدجنة cümlesidir. Devamında ise atıf harflerini bu gibi yerlerde zâid olmasına cevaz verenlere göre وَحل بهَا النذور cümlesi ile فحانت حمير cümlesinin cevap olabileceğini zikretmiştir. Bu durumda ف ve و harfleri zait olmaktadır. Onlara göre حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَٰبُهَا *"Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır."* ayetindeki[273] وَفُتِحَتْ fiilinin başında bulunan vâv zaittir. Merzûkî burada Kûfe mektebi ile Ebu'l-Hasen el-Ahfeş, Müberred ve Ebu'l-Kâsım b. Berhân gibi Basra mektebine mensup alimlerin görüşünü isimlerini zikretmeden aktarmıştır. Onlara göre vâv harfinin zâit olarak zikredilmesi caizdir. Delilleri ise yukarıda zikrettiğimiz ayettir. Ayette bulunan vâv harfinin zâit olduğunu ve حَتَّىٰٓ إِذَا جَاءُوهَا cümlesinin cevabı olduğundan dolayı ayetin takdirinin vâv harfi olmadan فُتِحَتْ أَبْوَٰبُهَا şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Basra mezhebi ise vâv harfinin bir manaya karşılık vazedildiğini düşünmelerinden dolayı zâid olarak gelmesini caiz görmemişlerdir. Yukarıdaki ayetteki vâv harfinin ise atıf olduğunu ve إذا harfinin cevabının mahzuf olarak فازوا ونعموا olduğunu zikretmişlerdir.[274] Ebu'l-Hasen el-Ahfeş ف atıf harfinin de zâit olarak gelebileceğini

[273] ez-Zümer, 39/73

[274] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse**, 1/340.; Enbârî, **el-İnsâf fî Mesâîli'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn,** 2/374.; **et-Tahlîlün'n-nahvî 'inde'l-Merzûkî fî şerhi divâni'l-hamâse li-Ebî Temmâm,** 144.

söylemiştir. Mesela زيد فقائم cümlesinin زيد قائم cümlesi ile anlam açısından farklı olmadığı için ف harfi zaittir.[275]

Bu örnekte Merzûkî'nin لما harfinin cevabı konusunda farklı vecihleri zikrettiğini görürüz. Ayrıca o Kûfe ve diğer bazı nahivcilerin de görüşünü zikrederek tek bir veche bağlı kalmamıştır.

Müellifin şerhinde farklı vecihlere işaret ettiği örneklerden biri de Ebu'l-Ğûl et-Tuhavî'nin şu beytindeki şerhidir:

فَوَارِس لا يَمَلُّونَ المَنَايَا إذا دَارَتْ رَحَى الحَرْبِ الزَّبُونِ

Sütünü sağan adamı iten deveye benzeyen savaş şiddetlendiğinde ölmekten bıkmayan süvarilerdir onlar.

Merzûki beytin ilk kelimesi فَوَارِسَ 'in iki şekilde i'râb harekesi alabileceğini belirtmiştir: bunlardan birincisi هم فوارسُ şeklinde gizli bir mübtedanın haberi olarak damme okunması, ikincisi ise ilk beyitte mansûb konumda bulunan فوارس kelimesinin bedeli olarak i'râbının nasb olacağıdır.[276]

[275] Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-ʿArab**, 4/1987.; **İbn Yaʿîş, Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşer***î*, 5/13.
[276] Merzûkî, **Şerhu'l-Hamâse,** 1/40.

SONUÇ

Tezimizde Arap Dili ve Belâgatı alanında temâyüz eden, kaynak mesabesinde birçok eserin müellifi Ebû Alî el-Merzûkî'nin hayatı ile sarf ve nahiv ilimlerine dair görüşleri telifleri üzerinden incelenmiştir. Merzûkî'nin hayatı hakkında kaynaklarda zikredilen bilgilerin sınırlı olmasından dolayı öğrencilik ve hocalık hayatı, öğrencileri vb. bilgilere dair detaylı bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak mevcut bilgiler ve eserleri ışığında onun aktif bir ilmi hayatı olduğu tespit edilmiştir. Eserlerinde yer yer isimlerini zikrettiği hocalardan ve ismini zikretmeden "duydum, işittim" gibi ibarelerinden hareketle birçok ilim halkasından faydalandığı söylenebilir. Yararlandığı kaynakların çok olması ise dikkatleri çeken bir başka hususdur. Nitekim teliflerinde birçok kaynağa ismini zikrederek ya da zikretmeyerek atıf yapmıştır. Şerh ettiği beyitlerde tartıştığı bazı mevzuları "bir başkası da şöyle dedi" diyerek isim vermeden zikretmesi onun literatüre ciddi manada vakıf olduğunun bir göstergesidir.

Merzûkî'nin eserleri ve ilmi görüşleri noktasında şu üç temel hususu zikredebiliriz:

1- Geriye birçok eser bırakan Merzûkî'nin şiire dair şerhleri büyük bir yekûn tutmaktadır. Şerhleri arasında ise Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse* adlı şiir antolojisi üzerine kaleme aldığı şerh hem meşhur olmuş hem de onu meşhur etmiştir. O, *Hamâse* şerhinde izlediği yöntemle kendinden önceki şerhlerden ayrışmış, kendinden sonrakilere bu noktada yol açmıştır. Şiirleri edebi açıdan incelemesi, ince manalara nüfuz etme çabası, belâgî nüktelere işaret etmesi şerhine değer katmıştır. Açıkladığı beyitlerin benzerlerini zikrederek aralarında kıyaslamalara gitmesi ise onun hem edebi seviyesinin yüksekliğini hem de mahir bir münekkit olduğunu göstermektedir. Ayrıca rivayetlere gayet geniş yer vermiştir. Beyitlerin farklı rivayetlerini zikretmiş ve aralarında tercihte bulunduğu yerler olmuştur.

2- İkinci bölümde *Emâlî* adlı eseri aracılığıyla sarf ilmine dair görüşlerinin incelenmesi sonucunda onun sıkı bir Basra ekolü takipçisi olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim sarfa dair zikrettiği bilgilerin neredeyse tamamı kendisinden önce yaşayan ekol büyüklerinin görüşleriyle aynıdır. Hatta kaynak eserlere başvurduğumuz zaman

bu eserlerdeki ibarelerle onun ifadelerinin yer yer benzer bazı yerlerde de birebir aynı olduğu görülür. Bu tür eserlerden bazılarının öğrencilerin soruları üzerine yazılması ve öğreticilik gayesi barındırmasından dolayı doğal karşılanmalıdır. Yine sarfa dair tüm konuların işlenmemesi ve konuların anlatımı esnasında fazla detaya inilmemesi öğretici bir eser kaleme alma gayesine hamledilebilir.

3- Son bölümde en meşhur eseri olmasından dolayı *Şerhu'l-Hamâse*'deki nahiv yöntemi ve nahivciliği incelenmiştir. Öncelikle kitaplarında sık sık "ashabımız Basralılar" ifadesini kullanarak bu ekole mensubiyetini dile getirdiği görülür. Merzûkî'nin nahiv ekolü hakkında konuştuğumuz bölümde de farklı görüşleri zikrettik ancak onun açık açık "ashabımız Basralılar" ifadesini kullanması bu ekole mensubiyetini ortaya koymaktadır. Ancak onun döneminde yaşayan kimi alimlerin Basra ya da Kûfe ve Bağdat ekollerinden hangisine nispet edileceği konusundaki tartışmalar onun için de geçerlidir. Yine şerhinde gördüğümüz gibi nahivle alakalı zikrettiği bilgilerde de Basra ekolünün fikirlerinin dışına çok çıkmamıştır. Yeri geldikçe alimlerin görüşlerine değinmiş hatta sadece kendi mezhebinin alimlerinden değil, nadiren de olsa Kûfe mektebinin önde gelen Kisâî, Ahfeş gibi alimlerinin görüşlerinden yararlanarak katı bir tutum takınmamıştır. Ancak eserinde en çok yararlandığı alim şüphesiz Sîbeveyh'tir. Şerhinin tamamında onun etkisi görülebilir. Lügat alanında ise bu ekolün diğer büyük imamı olan Halîl b. Ahmed öne çıkmaktadır. Garip kelimeleri açıklarken *el-'Ayn* adlı sözlüğünden bolca istifade etmiştir. Nahiv ilmini eserinin tamamında kullanmaya çalışmıştır. Beyitlerin şerhinde i'rab olgusu çok önemli bir yer tutar. Farklı i'rab vecihlerini zikrederek en doğru anlamı yakalamaya çalışmış, çıkabilecek farklı anlamları okuyucuya sunmuştur. Şerh esnasında nahiv ilmine dair bilgiler vermiş yeri geldikçe meseleler üzerinden ta'lillerde bulunarak sadece bir takipçi olmadığını ayrıca bu alanda da yetkin bir alim olduğunu kanıtlamıştır.

Merzûkî Arap diline dair telif ettiği eserlerle adından söz ettirmiş bir alimdir. Hayatı hakkında yeterince bilgi bulunmasa da eserleri onu tanımak için bizlere geniş bir imkân sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Alî b. Mes'ûd: **Merâhu'l-ervâh**. Karaçi: Mektebetü'l-Medine, 2012

Ahmed Emîn-Abdüsselâm Hârûn: "Mukaddime". **Şerhu'l-Hamâse**. thk. Ahmed Emîn-Abdüsselâm Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1. Basım, 1991.

Ali Ahmed Ayfân et-Tavâlibe-Hanâ b. Cemîl el-Haddâd: **Ebû Alî el-Merzûkî Nahviyyen,** İrbid: Yermük üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Apak, Adem: **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-4 (Abbâsîler Dönemi)**. İstanbul: Ensar, 2015.

Aydınlı, Abdullah: "İmlâ".,**Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 22/225-226, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Beydâvî, Ebû Saʿîd ʿAbdullâh b. ʿOmer el-Şîrâzî: **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Teʾvîl**. thk. Muhammed ʿAbdurrahman el-Marʿaşlî. V Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1418.

Buhârî, Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. İsmâʿîl b. İbrâhîm el-Buhârî: **Sahîhu'l-Buhârî**, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.

Bulut, Ali: **Belâgat (Meânî-Beyân-Bedî)**. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013

Cerbû', Süleymân: **Şerhu Müşkilâtı Divânı Ebî Temmâm**. thk. Süleymân Cerbû'. Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1986.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd: **Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-ʿArabiyye**. thk. Ahmed ʿAbdulğafûr ʿAttâr. VI Cilt. Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.

Cubûrî, Yahyâ Vehîb: "Mukaddime", ***Emâlî*** Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1.

Basım, 1995.

Çıkar, M.Şirin: "Nahiv İlmi", **İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler**. ed. İsmail Güler. İstanbul: İSAM, 2015.

Çollak, Fatih: "Revm". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 35/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Dayf, Şevkî: **el-Medârisü'n-nahviyye**. Kahire: Daru'l-Meʿârif, 7. Basım, 1968

Dayf, Şevkî: **Târîhu'l-Edebü'l-'Arabî: el-'Asru'l-'Abbâsî es-Sânî**. Kahire: Daru'l-Meʿârif, 2. Basım, ts.

Derebaşı, Hatice: **Klasik Arap Edebiyatı Şiir Şerhi Geleneği: Ebû Ali el-Merzûkî'nin el-Hamâse Şerhi**. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023

Durmuş, İsmail: "Hamâse". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 15/437-440. İstanbul: TDV Yayınları, 1997

Durmuş, İsmail: "İstişhâd". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 23/397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. ʿAlî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî: **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-ʿArab**. thk. Receb ʿOsmân Muhammed. V Cilt. Kahire: y.y., 1418/1998.

Elmalı, Hüseyin: "el-Mufaddaliyyât". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 30/366-367. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Enbârî, Ebû'l-Berakât ʿAbdurrahmân b. Muhammed : ***el-İnsâf fî Mesâîli'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn.*** II Cilt. b.y.: el-Mektebetu'l-ʿAsriyye, 1424/2003.

Enbârî, Ebû'l-Berakât ʿAbdurrahmân b. Muhammed: **Nuzhetu'l-ʾElibbâʾ fî Tabakâti'l-ʾÜdebâʾ**. thk. İbrâhîm es-Sâmerrâʾî. Zerka: y.y., 1405/1985.

ârisî, Ebû ʿAlî el-Hasen b. Ahmed b. **et-Tekmile**. thk. Kâzım Bahr el-Mercân. Beyrut: Alemu'l-

ʿAbdulğaffâr: kütüp, 1999.

Fırıncı, Doğan: **Ebu'l-Abbâs El-Müberred'in El-Muktedab Adlı Eserinde Sarf İlmine Ait Görüşleri**. Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016

Güner, Ahmet: "İbnü'l-Amîd, Ebü'l-Fazl". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 20/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Göçemen, Yakup: **Ebû Temmâm Habîb b. Evs et-Tâî'nin hayatı, eserleri ve Arap edebiyatındaki yeri**. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.

Hâkim, Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. ʿAbdullâh en-Nîsâbûrî: **el-Mustedrek âle's-Sahihayn**. thk. Mustafâ ʿAbdulkâdir ʿAtâ. IV Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1411/1990.

Halîl b. Ahmed, Ebû ʿAbdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî: **Kitâbu'l-ʿAyn**. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâʾî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.

Hamevî, Yâ'kût: **Muʿcemü'l-üdebâʾ**, thk. İhsân ʿAbbâs. VII Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.

Hamrûnî, Tahir el- Ahdar: **Menhecu Ebî Alî el-Merzukî fî Şerhi'ş-Şi'r**. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. ʿAlî b. Sâbit el-Bağdâdî: **Târîhu Bağdâd**. thk. Mustafa Abdulkadir ʿAta. XXIV Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1417.

İbn Akîl: **Şerhu İbn Akîl alâ elfiyeti İbn Mâlik**. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. IV Cilt. Şam: Müessesetü'r-risâle Nâşirûn, ts.

İbn Cinnî. Ebû'l-Feth ʿOsmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî: **el-Münsıf**. nşr. İbrâhim Mustafâ-Abdullah Emîn. IV Cilt. İdâratü ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1954.

İbn Cinnî. Ebû'l-Feth ʿOsmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî: **el-Munsif - İbn Cinnî ‹Şerhu Kitâbi't-Tasrîf li'Ebî ʿOsmân el-Mâzinî**. thk. İbrâhim Mustafâ-Abdullah Emîn. II Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâṯi'l-Ḳadîm, 1373/1954.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd ʿAbdurrahman b. Muhammed b. Muhammed: **Dîvânu'l-Mubtedeʾ ve'l-Haber fî Târîḫi'l-ʿArab ve'l-Berber ve men ʿÂsarahum min Zevî'ş-Şeʾni'l-Ekber**. thk. Halîl Şehâde. Beyrut: y.y., 1408/1988.

İbn Hallikân, Ebû'l-ʿAbbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî **Vefeyâtu'l-Aʿyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân.** thk. İhsân ʿAbbâs. VII Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1391/1971-1415/1994.

İbn Mâlik, Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. ʿAbdullâh: **Şerhu Teshîli'l-Fevâʾid**, thk. ʿAbdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn. IV Cilt. b.y.: y.y., 1410/1990

İbn Yaʿîş, Ebû'l-Bekâʾ Yaʿîş b. ʿAlî el-Halebî: **Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî**. thk. Emîl Bedîʿ Yaʿkûb. VI Cilt. Beyrut: y.y., 1422/2001.

İbn ʿUsfûr, Ebû'l-Hasen ʿAlî b. Muʾmin el-İşbîlî: **el-Mumettiʿu'l-Kebîr fi't-Tasrîf**, Beyrut: y.y., 1996.

İbnu'l-Esîr, Ebû's-Saʿâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî: **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. V Cilt. Beyrut:

el-Mektebetu'l-ʿİlmiyye, 1399/1979.

İbnu'l-Hâcib, el-Kurdî el-Mâlikî: **el-Kâfiye fî ʿİlmi'n-Nahv**. thk. Sâlih ʿAbdulʿaẓîm eş-Şâʿir. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010.

İsfahâni, Ebû Nuʿaym Ahmed b. ʿAbdillâh b. İshâk **Târîḫu ʾIsbahân (ʾAhbâru ʾIsbahân.)** thk. Seyyid Kisrevî Hasan. II Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1410/1990.

Kablân, Süleymân b. İbrâhim: "Mukaddime". **Şerhu'l-Fasîh**. thk. Süleymân b. İbrâhim Kablân. Mekke: Mektebetü'l-'Arâf, ts.

Kandemir, M. Yaşar: "Emâlî". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. 11/70-72. İstanbul: TDV Yayınları,1995.

Kıftî, Ebû'l-Hasan ʿAlî b. Yûsuf: **İnbâhu'r-Ruvât ʿalâ ʾEnbâhi'n-Nuhât**. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. IV Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-ʿArabî, 1406/1982.

Kurevî, İbrâhim Selmân: **el-Büveyhiyyûnve'l-Hilâfetü'l-Abbâsiyye**. İskenderiye: Merkezü'l-İskenderiyye li'l-Kitâb, 2007

Merzûkî, Ebû ʿAlî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-İsfehânî: **Beyânu'l-asl fî lafzı bâ-efdal**, ed. Hüseyin el-Hâdî Muhammed Reşîd 32/1 (2018), 373-394.

Merzûkî, Ebû ʿAlî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-İsfehânî **Emâlî**, nşr. Yahyâ Vehîb el-Cubûrî. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1. Basım, 1995.

Merzûkî, Ebû ʿAlî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-İsfehânî **Şerhu'l-Fasîh**, thk. Süleymân b. İbrâhim Kaplân. Mekke: Mektebetü'l-'Arâf, ts.

Merzûkî, Ebû ʿAlî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-İsfehânî **Şerhu Müşkilâti divâni Ebî Temmâm**. thk. Süleymân Cerbû'. Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1. Basım, 1986.

Merzûkî, Ebû ʿAlî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-İsfehânî **Şerhu'l-Hamâse**. thk. Ahmed Emîn-Abdüsselâm Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1. Basım, 1991.

Merzûkî, Ebû ʿAlî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-İsfehânî **el-Ezmine ve'l-Emkine**. Beyrut: y.y., 1417.

Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd: **Durûsu't-tasrîf**, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1995.

Muhammed Osmân Alî: **Şurûhu Hamâseti Ebî Temmâm Dirâse Müvâzene fî menâhicihâ ve tatbîkıhâ**. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Evzâî, 1. Basım, ts.

Muhsîn Emîn: **A'yânü'ş-Şîa**. thk. Hasan Emîn. XII Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru't-Te'âruf li'l-Matbûât, 1983

Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd: **el-Muktedab**, thk. Muhammed Abdulhâlık Azime. Beyrut: Alemu'l-kütüp, ts

Nûra bnt. Selîm b. Sâlih el-Müşeddık el-Cühenî: **et-Tahlîlün'n-nahvî 'inde'l-Merzûkî fî şerhi divâni'l-hamâse li-Ebî Temmâm**, Ümmü'l-Kura', Doktora Tezi, 2010.

Özaydın, Abdülkerim: "Hamza el-İsfahânî". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 15/513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 1997

Sa'düddîn et-Teftâzânî: **Tasrîfü'l-'İzzî**. nşr. Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2008.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. ʿAbdullâh: **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, thk. Ahmed el-Arnâʾût, Turkî Muṣṭafâ. XXIX Cilt. Beyrut: y.y., 1420/2000.

Sarıçam, İbrahim -Erşahin, Seyfettin: **İslam Medeniyeti Tarihi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2017.

Sıbtu İbni'l-Cevzî: **Mirâtu'z-zamân fî tevârîhî'l-**'ayân, Suriye: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1. Basım, 2013

Sîbeveyh, Ebû Bişr ʿAmr b. ʿOsmân b. Kanber el-Hârisî, **el-Kitâb**, thk. Muhammed Kâzım Bukâ'. VI Cilt. Beyrut: Zeynü'l-Hukûkiyye ve'l-Edebiyye, 2015

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn ʿAbdurrahmân : **Cemʿu'l-Hevâmiʿ fî Şerhi Cemʿı'l-Cevâmiʿ**. thk. ʿAbdulhamîd Hindâvî. III Cilt. Mısır: el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, ts.

Zehebî, Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ʿOsmân: **Siyeru Aʿlâmi'n-Nubelâ'**. thk. Suʿayb el-Arnâvut. XXV Cilt. b.y.: Muʾessesetu'r-Risâle, 1405/1985.

Ziriklî, Hayreddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris: **el-'Alâm.** Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen: **Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luġaviyyîn**. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Daru'l-Meʿârif, 2. Basım, 1954